çivi çiviyi söker

"Muazzez İlmiye Çığ Kitabı"

Söyleşi: Serhat Öztürk

2. baskı

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

SERHAT ÖZTÜRK – 1961'de İstanbul'da doğdu.
Çalışma hayatına 1981 yılında Cumhuriyet gazetesinde başladı.
Çeşitli yayın organlarında kültür-sanat editörlüğü yaptı.
Halen serbest gazeteci olarak çalışıyor.

© Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yayına Hazırlayan Mürşit Balabanlılar

Kapak Tasarımı Mehmet Ulusel / Ayşe Topçu
Düzelti Okşan Özferendeci
Sayfa Düzeni Tipograf (0212) 249 01 01
İkinci Basım Haziran 2002
ISBN 975-458-318-8
OTM 11018102
Basımevi Mas Matbaacılık AŞ (0212) 285 11 96
İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

çivi çiviyi söker

MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ KİTABI

Söyleşi Serhat Öztürk

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

BİR CUMHURİYET AİLESİ 9

ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE İKİ TAŞRALI 71

75'İNDEN SONRA GELEN YAZARLIK 105

BİLİM VE RUH 139

AD DİZİNİ 175

YAŞAMÖYKÜSÜ 179

KİTAPLARI VE ÇEŞİTLİ YAYIN ORGANLARINDA YAYIMLANMIŞ YAZILARI 181

ALBÜM 189

ÖNSÖZ

O güne dek hiç tanımadığınız birinin evine balıklama girivermek, evsahibine soru sormak ayrıcalığını elinde bulundurmak, evdeki nesneleri –aile albümlerine varana kadar– fütursuzca gözden/elden geçirmek... Bunu dört ay boyunca farklı farklı zamanlarda tekrarlamak. Giderek kuytulara, örümcek ağlarının olması gereken yönlere kayan bakışınızın farkına varmaya başlamak.

Oysa içten içe biliyorsunuz ki, ne yapsanız nafile. İnsan bir başka insanın hayatına ne kadar girebilir ki? Hatta daha da önemlisi insan, eğer bunu sistemli bir uğraş haline getirmemişse, kendi hayatının ne kadarını kuşatabilir ki? Hayatım dediğimiz şey, sonuçta biraz da kendi arzularımıza, korkularımıza, unutkanlıklarımıza, yalanlarımıza göre şekillendirip kurduğumuz bir şey değil mi? Rahatlıkla yürüdüğümüz bir ana caddenin yanı sıra, bütünüyle karanlık, ne zamandır girilip çıkılmamış bu yüzden de artık hatırlanmayan ara sokaklar... Hatırlananların bir çoğu da zihnin dolambaçlı yollarında başkalaşmış. Borges bir kitabında babası ile aralarında geçen diyaloğu anlatır. Çocuk babasının çok az anısını anlatmasından şikâyetçidir, baba ise her anlattığında anılarının biraz daha başkalaşmasından.

Kaldı ki hepimizin ortak böleni olan bu durumun dışında, günler boyu oturup konuştuğumuz kişiyle aramızda yarım yüz yıllık bir zaman dilimi de duruyordu. Bu da şu de-

mek, ikimizin de farklı referansları ve takıntıları vardı. Kuşkusuz bu söyleşinin büyük bölümü didişmeyle de geçebilirdi. Sanırım Muazzez Hanım'ın da buna bir itirazı olmazdı. Kişisel fikrimi sorarsanız büyük bir keyif alırdı. Ama o zaman kendime, niye burada olduğumu açıklayamazdım.

Sahi niye oradaydım? Muazzez Hanım da ilk karşılaşmamızda yekten, sonrakilerde lafı bir punduna getirip ısrarla bunu sordu. İki nedeni vardı: İşe olan saygım ve merak.

Muazzez Hanım'ın yazdıklarını bir arkadaşımın tavsiyesi üzerine, deyim yerindeyse göz ucuyla okumaya başladım ve orada benim için yabancı köklerle, Sumer kültürüyle karşılaştım. Orada insan neslinin hikâyeler uydurma hevesinin ne kadar eski, uydurduğu hikâyelerin ne kadar sınırlı ve hikâyeleri kendine mal etmek için çevirdiği dolapların nasıl benzer olduğunu gördüm. Yazık ki, insanların büyük çoğunluğu kendi kökleriyle yüzleşmek, orada yaşananları hatırlamak istemiyor.

Sonra ömrünü bir masa başında, dört bin yıl öncesinin hikâyelerini okuyarak/çevirerek geçiren kişinin kimliği, bu iradenin ardındaki insan ve o insanın hayatı düştü aklıma. Türkiye'de ender gerçekleşen bir şey oldu, iş heyecanı ve merak bir proje içinde çakıştı ve geçen kış bir ikindi, Ataköy'deki dairenin kapısını çaldım.

SERHAT ÖZTÜRK

BİR CUMHURİYET AİLESİ

Kaydolalım da ne olursa olsun,
diye düşünüyoruz.
Hatice'yle dışarı çıktık,
birbirimize bakıyoruz.
Ne Hititoloji'nin ne de Sumeroloji'nin
ne olduğunu biliyoruz.
Arkeolojiyi bile duymamışız
o güne kadar.

— *Doğumunuzdan başlayalım...*

— Ben 1914'te doğmuşum, ama tarihim belli değildi. Hangi gün, hangi ay? Annemin dediğine göre bir cumartesi günü ve Miraç Kandiliymiş. Sonra ben bunu hesap ettirdim, 20 Hazirana denk geldi. Demek ki, 20 Haziran 1914'te doğmuşum. Zaten annem derdi ki, sen doğduktan 40 gün sonra seferberlik ilan edildi. O zaman babam, (Zekeriya İtil) öğretmen okulunda talebeymiş. O önce Merzifon'da ilkokulu bitirmiş, daha sonra Bursa'ya gelip medreseye girmiş. Burada okurken annemle (Hamide İtil) evlenmiş ve daha sonra da öğretmen okuluna devam etmeye başlamış. Talebe olduğu için askere almamışlar. Bunu benim şansıma bağlarlardı. Babam hep kız çocuğu olsun istemiş. Benden evvel bir erkek çocukları olmuş, ölmüş. Ondan sonra yeni doğmuş, üç günlük bir evlatlık kız almışlar, fakat o da yaşamamış. Arkasından ben doğmuşum. Babam anneme, kız çocuğu olursa ona Fransızca öğrettireceğini, keman dersi aldıracağını söylermiş. Ben doğunca adımı İlmiye koymuş; Muazzez İlmiye.

— *Babanız kaç yaşındaymış siz doğduğunuzda?*

— Herhalde 27 yaşında olmalı. Annem 16 yaşındayken evlenmiş, aradan altı sene geçtiğine göre demek ki o da 22 yaşında. Babamla aralarında beş yaş fark vardı. İkisi de mu-

hacirmiş. Babamın babası da, annemin babası da çok küçükken Türkiye'ye gelmişler.

— *Nereden gelmişler?*
— Her ikisinin ailesi de Kırımlı. Babaları Kırım Savaşı sırasında göçmen olarak geliyorlar Türkiye'ye. Romanya, Bulgaristan derken Türkiye'ye kadar ulaşıyorlar, muhacir olarak. Babamın dedesi Bahçesaray'da oturur, müderrislik yaparmış. Bir tür profesör. At üstünde çevredeki okullara ders vermeye gidermiş. Annemin dedesinin Akmescit'te (şimdi adı Simprafol) küçük bir çiftliği varmış. Bolşevik Devrimi oluncaya kadar bu çiftliğin verildiği Rus aile, dedeme yağ, peynir gibi süt ürünleri göndermeyi sürdürmüş. Dedelerimin ikisi de Türkiye'ye küçük yaşta ve elleri avuçları boş olarak gelmişler. Babamın tarafı Tatlar'danmış. Tatarlar'ın bir kolu. Onlar eskiden Hıristiyanmış. Babamın anlatmasına göre, kilisenin önünden geçerlerken, ne kadar Müslüman olsam da gözüm sendedir, derlermiş. Ama babam hiç Tatara benzemezdi.

— *Sizde bir benzerlik var ama...*
— Anne tarafından geçmiş. Ben doğana kadar bizim evde Tatarca konuşulurmuş. Ben doğduktan sonra babam, bu kızın dili bozulmasın, diye evde Tatarca konuşturmamış.

— *Büyük dedeleriniz burada nereye yerleşmişler?*
— Anne tarafı Bursa'ya yerleşmiş. Baba tarafı ise Merzifon'a... Babamın babası para karşılığı başkasının yerine askere gitmiş. Ölmemiş oralarda. Bedel İsmail derlermiş ona. Dönüşünde mahalle muhtarı olmuş ve genç yaşta ölmüş. Annemin babası bakkal dükkânı açmış. Çok vatanperver, Atatürk'e ve inkılâplarına çok düşkün biriydi. Kızılay'a o zaman Hilaliahmer denirdi. Dedem her bayramda, özel kurabiyeler yapar, kardeşimin boynuna bir kumbara asarak onu da yanına alır, yoldan gelip geçenlere kurabiye ikram ederek Kızılay'a yardım toplardı. Her bayramda

muhakkak bunu yapardı. Çok aydın insanlardı. Dedemin evine kadınlı-erkekli misafir gelirdi o zaman. Kaç-göç yoktu evinde.

Babamın genlerinde vardı herhalde aydınlık. Daha o zaman kızına ilim yaptırmayı düşünmek?.. Hep, kızım sana bu adı koydum, ilim sahibi olasın diye, derdi. Ama ben bunu idrak edemiyordum. Hatta müzede çalışırken İlmiye adını hiç kullanmadım. Ne zaman emekli oldum, bir de baktım Emekli Sandığı'ndan gelen kâğıtta İlmiye yazıyor. Hiç kullanmadığım bir ad. O sırada İngiltere'den bir profesör meslektaş buraya gelmiş, benim numaramı bulmak için telefon rehberine bakıyor, orada da Muazzez İlmiye yazıyor. Arapça bilirdi o. Görüştüğümüzde ilk sorduğu şey şu oldu: Siz bu ismi acaba emekli olduktan sonra mı aldınız? Yok, babam koymuş, dedim. Hayret etti. Ondan sonra kendi kendime, ben bu ismi artık kullanmak mecburiyetindeyim, dedim. Bu çok önemli benim için. İlmiye adı, keman ve Fransızca dersleri... Bana çok ilginç geliyor.

— *Babanızla anneniz Bursa'da mı tanışmışlar?*
— Evet. Babam medresede okurken, annemin dayısının oğlu da orada okuyormuş. Çok iyi arkadaşmışlar. O babama, ille benim yeğenimle evlen sen, diye tutturmuş. Yani tanışarak evlenmemişler.

— *Anlaşırlar mıydı?*
— İyi anlaştılar. Tabii her ailede olduğu gibi bizde de sıkıntılar oldu. O sıkıntıları beraber göğüslediler. Annem okumamıştı ama çok akıllı, ileri görüşlü bir kadındı; babama ayak uydurdu. Babam da okunacak bir şey aldı mı, gazete filan, ortadan okurdu. Biz de dinlerdik. Evde devamlı eğitim vardı. Annem eski harfleri biliyordu. Kuran okurdu. Yeni harfler çıkınca onları da öğrendi hemen. Son derece güzel mektuplar yazdı daha sonra. Kocam, bu kadın bir de okusaydı önünde durulmazdı, derdi. Hakikaten öyleydi rahmetli. Her ikisi de çok aydın insanlardı.

— *Sonra hep Bursa'da mı yaşadılar?*
— Babam öğretmen olunca ilk olarak Armutlu'ya tayin oluyor. İlkokul öğretmenliği yapıyor. Küçük bir nahiye, savaş yılları, çok sıkıntı çekmişler. Ben iki-üç yaşındayım o zaman. Bir parça hatırladığım şeyler var. Annem o günleri anlatırken, dört ayda bir maaş aldığımız zaman sevinçten oynardık, derdi. O zaman Bursa'da bir tüccar, babama; sıkıntınızı biliyorum, sana biraz öteberi vereyim, götür bunları sat, biraz idare edersiniz, demiş. Babam almış malları, fakat o zaman öğretmenlere ticaret yapmak yasakmış. Bunun üzerine annem, sen merak etme ben yaparım, demiş. Çok cesur kadındı. O zaman annem bir eşeğe biniyor. Eşeğin yanında iki küfe var, birine malları, birine beni koyuyor. Biraz biraz hatırlıyorum. Eşek çamura bastığında, eşeğin ayakları kirleniyor diye bağırırdım. Gerçi annem de daha sonra çok anlattı bunu, belki de onun tesiriyle hatırladığımı sanıyorum. Annem köy köy dolaşıp onlara kolonya, sabun vs. veriyor, karşılığında un, pekmez gibi yiyecek maddeleri alıyor. Bir müddet durumları düzeliyor, fakat bu sırada nahiyedeki insanlarda bir kıskançlık da oluşuyor. Hırsız gönderiyorlar bizim eve. Hırsız evdeki her şeyi alıyor. Mallar da gidiyor tabii. Dedim ya, küçük bir yer, annem hırsızları biliyor. Onu da hatırlıyorum. İkimiz beraber gittik, mektebin penceresinden hırsızı gözlüyorduk. Gayet iyi hatırlıyorum. Hırsız bizim eve tekrar girmiş, kaçarken yakaladı annem. Ama evinde eşyaları bulamadılar. Sebebi de, minderlik gibi bir sandık yapmışlar, onun içine koymuşlar aldıklarını. Bunu sonradan öğrenmiş annem. Yani bütün nahiyedekiler, bilerek bizim evi soyduruyorlar. Annem hep, hırsızı yakalayabilirlerdi, ama yakalamak istemediler, derdi.

— *Düşmanlık için bir sebep var mıymış?*
— Hayır, hiçbir sebep yok. Sadece becerikli bir kadın, satış yapıyor... Annemin o zamanki becerikliliğine de, babamın toleransına da hayret ediyorum. Genç bir kadın, eşek üstünde köylere gidiyor. Her şey olabilir. Dünya Savaşı'nın en

civcivli yılları. Ekmek bulamıyoruz, diyordu annem. Şöyle bir anım vardır o günlere ilişkin: Mısır unundan ekmek yapıyorlardı, bir çocuk daha vardı, bir akraba çocuğu galiba; onunla ekmek kırıntılarını toplardık sofradan.

Babam oradan Pazarcık'a tayin olmuş. Pazarcık Bursa'nın bir kazası. Biz oradayken İnönü savaşları başladı. İkinci İnönü Savaşı'nda düşman geliyor. Babam o günleri anlatırken, bir tek top vardı; bizim askerler bütün tepelere soba boruları koymuşlar, topu o tepeden bu tepeye dolaştırıp ateş ederek, çok top varmış izlenimi yaratmaya çalışıyorlardı, derdi. Bu sırada düşman Pazarcık'a giriyor. O gün babam mektebin büyük bayrağını alıp eve geldi. Annem, ne yaptın seni öldürecekler, diyordu. O da, ilk yapacakları bayrağı yırtmak, nasıl bırakırdım, diyordu. Bunu gayet iyi hatırlıyorum. Tabii bizi dışarı çıkartmadılar. Annem anlatıyordu, küçük kardeşim iki yaşında o zaman, eline bir bıçak alıp, Yunanlıları keseceğim, diye çıkmış. Evde büyük bir telaş. Neyse yakalayıp getirmişler. Yunan askeri geldiğinde, kasabadan bazıları 200 kişinin adını yazıp, bunlar Kuvvayı Milliyeci diye, gelen düşman komutanına vermiş. Babamın ismi de başta. Ama üç gün sonra bizim asker gelmiş ve düşman kaçmak zorunda kalmış. Yunan komutan kaçmadan önce, bakın sizin halkınız bana ne verdi, ama ben burada doğduğum için üzerinde durmadım, diyerek listeyi kaymakama vermiş. Ondan sonra, başlarında İsmet Paşa olduğu halde, bizim ordu gelmiş. Annem onları anlatırken, ayaklarında doğru dürüst pabuç bile yoktu, oysa Yunanlılar baştan aşağı giyimliydi, bol yiyecekleri vardı; o kısa zaman zarfında Pazarcık'ın içi konserve kutularıyla dolmuştu, derdi. İsmet Paşa gelince karargâhını okula kuruyor. Asker o kadar kıt ve değerli ki, babam emir eri yerine ona hizmet ediyor. Hiç unutmam –hatta babam yazmıştı bir yere, İsmet Paşa'ya, düşman kaçıyor, demişler. Paşa terter tepinerek, düşman kaçıyor demeyin, onu burada ezeceğiz, diye bağırıyormuş. Sonra Sakarya Savaşı hazırlıkları yapılırken, babam bizi aldı, Eskişehir'e geldik. Tabii yine para yok. Bu defa annem bir

dükkâna erkek pantolonları dikmeye başladı. Terziliği babamın elbiselerini söküp dikerek öğrenmiş. Elinden çok iş gelirdi, dikkatli kadındı. O zaman terzi filan yok. Babamın bir elbisesini sökmüş, ona bakarak bütün elbiselerini yeniden dikmiş. Bütün elbise dediğime bakmayın, bir elbisesi vardı, ikincisi yok. Babam yine öğretmenlik yapıyordu, ama çok az kaldık orada. Sakarya Savaşı başlamıştı, düşman ilerleyince bizi oradan çıkardılar, Ankara'ya geldik. Bütün millet Ankara'ya kaçmış. Ankara dolmuş taşıyor. Zaten ufacık bir yer o zaman, ne yer var ne yurt. Herkes şaşkın, kimse ne yapacağını bilmiyor. Tabii babamın anlattığına göre söylüyorum, ben o kadarını hatırlamıyorum.

Babam açıkgözdü, becerikliydi. Bir kahve bulup içeriye çarşaflar gerdiriyor ve bizimle beraber birkaç aileyi oraya yerleştiriyor. Fakat orada da kalınamıyor; gidilecek. Babamın kız kardeşi evlenip Çorum'a gitmiş. Babam düşünüp taşınıyor, en iyisi biz de onun yanına gidelim, diyor. Babam o günleri anlatırken, Ankara'dan ayrıldığına çok üzülür ve eğer Ankara'da kalmış olsaydım çok iyi bir mevki elde edebilirdim, derdi. Çünkü bırakın tahsili, biraz yazı yazmayı bilenleri aramışlar. Yazı yazmayı bilen bile yokmuş.

Biz Çorum'a gideceğiz, ama nasıl? Tren varmış bir yere kadar, trendekovil diyorlar, onlardan. Çok güzel yaptılar onu Kurtuluş filminde, hakikaten aynı o trendi. Üstü açık, cephane dolu vagonlar, ama ona bile binmek bir mesele. Tunalı Hilmi babamın uzaktan akrabasıymış. Ben Tunalı Hilmi'nin akrabasıyım, demiş, bizi trene öyle bindirmişler. Dediğim gibi vagonların altı cephane dolu, çünkü bir yandan cephaneyi de Anadolu'nun içlerine kaçırıyorlar. Biz çocukları ortaya oturttular. Benim hatırladığım trende odun yanıyordu. Bacadan çıkan kıvılcımlar herkesin üzerine geliyordu sürekli ve aman yangın çıkacak, telaşı vardı. Bir ara, gece, "Yangın çıktı!" diye bağırdılar. Sonra nasıl yaptılar da söndürdüler bilmiyorum. Nihayet gecenin bir yarısında, Yerköy adlı son istasyonda bizi indirdiler. Ben hepsini hayal meyal hatırlıyorum.

Karanlık, hiç ışık yok. İşte denk varmış, bir yatak, bir şey; ne alabildilerse yanlarına. Annem orada bir yatak yaptı, çocukları yatırdı. İki aile daha vardı, babamın arkadaşları. Annem o geceyi anlatırken, sabah bir de kalktık ki bütün gece hayvan pislikleri üzerinde yatmışız, derdi. En çok onu anlatırdı. Sabah kalktık, Çorum'a gitmek için vasıta yok. Bütün vasıtalara devlet el koymuş. Orada kalacak halimiz de yok. Babam yine oraya, buraya başvurup bir eşek kervanı bulmuş. Hepsi eşeklere binip, çocukları da küfelere koymuşlar. Arkadaşlarından birinin 40 günlük bir çocuğu varmış, hanımı hayatında hiç eşeğe binmemiş. Kadının kucağında çocuk, yiyecek içecek yok, eşeğin tepesinde düşe kalka gitmiş. İlginçtir, köylünün bir kısmı yiyecek vermemiş o zaman. Halbuki bizim halkımız cömerttir. Pis muhacirler, diye itmişler bazı köylerde. Bazıları yoğurt, ayran bir şeyler vermiş. Benim o yolculuktan hatırladığım ve bana en çok tesir eden şey, bir bağa girişimizdir. Hava çok sıcaktı; demek ki ağustos ayının içindeydik. O bağda koruk yedik. O korukları hiçbir zaman unutamam. Kim bilir ne kadar kavrulmuşum. Su yok Anadolu'nun ortasında. Neyse beş günde Çorum'a varmışız. Şimdi aynı yol yarım saat sürüyor. Halamın evine gittik. Halamın kocasının durumu iyiymiş. Ticaret yapıyormuş, deve kervanları varmış... Babam orada öğretmenlik aldı, bir ev tuttuk, Çorum'a yerleştik.

O zaman anlatılan olaylardan biri şudur: Devlet herkesten gücüne göre bir şeyler istiyor. Halamın kocası, kapının önüne bir araba getirmiş, evde ne varsa ne yoksa yüklüyor. Halam kapıya çıkıp, ne yapıyorsun yahu, her şeyimizi veriyorsun, diyor ona. Hanım hanım, düşman geliyor, biz bunları vermezsek sonra hiçbir şey bulamayacağız; düşman gelsin daha mı iyi, diyor eniştem. Hakikaten vermişler.

İşte Çorum'a yerleştik. Pazarcık'tayken yaşım küçük olduğu için mektebe gitmiyordum ama, babamın çalıştığı okulda öğleden önce erkek, öğleden sonra da kız okuluna misafir talebe olarak gidiyordum. Eski harflerle okuma yazmayı öğrenmiştim. Hatta çarşaflı kızlar vardı sınıfta, hoca

onlara bir şey okutturur, onlar okuyamayınca, kitabı okumam için bana uzatırdı ve ben okurdum. Bunun üzerine hoca bana dönüp kızları göstererek, "Tükür şunların suratına" derdi. Çorum'a gelince babam beni ikinci sınıfa verdi. Diğer öğretmenler babama, tamam bu kız okuma yazma biliyor ama başka şeyler de var onları bilmiyor, demişler. O zaman ikinci sınıfta tarih dersi veriliyordu. Demek birinci sınıfta da daha başka şeyler vardı. Neyse, babam öğretmenlere hak veriyor. Beni birinci sınıfa götürmeye geldiler, ama ben sıraya öyle bir yapıştım ki, götüremediler. Çocuklar bana hep, arsızlığınla kaldın bu sınıfta, derlerdi. Böylece Çorum'da okula başladım. Annem gene dikiş dikiyordu. Erkek pantolonları dikiyor ve bunları bir satıcıya veriyordu. Evimiz çok güzeldi, her şey çok ucuzdu. Fakat bu sefer de annem, bu çocukların burada terbiyesi bozulacak, eğitimsiz kalacaklar, ille Bursa'ya dönelim, diye tutturdu. Çok eşcinsellik varmış o zaman Çorum'da. Hem erkekler, hem de kadınlar arasında. Annem ona çok takılmış. Ben de hatırlıyorum biraz. Bir düğünde, böyle erkek kıyafetiyle bir kadın gelmişti. Mehmet Bey filan dediler. Ben o zaman anlamadım, sonradan annem bana anlatmıştı.

— *Neden yaygınmış eşcinsellik o dönemde Çorum'da?*
— Kapalılıktan herhalde. Gerçi şimdi açık, yine var. Bilmiyorum...

— *Özellikle Çorum'da mı yaygınmış eşcinsellik?*
— Özellikle değil. Anadolu'da varmış. Herhalde vardı, ben bilemiyorum. İşte, annem illa Bursa'ya gidelim, diyor. Babam Bursa'ya tayinini istiyor. Tabii o zaman nereye isterse gidebiliyor. Kalkıyorlar, o sıkıntı içerisinde tekrar yollara düşüp Bursa'ya geliyorlar. Hatırlıyorum, Çorum'dan trene kadar yaylıyla geldik. Ondan sonra malum trene binip Bursa'nın yakınlarındaki Karaköy'e ulaştık. Oradan tekrar yaylıya bindik. Tek tük kamyon geçerdi o zaman. Ben, yanımızdan her kamyon geçişinde korkuyla başımı eğerdim,

eyvah şimdi atlar ürkecek, diye. O yolculuktan unutamadığım şeylerden biri de, biz ayrılacağımız sırada Çorum'da sokaklara lambalar konmuş; elektrik gelmesi bekleniyordu. Biz yola çıkmadan bir gün önce yanacaktı, yanmadı. Biz oradan ayrıldığımız günün akşamı yanmış. Onu çok iyi hatırlıyorum, elektriği göremedik diye çok üzülmüştüm.

— *Kaç yıl kaldınız Çorum'da?*
— Üç sene. Bursa'ya geldiğimiz zaman 1924'ün başıydı.

— *O zaman Bursa nasıl bir yerdi?*
— Biz 1924 Mayısı'nda geldik. Çorum'daki okulda çekilmiş fotoğraflar var. Benden büyük kızlar vardı. Şimdi o fotoğraflara bakıyorum da hiçbirinde başörtüsü yok. Kıyafet kanunu yoktu o zaman. Ona rağmen hiçbirinin başı örtülü değildi. Şimdi böyle saçma sapan şeyler yapıyorlar. Tabii tamamen iktisadi ve politik nedenlerden dolayı.

— *Bursa'da elektrik var mıydı?*
— Vardı. Ama evlerde değil, sokaklarda... Babam beni ilkokula verdi. Devlet okulu. Sonra bir özel okul olduğunu, bu okulda Fransızca ve keman dersi verildiğini duyuyor. Hemen o okula kaydettirdi beni. O zaman Bursa'daki tek özel okul oydu. Biri öğretmen, iki kardeş açmışlar. Hatta diplomaları da yok, bir arkadaşın annesinin diplomasıyla açmışlar okulu.

— *O yıllarda Bursa'da bir özel okul gerçekten ilginç.*
— Çok ilginç tabii. Ünlü karikatürcü Cemal Nadir de o okulda resim öğretmeniydi.

— *Okulu açanlar kim?*
— Zehra Hanım ve Nezaket Hanım adında iki kız kardeş. Zehra Hanım öğretmen okulundaymış, ama siyasi bir olaydan dolayı öğretmen çıkartmamışlar. Eczacı Prof. Bayhan Çubukçu'nun annesi öğretmen diplomasını vermiş, o diplo-

mayı kullanarak okulu açabilmişler. Ben orada ilkokul beşinci sınıfa başladım. Hakikaten çok iyi bir Fransızca hocası vardı. İnanır mısınız, orada öğrendiklerim öğretmen okulunu bitirinceye kadar beni idare etti. Keman dersi vardı, ama kemanım yoktu. Keman nasıl bulunacak? Para yok. Öğretmenlerin maaşı azdı. Çorum'da her şey çok ucuzdu; Bursa'ya geldik, her şey ateş pahası. Geçim zorlaştı, nereden keman alacaklar bana? O arada Şapka İnkılabı oldu. Birisi babama, eğer karın şapka dikerse ben de satarım, diyor. Babam gelip bunu anneme söylüyor. Annem şapka dikip sattı ve o parayla bana bir keman alındı. Keman dersine başladım.

— *Özel okulda kaç kişi vardı?*
— Yüz kişi civarındaydı.

— *Kaç paraydı okul?*
— Üç liraydı galiba. Babam otuz lira maaş alıyordu, üç lirası benim okuluma veriliyordu. Çok büyük fedakârlık.

— *Bu arada kardeşiniz?..*
— Kardeşim ilkokula gidiyor. Devlet ilkokuluna. Arkasından bir kardeşim daha oldu. Toplam üç kardeşiz. Diğerleri erkek. İsimleri Talat ve Turan. Soyadları da İtil. Babam İdil istemiş, ama nüfusta yazarken İtil olarak yazmışlar. İdil soyadını istemesinin nedeni de şu; ailesinde hep İdil şarkıları söylerlermiş. Bana öyle geliyor ki Kırım'a Hazar civarından gelmiş olmalılar. Çünkü bu İdil şarkıları Hazar'da söylenir.

Talat Çorum'da, beş yaşındayken okumaya başladı. Bursa'ya geldiğimizde de imtihanla üçten dörde geçecekti. Ama babam sınıf geçmesine mani oldu. Hatta kardeşim imtihana gitmiş, not verecekler, yok demiş babam, sınıfı geçmeyecek. Nasıl olur, demişler. Büyük sınıf zor gelir çocuğa, demiş. Babam benden biraz sıkıntı çekmişti. Sınıfı atladığım için benimle devamlı meşgul olmak mecburiyetinde kaldı. Ama bizim zamanımızda da dördüncü sınıfta divan

edebiyatı okutuyorlardı. Sonraki yıllarda Talat da hiç şikâyetçi olmadı bundan, hatta tam tersi; başarımda bunun büyük tesiri var abla, derdi her zaman.

Benim okuduğum okul altı sınıftı. Altıncı sınıfı da okudum. Ondan sonra kızlar için başka okul yoktu. Bursa'da bir erkek lisesi vardı, bir de kız öğretmen okulu. Oraya da imtihanla giriliyordu. Babam beni sınava soktu ve kazandım. Yatılı olarak okumaya başladım. Bir yıl sonra babamın Bilecik'e tayini çıktı. Onlar hep beraber Bilecik'e gittiler. Yatılı okul, ilk sene bana çok zor geldi. Hem de ne zor. Halbuki babam her gün okula uğrardı. Büyük sınıflara giden bir yemek hocası vardı, onunla çok iyi arkadaştılar. Babamı her gün görürdüm, annem de hafta arasında gelirdi, ama ben yine de her akşam ağlardım. Millet bıkmıştı benden.

— *Kaç kişi vardı yatılı?*

— Yaklaşık 250 kişi vardı. Okul sobalıydı. Eski, büyük bir bina. Sınıflarda kocaman sobalar vardı. Sabah herkes gelip soba başına toplanırdı. Tabii, öğretmen okuluna gidince keman dersi kaldı. Hoca yoktu orada. Ancak, ben dördüncü sınıfa geçtiğim zaman, özel okuldaki keman hocam öğretmen okulunda ders vermeye başladı. Tabii parayla veriyordu. Babama yazdım. Hemen başla, dedi. Haftada iki defa geliyordu. Ben çok gayretliydim. Herhalde o yüzden, hoca bir ders parasına iki ders veriyordu bana. İki sene ders aldım. Tekniğim vardı, dikkatim vardı, fakat kulağım yoktu. Herkes uyurken, sabah beşte kalkar keman çalışırdım. Okulu bitirirken müsamere yapmıştık. Orada solo olarak Schuman'ın "Rüyalar" adlı parçasını çalmıştım ve hocalarım tebrik etmeye geldiklerinde heyecandan iki gözüm iki çeşme ağlamıştım. Öğretmen okulundan sonra, bir daha keman dersi verecek öğretmen bulamadım. Keman kaldı. Öğretmenlikte keman çalmayı bilmem iki şeye yaradı; ilki o zaman halk oyunları yoktu, dışarıdan alınma, ront dediğimiz oyunlar vardı. Ben müsamerelerde

kemanla onları çalardım çocuklara. İkincisi, Cumhuriyet'in 10. yılında ben önde, talebeler arkamda, kemanla "10. Yıl Marşı"nı çalarak Eskişehir sokaklarında dolaşmıştık. Fakülteye gittiğim zaman, Musiki Muallim Mektebi vardı, belki devam etseydim... Ama dediğim gibi, kabiliyet pek yoktu, gayret vardı.

— *Bursa'da nasıl bir mahallede, nasıl bir evde oturuyordunuz?*
— Bursa'da Tefrihiye Mahallesi diye bir mahalle vardır, orada Tezveren Sultan –ben onu kadın diye biliyordum, daha yeni öğrendim, meğer erkekmiş– yatırı vardı, biz onun arkasında iki katlı, bahçeli bir evde oturuyorduk.

— *Çevrede tanıdıklar, akrabalar var mıydı?*
— Dedem, büyükannem ve babamın bazı arkadaşları vardı. Ayrıca rahmetli olan ürolog Prof. Melih Özen'in müfettiş olan babası ve annesi çok yakın dostlarımızdı. Hatta biz çocuklar birbirimizi akrabayız zannederdik. Melih, kardeşim Turan'dan dokuz ay küçüktü, onu ayağımda sallardım hep. Komşumuz bir hanım vardı, bana mektup yazdırırdı oğlu için. Karşılığında bir ayva alırdım. Bahçelerinde çok güzel ayva ağaçları vardı. Boş zamanlarımda komşu çocuklarını toplar, hem onları oynatır hem de kendim oynardım. Özellikle bebekler yapardım onlara. Çok çok sonra bir gün Melih Özen'in ablası Melahat, abla senin yaptığın bebekleri tavan arasında bulduk, demişti. Bizi gören komşular da hep bu kız muallime (öğretmen) olacak, derlerdi.

— *Öğretmen okuluna dönelim biz yine...*
— Banyo yoktu. İki haftada bir yakındaki mahalle hamamına götürürdüler. Haftada bir de çamaşırhanede başımızı yıkardık. Derslerde iyiydim. Öyle birinci değildim ama sınıfta da kalmadım. Yalnız üçüncü sınıfta iki dersten ikmale kaldım. Onun da sebebi, sene içinde birden not sisteminin

değişmesiydi. Önce notlar birden beşe kadardı. Bir ile iki geçmiyor, üç ve yukarısı geçiyordu. Sene ortasında üç de geçmeyecek diye bir karar aldılar. Öğretmenler eski sisteme göre numara vermiş, o sene bütün arkadaşlar ikmale kaldı. Hocalarım severdi beni. Mesela ilk gittiğim zaman bir tarih öğretmeni vardı. İlk kadın mebuslarımızdan Fakihe Öymen. Bir gün sınıfa gelip bir soru sordu. Kimse cevap veremedi. Ben sorduğu sorunun cevabını altıncı sınıfta okumuştum, parmak kaldırıp cevap verdim. Hocam son sınıf talebelerine gitmiş, yeni girenler arasında Muazzez diye bir kız var, deyip, beni methetmiş. Büyük kızlar daha sonra sınıfa gelip beni sordular ve yaşadın, artık mektep bitene kadar kötü not almazsın hocadan, dediler. Hakikaten sonuna kadar öyle gitti. Ama diğer hocalarla da aram gayet iyiydi. Bir sürtüşmem olmadı. Çok korkaktım ben. Korkudan hemen gözümden yaşlar boşanır, ağlamaya başlardım.

— *Sizin isteğiniz öğretmen olmak mıydı?*
— Yok. Benim mecburiyetim vardı. Ama çocukları sever, onları eğlendirmeyi bilirdim. Yaşamım boyunca öğretmeyi sevdiğime göre karakterimde öğretmenlik varmış. Baba mirası olsa gerek.

— *İmkân olsaydı ne olmak isterdiniz?*
— İşte onu şimdi düşünüyorum. Biliyor musunuz, o zamanlar pek böyle bir şey yoktu. Kızların okuması yeniydi. Ne olacağım, diye bir şey bilmiyorduk. Hani görürsünüz de ben şunu olayım, dersiniz, öyle bir şey yoktu. Öğretmen oldum. Okulu bitirince Eskişehir'e tayinim çıktı. Bir süre sonra, dışarıdan lise imtihanı versem belki de üniversiteye giderim, diye düşündüm. Öğretmen okulunu bitirenleri üniversiteye almıyorlardı. Bir arkadaş daha vardı, biz onunla lise bitirme imtihanına çalışmaya başladık.

Bursa'da benim için en güzel şey neydi biliyor musunuz? Bayramlarda kardeşimle el ele tutuşup Pınarbaşı'na gitmek. Orada salıncaklara binerdik, Karagöz seyrederdik. Kara-

göz seyrettiğimiz yer de çok ilginçti: Altından Pınarbaşı suyu geçen bir setin üzerine sıralar koymuşlar...

— *Bunun dışında pek bir eğlence yoktu anladığım kadarıyla.*
— Yok. Zaten ne olacak? Sinema başladı o aralar. Başladı ama sessizdi henüz.

— *İlk ne zaman, hangi filmi seyrettiğinizi hatırlıyor musunuz?*
— Hiç hatırlamıyorum. Bursa'da bir tane sinema salonu vardı hatırladığım. Okuldan bazen topluca götürürlerdi.

— *İlk sinema gösterileri ne zaman başladı Bursa'da onu hatırlıyor musunuz?*
— Hayır. 1928-30 belki. Yazmak işte bu bakımdan çok iyi. Biz yazmaya alışkın bir millet değiliz. Olmamış, yazılmamış, yazmamışız. Ben meraklıyım yazmaya ama, yine de bir alışkanlık meselesi. Günlük tutmak diye bir şey yok bizde.

— *Şimdi sinemayla aranız nasıl?*
— Hiç gittiğim yok. Seviyorum tabii güzel filmler olursa. Ama şimdi vurdulu-kırdılı filmler ağırlıkta, onlar hoşuma gitmiyor. Romantik filmleri, psikolojik filmleri beğeniyorum. Dedektif filmleri hoşuma gidiyor. İlk anda biri öldürülüyor, sonra film boyunca onun katili araştırılıyor, bu tür filmleri seviyorum. Discovery kanalı da veriyor onları. Ben genellikle Discovery seyrediyorum. Diğer kanallar pek hoşuma gitmiyor. Baktım olmadı, kitap okuyorum. Değmez buna vakit vermeye, diyorum.

— *Bursa'da nasıl zaman geçirirdiniz?*
— Bursa'da mektepteydik oğlum. Bir yere çıkmıyordum. Devamlı yatılı kaldığımız için bazen hafta sonları bir tiyatroya götürürlerdi. Ama ben genellikle okuldan çıkmazdım.

Çıktığımda da akrabalar vardı, onları ziyarete giderdim. Eğlence diye bir şey düşündüğümüz yoktu o zaman.

— *Kitap okur muydunuz?*
— Okumayı severdim. Romanlar okurdum. O zaman Reşat Nuri, Ömer Seyfettin gibi yazarların romanları çok okunurdu. Ben de bulduğumu okurdum. Çok ilginç olan, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Çorum'dayken babam eve çeviri çocuk kitapları getirirdi. Bizde o zamana kadar çocuk kitabı yazılmamıştı. Parlak kâğıda basılmış kitaplardı bunlar. O kitapların kalitesi hâlâ gözümün önündedir. Şimdi bu saman kâğıtlara kitap basılmasına çok kızıyorum. Yayınevimle de bu konuda daima münakaşamız oluyor. Hocam, bu defa iyi kâğıda bastık, bu Avrupa'dan geldi, diyorlar. Yok! Yine o benim istediğim kâğıt değil, diyorum.

— *O zaman okuduklarınız arasında sizi çok etkileyen bir kitap var mı?*
— "Polyanna" çıkmıştı, ondan çok etkilenmiştim. Ah, ne kadar severdim "Polyanna"yı. Bir de "Bir Eşeğin Hatıra Defteri" adlı kitaptan çok etkilenmiştim. Aman, onu okuyup zavallı eşeğin çektiklerine ne ağladım, bilemezsiniz. Acıklı kitapları severdim. Sonra birdenbire, bir daha acıklı şeyler okumayacağım, diye bir karar verdim. Ağlamamak için. Kendime kızıyordum böyle ağladığım zaman. Edebiyat dersinde iyiydim. Ancak kompozisyon veriyorlardı, o zaman "tahrir" derlerdi, onu hiç kendim yazmazdım. Benim yıllarca beraber çalıştığım Hatice Kızılyay, öğretmen okulundan arkadaşımdı. O benden bir sınıf küçüktü. Onun birlikte oturduğu bir arkadaşı vardı, Şükriye. Başlangıçta bizim Şükriye'yle kafamız çok uyuşurdu, o da biraz benim gibi delidoluydu. O kız çok iyi kompozisyon yazardı. Ben ne kadar kompozisyon ödevim varsa, ona yazdırırdım. Kendim katiyen kompozisyon yazmazdım. Son sınıfa geldik, o zavallı Şükriyeciğim hastalandı. Kompozisyon bana kaldı. Hem de mezuniyet kompozisyonu. Edebiyat hocamız Ali Ulvi Öleve

idi. "Dağ Başını Duman Almış" marşının şairi. Ben hayatımda ilk defa kompozisyon yazdım. Bir baktım, sınıfta en yüksek notu ben aldım. O zaman kendime çok şaşırmıştım, sınıfta da müthiş sükse yapmıştım tabii.

— *Bu arada eski harflerden, yeni harflere geçildi. Bu süreci nasıl yaşadınız?*
— Ben o zaman sekizinci sınıftaydım.

— *Zor oldu mu geçiş?*
— Bir zorluk çekmedim. Çabucak öğrendik onu. Eski harfleri öğrenmek çok zordu, ama yenileri üç ayda öğreniyordu insan. Fransızcadan da benim elim alışıktı. Ama çevremde de en ufak bir şikâyet duyduğumu hatırlamıyorum. Çok ilginçtir, her yerde söylüyorum, ben 1926'da öğretmen okulu imtihanına girdim. O imtihan için Bursa'nın kasabalarından, kazalarından hep kızlar gelmişti. Çoğu anneleriyle gelmişti ve hemen hepsi mantoluydu, hiç çarşaflı birini hatırlamıyorum aralarında. Kızların çoğunun babası harplerde ölmüştü. İmtihanı kazanamayanların anneleri ağlıyor, üzülüyorlardı. Şimdi düşünüyorum da, kızları okutmak için büyük bir heves vardı.

— *Flörtünüz var mıydı Bursa'da?*
— Yoktu. Ama flörtü olan kızlar vardı. İstanbul'dan gelenler vardı, onlar biraz daha açıktı tabii, daha serbesttiler. Onlara "âşıklar grubu" derdik. Hepsinin flörtü vardı, ama benim yoktu. Zaten ben o kızlara çok şaşırıyordum. Bu yaşta, kendi yaşlarındaki ne olacağı belirsiz kimselerle konuşulur mu, diyordum. Yani ben o zamanlar, birisiyle konuşuluyorsa muhakkak onunla evlenilecek diye düşünürdüm.

— *Yaz tatilleri nasıl geçiyordu?*
— Evde geçiyordu. İş vardı evde. Biz üç kardeş evde anneme yardım ederdik. Herkesin bir görevi vardı.

— *Neler yapılıyordu evde?*
— Babam çok güzel örgü örerdi. El işlerine müthiş kabiliyeti vardı. Hatta 1925'te... bakın bu da çok ilginçtir. Atatürk, Almanya'dan profesörler getirtiyor o tarihte: İş esasına göre nasıl ders verilecek, diye kurslar düzenletiyor. Nasıl işler? Balık ağı örme, hayvan doldurma, alçı işleri, kalıp çıkartma, tahta oyma... Babam o kursa gitmişti. Öğrendiklerini okulda da evde de yapardı. Sonra çok güzel dantel örerdi. Babamın babası ölünce, annesi geçinebilmek için kızlara çeyiz yapıp satmaya başlamış. Babam da evin en büyük çocuğu, annesine yardım edermiş. Annesiyle beraber oturur, iş işlerlermiş. Babam dantel yapmasını ondan öğrenmiş. Bana çeyiz olarak incecik yatak takımı dantelleri yapmıştı, ne yazık ki eskidi onlar. Bir masa örtüsüyle –işte şurada duran– üç tane de perde yapmıştı. Ama onları babamla beraber yapıyorduk. Ben dikiş makinesi kullanmayı öğrenmiştim. Babamla ikimiz sabah beşte kalkardık, o örgüsünü eline alır, ben makinenin başına geçerdim; baba-kız saat dokuza kadar çalışırdık. Aynı zamanda sohbet eder, birçok şey konuşurduk. Ondan sonra kardeşlerim kalkardı ve kahvaltı yapardık. Kardeşlerimden biriyle ben evi temizlerdik. Turan muşambaları silerdi, Talat kahvaltı hazırlardı; salataları yapmak da onun işiydi. Erkek-kız ayrılmıyordu evde.

Kardeşim Turan, Amerika'da karısı hastalandığı zaman bir gün kendisi yemek yapmış. Sonra karısına, aç bakalım şu ellerini, deyip ellerini açtırmış ve "anneme dua et", demiş, "o bize bunları öğretmeseydi, ben şimdi bu yemeği nasıl yapacaktım".

İşte genellikle yaz tatilleri böyle geçerdi. Kitap okurduk tabii.

— *Kitap alacak yer var mıydı?*
— Yok canım, nerede öyle kitap alacak yer. Ne bulursak okurduk.

— *Okulda kütüphane yok muydu?*
— Yoktu. Oradan buradan bulurduk kitapları. Birisinin aldığı kitap elden ele dolaşırdı. Yoktu ki. Seyahat de yoktu. Evde geçiriyorduk günleri. Öğretmen olup Eskişehir'e gittikten sonra hayatım çok daha renkli geçmeye başladı.

— *Biz de öğretmenlik döneminize, Eskişehir'e geçelim o zaman?*
— Dedim ya, babam çok meraklı adamdı. Bir kere şehre hangi tiyatro gelse –o zaman geliyordu tiyatrolar– o benden evvel öğrenir, derhal bilet alırdı. Tiyatroya, sinemaya ailecek giderdik. Ayrıca bizim aile eğlencelerimiz vardı. Her hafta, yirmi kişiye yakın, erkekli-kadınlı birinin evinde toplanırdık. Orda çalgı çalınır, dans ederiz, çay içeriz. Sonra Eskişehir'de çok balo olurdu. Bir gecede dört yerde balo olduğunu hatırlarım. Biz güruh halinde, üç dört faytonla oralara giderdik.

— *Ne baloları bunlar?*
— Her bayramda balo yapılırdı. Cumhuriyet balosu, yılbaşı balosu. Senede üç dört defa balo olurdu. O bakımdan çok renkli geçerdi yaşamımız.

— *Eskişehir'de ne kadar kaldınız?*
— Dört buçuk sene.

— *O zaman da Tatarlar var mıydı Eskişehir'de?*
— Olmaz olur mu? Bir Tatar mahallesi vardı. Hatta Kırım'dan, sonradan gelenler de vardı. Bir talebem vardı, altı kardeştiler; çok iyi insanlardı. Bazen onu eve götürürdüm, yemek yedirmek için. İnanır mısınız, yemezdi. Aç olduğunu bilirdim, yine de yemezdi. Onu hiç unutmuyorum. O çocuk avukat olmuş sonra. Bir gün bana geldi. Eskişehir'deki evimiz çok güzeldi. Şehre gelince o evi satın almıştık. O zaman Devlet Demiryolları, personeline uzun vadeli bir kredi vermişti. Kırk kişi birbirine kefil oluyor, bir kredi veriyorlar. Babam ondan yararlandı. Yoksa para mara yok. Evi aldık.

Çok da güzel bir yerde, Eskişehir'in ana caddesindeydi. Sonra gittim gördüm, bozmuşlar o evi, berbat etmişler. İçinde sıcak suyu vardı.

— *O tarihte sıcak sulu ev mi?*
— Kaplıcalardan gelen suydu. Arkada bir balkonu vardı. Üst kata dışarıdan bir merdivenle çıkılırdı ve dört oda vardı. Alt katta da yemek odası ve mutfak bulunuyordu. Atatürk'ü ilk o evden görmüştüm. Şah Rıza Pehlevi ile gelmiş, bizim evin önünden geçmişti. Eskişehir çok hareketliydi o zaman. Ordu vardı, uçaklar vardı. Fakat orada beni en çok üzen, devamlı pilot subayların ölmesiydi. Onların cenazeleri bizim evin önünden geçerdi.

— *Niye o kadar çok ölüyorlardı?*
— O zaman böyle bilgisayarlar yoktu. Düşüyorlardı. Ama ben bindim uçağa. Hem de iki kişilik uçağa. Üstü açık olarak uçtum. Biraz akrobasi bile yaptı pilot.

— *Bindiriyorlar mıydı herkesi, yoksa...*
— Özel, çok özel. Bir arkadaş aracılığıyla...

— *Hoşunuza gitti mi uçmak?*
— Ben çok seviyordum o zamanlar. Hiç korkmadım, hâlâ da korkmam. Öleceksem öleceğim. Tek dert, o zaman Eskişehir çok soğuk oluyordu. Nefes aldığın zaman, saçların bembeyaz olur buzdan. Şimdi belki o kadar soğuk yoktur orada. Şehir büyüdükçe ısınıyor. Tabii kalorifer de yoktu o zaman. Kazara metal bir şeye deyse, eli yapışırdı insanın. Ama gençlikte insan fazla önemsemiyor böyle şeyleri.

Evet, çok renkli geçti Eskişehir günleri, ama orada da flörtüm oldu zannetmeyin. Hayrettir, ben şimdi onu düşünüyorum; aramızda subaylar vardı, arkadaşlar vardı, gidip dans ediyorduk, ama hiçbirimizin aklına aşk meşk gelmedi. Böyle bir kardeşlik havası vardı. Sonra İstanbul'dan bir öğretmen geldi aramıza. İşte o geldikten sonra bizim grup bo-

zuldu. Bir bayan öğretmendi. Ona ev bulduk, yardım ettik. Ben de aranıza gireyim, dedi. Olur, gel, dedik. Meğer o çocukların hepsine ayrı ayrı mavi boncuk veriyormuş. Sonradan öğrendik, şaştık kaldık. Zaten ben de daha sonra fakülteye gittim, grup dağıldı. Fakat çok güzel vakit geçiriyorduk. Ben çocuklarıma öyle bir imkân sağlayamadım, onları öyle bir ortamda yetiştiremedim. İyi bir gençlik geçirdiğimi düşünüyorum. Tabii anne babamın toleransı çok önemliydi. Ben de o toleransı hiçbir zaman suiistimal etmedim.

— *O Eskişehir grubundan arkadaşlar var mı hâlâ?*
— Kimse kalmadı. İşte bir Haticem vardı, o da gitti.

— *Hatice Kızılyay'la nasıl tanıştınız?*
— Öğretmen okulunda tanıştık. Hatice'yle karakterlerimiz pek uyuşmazdı. O sakindi, ben biraz hareketliydim. Öğretmen okulunda yemekhane nöbetçiliği vardı. Ben dördüncü sınıftan yemekhane nöbetçisi oldum, o da üçüncü sınıftan yemekhane nöbetçisi olmuştu. İki sene beraber yemekhane nöbetçiliği yaptık. Ondan sonra çok iyi arkadaş olduk. Sonra ben Eskişehir'e tayin oldum. O da bir süre sonra, tesadüf bu ya, Eskişehir'in Sivrihisar kazasına tayin oldu. Gelirken giderken hep uğrar, bende kalırdı. Sonra o da Eskişehir'e, merkeze tayin oldu. Bu defa aynı sınıfları aldık. Hafta sonları buluşur, haftalık planlarımızı hazırlardık. İkimizin sınıfında da aynı dersler verilir, aynı şeyler yapılırdı. Arkadaşlığımız çok iyi şekilde sürdü. Sonra da beraber fakülteye gittik.

— *Ben de tam fakülteye gidişinizi anlatmanızı isteyecektim.*
— Ben dışarıdan lise bitirme imtihanlarına çalışırken, o sırada Dil Tarih Coğrafya Fakültesi açılmış. Babam bunu duymuş, hemen bana geldi, Muazzez, Ankara'da bir fakülte açılmış öğretmen okulu mezunlarını da alıyorlarmış, dedi. Çok hoşuma gitti tabii. Fakat bir an düşündüm. Evin borcu var. Bizim zamanımızda çalışan kızlar ailelerine yar-

dım ederlerdi. Biz de yeni ev almıştık. O evin içini döşemek filan da icap etmişti. Biraz borçlanmıştık. Benim maaşım olduğu gibi gidiyordu. Saklı gizli yoktu evimizde. Bütün para bir yerde dururdu. Kim isterse gidip alabilirdi, ama kimse de gidip almazdı onu. Ben gidersem, benim bütün maaşım gidiyordu babamın elinden, ayrıca bir de bana bakacaktı orada. Bu nasıl olacak? Mümkün değil. Onun için babam bunu ilk söylediğinde fazla üzerinde durmadım. Fakat duyuyoruz, arkadaşlar Ankara'ya gidiyor, kaydolup dönüyorlar. O sırada arkadaşım Hatice bana bir mektup yazdı. Mektubunda herkes gidiyor bir seninle ben kaldık, diyor. Ben de ona cevap yazıp, toparlan bu akşam gidiyoruz, dedim. Hemen geldi. Tabii izin almamız gerekiyor. Ben derhal babama gittim. Baba, ben gitmeye karar verdim ama izin almak lazım, dedim. Bazı arkadaşlar iki üç gün uğraşıyor izin almak için, biz hemen o gün izni aldık. Anneme, sen bir yatak-yorgan hazırla, dedim. Daha 22 yaşında bile yokum. Kimse, nereye gidiyorsun, diye sormuyor. Hadi benim ailemi bırakın; Hatice'nin babası Birinci Dünya Savaşı'nda şehit olmuş. Ondan sonra da annesi ölmüş. Halası bakıyordu ona. Hatice anne olarak kabul ederdi onu. "Annesine" Hatice bakıyor, onun da bir şehit aylığı var. O, gayet dindar bir hanımdı, ama o da Hatice'ye katiyen müdahale etmiyor. Akşama kadar her işimizi bitirdik, gece trenine bindik ve ertesi gün Ankara'ya geldik. Hiçbir yeri bildiğimiz yok. Bizim Ankara Devlet Demiryolları'nda çalışan bir akrabamız vardı. Onu buldum hemen. Benim bir dengim var, bunu bir yere koyun, dedim. O dengi alıp bir yere koydular. Biz biraz geç kalmıştık, kayıtların kapanmış olması ihtimali de vardı. Okul 1935'in Aralık ayında açılmıştı, biz gittiğimizde Şubatın 15'iydi. Öğretmen okulundaki tarih hocamız Fakihe Öymen, sonra mebus olmuştu; önce ona gidelim, kaydımızı onun vasıtasıyla yaptıralım, dedik. Gidip kendisine durumu anlattık. Hemen fakülteye telefon etti, bunlar en iyi talebelerim, hemen kayıtlarını yapın, dedi. Çıktık fakülteye geldik. Hangi şubeyi istiyorsunuz, dediler. Ben

Fransızca, dedim. Hatice de başka bir şey söyledi. Müdür, Fransızca şubesi çok kalabalık, orada yer kalmadı. Size hocası yeni gelen bir bölüm tavsiye edeyim, dedi. Nedir o, dedik. Hititoloji. Yanında da Sumerolojiyle, Arkeoloji alacaksınız, dedi. Peki, dedik. Kaydolalım da ne olursa olsun, diye düşünüyoruz. Hatice'yle dışarı çıktık, birbirimize bakıyoruz. Ne Hititoloji'nin ne de Sumeroloji'nin ne olduğunu biliyoruz. Arkeolojiyi bile duymamışız o güne kadar. Şimdi gene gazetelerde yazıyor, o zaman öyle şeyler de yok. Ben yola çıkarken babama, bütün gayretimle çalışacağım, yatılı olabilirsem olacağım, yoksa geri geleceğim, demiştim. Ankara'da kaldık. Otel yok, yurt yok. Nereye gideceksin? Bereket bir akrabamız vardı: Zafer Ergin vardır tiyatro sanatçısı, onun annesiyle biz kuzen oluyoruz. O da Milli Eğitim Bakanlığı'nda sekreter olarak çalışıyor o zaman. Doğru onlara gittik. Biz size misafirliğe geldik, dedik. Onlarda kaldık bir süre. Tabii bir yer aramamız lazım. Derslere girmemiz lazım. Şaşkın vaziyetteyiz. Derslere başladık, bir de baktık hoca Almanca konuşuyor, birisi tercüme ediyor, biz not tutmaya çalışıyoruz, ama çiviyazılarından söz ediyor, çiviyazılarının ne olduğu konusunda en ufak bir fikrimiz yok, böyle şaşkın şaşkın bakıyoruz. Kitap yok. Sonradan not tuttuğumuz defterleri okurken gülüyorduk; tercümanın yanlış çevirisinden ya da bizim yanlış anlamamızdan dolayı ne saçmalıklar yazmışız. Bir yandan da ev tutmak lazım. Başka tanıdıklar vardı, onlara gidip durumu anlattım. Bitişlerindeki konakta bir oda varmış, sana onu tutalım, dediler. Samanpazarı'nda bir yer. O odayı tuttuk. Aşağı katta bir giriş ve iki oda var. Odaların birinde terzi iki kardeş oturuyor, diğerine de biz yerleştik. Ama soba yok, ocak yok, hiçbir şey yok. Bir tek oda. Elektrik yok, banyo yok. Tam kış ortası; Şubat 15. Ne yapalım?

Tesadüfler önemlidir hayatta. Bir şey olacaksa, tesadüfler çıkıyor insanın karşısına herhalde. Ankara'da Büyük Evkaf Apartmanı vardı, Fakülte orada iki kat tutmuş, bunun bir kısmını da kızların yatılı kalması için düzenlemiş.

13 kız yatılı, 40 tane de erkek yatılı vardı. Erkekler önceleri Gazi Terbiye Enstitüsü'nde kalıyorlardı, sonradan bir kat daha kiralayıp onları da Evkaf Apartmanına aldılar.

Neyse, kızların katına bakan hanım, Eskişehir'den yakın bir komşu çıktı. Karşılaşınca sarmaş dolaş olduk. Durumumuzu anlattık. Banyo için merak etmeyin, gelir burada yıkanırsınız, dedi. O güzel oldu. Ama düşünüyorum, bu böyle gitmez. Bir iş bulmak lazım. Bu arada başka bir şey de var: Bu ev tutma faslından önce, biz Eskişehir'den bir haftalık izinle gelmiştik. Halbuki ben o arada dönmemeye karar verdim. Tesadüf diyorum ya, o günlerde yine bir arkadaş çıktı karşıma, kocası doktormuş. Aman bize bir rapor, dedim. Olur, dedi. Kocası bana bir aylık rapor verdi. Başka bir arkadaşından da Hatice'ye bir aylık rapor aldık. Ondan sonra karar verdim, yaza kadar raporla idare edeceğiz. Maaşım geliyor ama babama da kalması lazım, mutlaka bir yerden para kazanmamız gerek. Halkevi'nde Ferit Celal vardı, kalktım ona gittim. Acaba Halkevi'nden bir yardım, bir iş imkânı olabilir mi, diye. Adam bana para vermeye kalktı. Hayır, ben para istemiyorum, dedim başladım ağlamaya. Neyse sonunda bir iş buldum. Bir konsolosun çocuğuna tarih, coğrafya ve Türkçe dersleri vermeye başladım. Çocuk dışarıda okumuş, burada imtihana girecekmiş. Ayda 15 lira alıyordum. Kazandığım para ikimiz içindi. Öğretmenlikten de ayda 42 lira kazanıyordum o zaman. Tabii kaldığımız odada yemek pişiremiyoruz. Bir lokantayla anlaştık, bir kişilik yemek almaya başladık, ama ısıtacak ocağımız yok. Soğuk soğuk yiyoruz yemeği. Şimdiki gibi dışarıda bir şey yeme imkânı da yok. Hiçbir şey yok orada, gidip bir yerde sandviç falan yiyemezsin. Ben dışarıda iş peşinde koşarken Hatice derslere gidiyor, not alıyor. Evde ikimiz bir yatağın içinde notları açıp çalışıyoruz. Sınıfta öyle az talebe vardı ki, her an hocayla karşı karşıyayız. Bir gün önce verdiği dersi, ertesi gün hemen alıyor. Devamlı ders çalışmak mecburiyeti var, yarına kalsın deme şansı yok.

O konakta başka şeyler de geldi başımıza. Ahşap ev, yuka-

rıda bir hanım vardı, tahta yıkıyor, tahtaların suları bizim üzerimize akıyor. Bir de gece yarısı yapıyor bunu. Haber gönderiyoruz, n'olur bari gece yapmayın, diye. Anlatamıyoruz. O sırada Hatice hastalandı. Ben geri döneceğim, dedi. O giderse ben yalnız kalacağım. O hem gitmek istiyor hem istemiyor, ağlıyor. Ben de o gitmesin diye ağlıyorum. O soğukta ben nasıl hastalanmadım onu da bilmiyorum. Şaşkın haldeyiz. Dedim ki kalk Şükranlar'a gidelim, orada biraz bakılırsın. Giderken, soğuk algınlığı ilacı alalım diye bir eczaneye gittik, bir baktım Eskişehir'in eski sağlık müdürü orada oturuyor, meğer o sırada Ankara'nın sağlık müdürü olmuş. Hoca Hanım ne arıyorsun burada, dedi. Durumumuzu anlattım. Hemen Hatice'yi muayene etti, ilaçlar verdi. Eğer hastalık devam ederse, arayın, ben sizi hastaneye de yatırırım, dedi. Oradan Şükranlar'a gittik. Üç dört gün kalıp Hatice'yi iyileştirdik. Sonra tekrar odamıza dönüp, derslere devam etmeye başladık.

Tam o sırada fakülteye yatılı iki kişi alınacağını duyduk. Yatakhanede çalışan tanıdık hanım, Ulviye Hanımdı, bize haber verdi. Haberi alınca biz nasıl buraya girebiliriz telaşına düştük. Ankara'ya giderken babam bana, orada milletvekili Mustafa Cantekin var, o bizim uzaktan akrabamız olur, başın sıkışırsa ona gidersin, diye tembih etmişti. Mustafa Bey, Atatürk'ün çok yakını, Şam'da misafir etmiş kendisini. Tıpta okurken siyasal suçlu olarak Şam'a kaçmış. Biz iki arkadaş yola çıktık. Dışarıda şakır şakır yağmur yağıyor. Birisinden bir erkek şemsiyesi ödünç almıştık, onun da ortası delikmiş. Samanpazarı'ndan Sıhhiye'deki mebus evlerine kadar yürüdük. Evi bulduk, ama büyük bir heyecan ve korku içindeyiz, çünkü Atatürk'ün yakın arkadaşı. Kapıyı çaldık, bir hanım açtı. Ben falan filanın kızıyım, dedim. Aaa, evladım sen mi geldin, diye boynuma sarıldı kadın. Bu sırada biz şemsiyeyi kapatmıştık. Kadın şemsiyeyi elimden almaya çalışıyor, ben deliği görecek diye vermek istemiyorum. Bir taraftan o çekiyor, bir taraftan ben. Sanki deliği görse ne olacak? Hep gençlik bunlar. Neyse bizi bir odaya aldı. Geliş maksadımızı anlattım. Mustafa Bey ev-

deymiş, haber verdi, adam geldi. İri yarı biriydi. Durumu bir de ona anlattım. Peki, ben Saffet'e telefon ederim, dedi. Saffet Arıkan o zaman Milli Eğitim Bakanı'ydı. Siz, çarşamba günü bana telefon edip sonucu öğrenin, dedi. O zaman telefon etmesini bile bilmiyoruz.

— *Nasıl telefon ettiniz peki?*

— Orasını hiç hatırlamıyorum. Ama çarşamba günü telefon ettik: Sınav açılacak, sınava girecekmişsiniz, dedi. Eyvah!, dedik. O zaman yeni tarih kitapları çıkmıştı –Kaynak Yayınevi o kitapları yeniden yayımladı şimdi,– biz o kitapları okumamıştık. Biz bu imtihanı veremeyiz, dedik. Çünkü lise okumuş çocuklar var, onlar o kitapları görmüşler. Ne yapacağız? Yine tesadüfler yetişti imdadımıza. Yolda, benim bir talebemin annesini gördüm. O, Milli Eğitim Bakanlığı'nda müsteşar sekreteriydi. Hocam ne haber, dedi. Durumu ona anlattım. Ben müsteşara söylerim, dedi. Sonra çocuğuna ders verdiğim konsolosa anlattım durumu. Meğer o da bizim fakültenin dekanının çok iyi arkadaşıymış. O dekana söylüyor, dekan da bizim hocalarımıza yazı yazıp, bu talebeleri nasıl bilirsiniz, diye soruyor. Biz de bütün zorluklara rağmen büyük bir gayretle derslerimize çalışıyoruz. Onun üzerine hem Sumeroloji hem de Hititoloji hocamız, bizim hakkımızda iyi birer rapor vermiş. Dekan bizi yatılı olarak almaya karar veriyor. O arada, iki torpilli geliyor, kim acaba bunlar? diye mektep çalkalanıyormuş. Müdür bizi çağırdı, yatılı olarak alındınız, kimseye bir şey söylemeden eşyalarınızı alıp gelin, dedi. Çok sevindik, ama sonra biraz da üzüldük. Orada çok fakir, elbiseleri yırtık çocuklar vardı, onların hakkını almıştık. Sonuçta bizim bir mesleğimiz vardı elimizde. Ama ne yapalım, güç kimdeyse o öne çıkıyor, hayat böyle. Onun üzerine yatağı, yorganı, döküntülerimizi Eskişehir'e gönderdik. Ellerimizde bavullar asansörden çıktık, o fena odadan sonra yatakhane bize cennet gibi gözüktü. İki tane yatak, kar gibi kolalı çarşaflar, emrimize ait iki beyaz dolap. Eğer cennet varsa, işte o burasıydı.

Velhasıl büyük bir sevinç oldu. Zaten sömestrin bitmesine az kalmıştı. Sömestr bitti, yaz tatili başladı. O sene babamlar Kayseri'deydi. Ben Ömer Lütfi Barkan'dan Almanca dersleri aldım. Benim niyetim yeni dönemde Almanca bölümüne geçmekti, ama babam müsaade etmedi. Atatürk bu okulu bu bölümler için açtı, burada okuyacaksın, dedi.

— *Üniversite okuduğunuz sürece çalışmayı sürdürdünüz mü?*
— Yatılı olduktan sonra çalışmama gerek kalmadı. Öyle bir yatılıyız ki bir elimiz yağda bir elimiz balda. Hep turfanda yemek yerdik. Günde altı tür yemek. Giyimimizi veriyorlar. Harika bir talebelik geçirdik. Bir gün Hatice'yle oturup, acaba bizim gibi talebelere ne kadar masraf edilmiştir, diye hesap etmeye kalktık; o zamanın parasıyla, adam başına yılda bir milyon lira olarak hesap ettik. Hocaların maaşları, şu bu, hepsi içinde. Çok büyük paraydı.

— *Dört yılda bitti mi okul?*
— Evet.

— *Lisans teziniz neydi?*
— Lisans tezi olarak "Hititçede Veba Duaları"nı seçtim. Çok ilginçtir, dört yıl kadar önce bir Hititoloji Kongresi vardı. Orada öğrencilerden biri: Hocam, sizin Veba Duaları'nı ben aldım, dedi. Çok hoşuma gitti. Biz üniversitede kalıp doktora da yapabilirdik, ama kalmadık.

— *Oraya gelmeden biraz okul yıllarında duraklayalım. Hocalarınızın çoğu Nazi Almanya'sından kaçıp gelenlerdi bildiğim kadarıyla.*
— Bakın bu önemli. Bana hep şunu soruyorlar: Neden Sumeroloji'ye girdin? Dil Tarih Coğrafya Fakültesi neden açıldı? İstanbul Üniversitesi'nde bana fahri doktorluk unvanı verdikleri zaman, benden bir konuşma yapmamı istediler, ben de bu konuyu anlattım. Daha önce söyledim Sumerolo-

ji'ye mecburiyetten, hiçbir şey bilmeden girdik. Ama en önemlisi tabii Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılması. Biliyorsunuz Atatürk eğitim reformu yaptı, medreseleri kaldırdı. Eğitim tektür olacak, dedi. Ama bir de yüksekokul lazım. Yüksekokul olarak İstanbul'da bir Darülfünun var. O da zamanın koşullarına göre değil, yani çağdaş bir eğitim vermiyor. Atatürk yüksekokul açmayı kafasına koymuş, ama hangi uzmanlar okutacak talebeleri? Daha 1920'den itibaren birçok sahada, yurtdışına talebe gönderilmeye başlanıyor. O kadar farklı alanlarda insan gönderilmiş ki, "Cumhuriyet'e Kanat Gerenler" belgeselinde gördüm, ben bile şaşırdım. Ziraattan, biyolojiden tutun uçak mühendisliğine, arkeolojiye kadar. Özellikle arkeoloji diyorum, çünkü daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk, Konya'ya gidiyor. Konya'da, Kaleiçi'nde bir kilise varmış. Atatürk'e civarı gezdirirken bu kilisenin önünden geçiyor, bunun üzerine yanındaki yetkililer, bu kiliseyi de yıkamadık, diyorlar. Bunun üzerine Atatürk onları azarlayarak, eski eserlere dokunmayın, bırakın kalsın, diyor. Sonra İnönü'ye telgraf çekip, arkeoloji eğitimi için yurtdışına öğrenci gönderin, diyor. İşte Ekrem Akurgal, Rüstem Duyuran o zaman yurtdışına gidiyor. Daha sonra tarih okuması için Sedat Alp gönderilmiş. Prof. Sedat Alp, Almanya'ya gittiğinde tarihten ziyade Hititoloji ilgisini çekiyor, o bölüme geçiyor. Velhasıl yurtdışına birçok talebe gönderilmiş, ancak bunların yetişip gelmesi için zaman gerekiyor. Hemen gelir gelmez hocalığa başlamaları da zor. İşte bu arada Atatürk, Almanya'dan profesör getirtmeyi düşünüyor.

— *Böyle bir imkân çıkıyor karşısına...*

— Evet. Atatürk 1932'de yüksekokullar kurmaya karar veriyor, ama bunların bir proje kapsamında yapılması lazım. Bunun üzerine İsviçre'den Albert Malche diye bir profesörü davet ediyor. Bu adam aynı zamanda İsviçre'de parlamento üyesi. Atatürk ondan, milli değerlerimize uygun bir yüksek eğitim raporu hazırlamasını istiyor. Bu rapor ha-

zırlanıyor. Tam o sırada, 1933 yılında, Almanya'da Hitler iktidara geliyor ve başlıyor üniversitelerdeki Yahudi kökenli hocaları kürsülerinden atmaya. Hocalar şaşırıyor. Ne yapacaklar? İsviçre'de bir yardımlaşma derneği kuruyorlar. Dernek vasıtasıyla çeşitli milletlere müracaat ediyorlar, fakat Hitler'in korkusundan hiçbiri bunları kabul etmiyor. İşin garibi Amerika da kabul etmiyor. Nasılsa bir Einstein'ı kabul etmiş Amerika. Onu da kabul etmeseler, belki Einstein bize gelecekti. Sonunda dernektekiler, şansımızı bir de Türkiye'de deneyelim, deyip bize müracaat ediyorlar. Fakat Türkiye hakkında hiçbir bilgileri yok. Türkler'in ne dilinden ne de kültüründen haberdarlar. Yine de canlarını kurtarmak için neresi olsa gidecek durumdalar. Atatürk, derhal gelsinler, diyor. 1933'te ilk kafile için bir anlaşma yapılıyor. Bu anlaşma çok enteresan. O zamanın Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip imzalıyor anlaşmayı ve deniyor ki; "Bu şahıslar –o zaman 40-50 kişi galiba– bundan sonra ister hapiste, ister serbest olsunlar artık Türk hükümetinin memurlarıdır, Alman hükümeti onlara herhangi bir zorluk çıkartmayacaktır. Şayet çıkarırsa, biz gereğini yerine getireceğiz." Düşünün daha on yıllık bir Cumhuriyet ve kendisini ne kadar güçlü görüyor. Bu ne mühim bir şey. Böylece hocalar gelmeye başlıyor. Alman hükümeti bir yıl sonra müthiş zorluklar çıkarmaya başlıyor, ama her seferinde bizim hükümet devreye girip sorunu çözüyor. Bunlar geliyor. Ben daha sonra ABD'de bir kongrede bu konuyla ilgili bir bildiri sundum ve konu üzerine çalışırken gördüm ki toplam 1200 kişi gelmiş. Bunların bir kısmı profesör, bir kısmı uzman, bir kısmı da muhacir olarak gelmiş. Benim hocalarıma gelince... Örneğin Sumeroloji hocamız B. Landsberger, bir kürsüden atılıyor. O sırada Prof. Sedat Alp, bizim oradaki talebe müfettişine, bu hocayı alsak, diyor. O aracı oluyor ve Landsberger bu vasıtayla geliyor. Yalnız Landsberger'e teklif götürdüklerinde o, kütüphaneniz yok, ben orada ne yapacağım, diyor bizimkilere ve o sırada Leipzig'de ölen bir profesörün kitaplığını almalarını tavsiye ediyor. Derhal o

kitaplık alınıyor ve profesör kitaplıkla beraber Türkiye'ye geliyor. O sırada Landsberger'in talebesi Güterbock doktorasını yapmış. Landsberger, o da gelsin, diyor, onu da getirtiyorlar. Bu suretle Hitit ve Sumer kürsüsü kuruluyor. Bu meyanda gelenler arasında Yahudi olmayan, ama Hitler rejimini tasvip etmedikleri için gelenler de var. Hocalarımızın hepsi Alman'dı.

Şimdilerde Atatürk bu fakülteyi niye kurdu, diye soruyorlar bana. Atatürk yaşamı boyunca Türk tarihiyle yakından ilgilenmiş bir kişi. Atatürk okumazdı, diyor kimileri, o kadar şaşırıyorum ki. Adam çadırın içinde kitaplar okumuş. Gürbüz Tüfekçi'nin "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar" diye bir çalışması var: Okuduğu kitapları, nerelere not koyduğunu, hepsini toplamış. Oraya baksalar görecekler. Bu kitapta görüyoruz ki Atatürk, Türk tarihi ve Türk dili üzerinde özellikle duruyor, çünkü o güne kadar ülkemizde bunlar üzerine hiçbir araştırma yapılmamış. Türkler hakkında yazılan bütün kitaplar, dış kaynaklı metinler. Bizden bir şey yok. Atatürk iki şey düşünüyor: Biri, bitkin bir millet var, bunun canlandırılması lazım. Nasıl canlandırılacak? İşte bunu, Türklüğü ve eski Türk tarihini araştırtıp millete göstererek gerçekleştirmeyi düşünüyor. İkincisi, o zamana kadar üzerinde yaşadığımız toprakları bilmiyoruz. Bu topraklardan kimler gelmiş kimler geçmiş; bunların araştırılmasını istiyor. Yapılan araştırmaların yayımlanması için ilk önce, kendi parasıyla Türk Tarih Kurumu'nu kuruyor, ondan sonra da Türk Dil Kurumu'nu... Üstelik bu kurumları devlete bağlamıyor. Ne yazık ki 12 Eylül'den sonra bunları devlete bağladılar, berbat ettiler. Çok kızıyorum. O zaman bizim arkadaşlardan bazıları da bunu onaylamış. Ben olsaydım katiyen kabul etmezdim. O zaman ABD'deydim, nasıl üzüldüm bilemezsiniz. Bunların hiçbir zaman hükümetlere bağlı olmaması lazım. Bu kurumların özgür ve objektif olarak çalışması gerek.

Atatürk bu kurumları kuruyor ama Türk tarihi nerede araştırılacak, nasıl araştırılacak? Elde fazla bilgi yok. Türk-

ler tarih boyunca kimlerle temas etmiş? Mesela daha o zaman, Fransızca bir kitapta Sumerler'in Asya topraklarından gelmiş olabilecekleri ileri sürülüyor. Sumercenin Türkçeye yakın bir dil olduğu iddia ediliyor. Atatürk bunu okumuş, yanına eski harflerle "çok ilginç" diye not düşmüş. Şimdi, demek ki en eski Sumerler var. Madem ki yabancılar da Asya'dan geldiklerini, dillerinin Türkçeye benzediğini söylüyor, öyleyse bunun araştırılması lazım, diye düşünüyor. Hatta ilginçtir, gelen yabancı hocalardan biri Atatürk'le karşılaştığında, "Sumerler kesinlikle Türktür" diyor. Atatürk ise, "Araştırma yapmadan böyle şeyler söylemek doğru değildir" diye cevap veriyor. Sonra Hititler... Bunların memleketimizde büyük bir mirası var. Hitit kazısı 1902'de başlamış 1912'ye kadar sürmüş. Çıkartılan tabletler temizlenmek üzere Almanya'ya götürülmüş, orada deşifre edilmiş. 1930'da tekrar kazıya başlamak istiyorlar. O sırada Fransa'da bir *Hitit* dergisi çıkarılmaya başlanıyor. Atatürk bu dergiyi himayesine alıyor. 1931 yılında da yeniden kazı yapılmasına izin veriyor. Yani o, Hititler'le, onların mirasıyla yakından ilgili. Memleketteki en eski yazılı belgeleri bırakan insanlar. Bu metinleri yazanların nereden geldiklerini merak ediyor. Bunlar Türk mü, değil mi? Değillerse Türklerle bir ilişkileri var mı? Fakülteye Hititçeyi koyduruyor. Türkler'in daha başka kimlerle ilişkisi olmuş? Çinliler'le büyük bir ilişkileri var: Çince. Hintler'le ilişkileri var: Hintçe. Macarlar'la ilişkileri var: Macarca. Ruslar'la tabii ki ilişkileri var: Rusça. Latinler'le... Latince. Yunanlar'la... Yunanca. Araplar'la... Arapça. İranlılar'la... Farsça. Bütün bu dilleri ve kültürlerini fakülte programına koyduruyor. Bir de modern dillere; Almanca, Fransızca ve İngilizceye yer veriyor. Gaye şu: Buradan yetişenler bütün bu dillerde Türklerle ilgili ne kaynak varsa onları araştırıp, toplayacaklar. Tarih Kurumu ve Dil Kurumu bu amaçla programlar hazırlayacak, parasal yardım yapacak. Bunların hiçbiri yapılamadı. Yapılan çalışmalar da perakende kaldı.

— *Yapılamamasının nedeni ne sizce?*
— Vallahi, bilgisizlikten. Başka bir şey değil. Şöyle bir şey olabilirdi oysa, biri Çin'e giderdi, biri Hind'e giderdi... Diyelim birinci yüzyıla ait bütün belgeler her yerden toplanırdı. Sonra sırasıyla diğer yüzyıllara geçilirdi. Bütün bunlar bir araya getirilip, Türkler hakkında büyük bir tarih ve dil araştırması yapılabilirdi. Çok yazık, yapılmamış olması. Aradan 50 yıl geçti ve bugün, o zamankinden de geri bir noktadayız.

— *Üniversite günlerine dönersek, tercüman aracılığıyla ders dinlemek nasıl bir şeydi? Dersler nasıl geçiyordu?*
— Tabii başlangıçta her şey tercüme ediliyordu. Ancak hocalarla yapılan anlaşmada, "Hocalar iki sene içinde Türkçe öğrenecektir" diye bir madde vardı. Aşağı yukarı hepsi de Türkçe öğrendiler. Yalnız bizim Sumeroloji hocası öğrenemedi. Güterbock, grameriyle beraber fevkalade öğrendi. Bu arada biz de Almancaya başladık. Almancamız geliştikçe, dersleri daha çok anlar, Almanca kitaplar karıştırır olduk. Bize bir metin veriliyordu, onun tercümesini yapıyorduk ve sonra da bu metin ve tercümesi üzerine tartışıyorduk. Hiç sıkıntı çekmedik üniversitede, kaytarmaya da imkânımız olmadı. Zaten o yıllarda öyle bir çalışma temposu vardı ki, aklınız durur. Herkes arı gibi çalışıyordu. Fuat Köprülü o zaman, 25 senelik öğretmenlik hayatımda böyle çalışkan talebeler görmedim, demiş. Hakikaten herkes birbiriyle yarış halindeydi.

Mezun olduktan sonra, müzede çalışırken bir profesör gelmişti, tabletten bir şey okumak lazımdı, bizden rica etti, biz hızla okumaya başlayınca çok şaşırdı, nasıl oluyor da böyle kitap okur gibi okuyabiliyorsunuz, dedi. Hakikaten Hititçeyi çok iyi öğrenmiştik. Ben de Hititçeyi çok seviyordum, çünkü çok iyi anlıyordum. Sumerce öyle değil, anlaşılması zor. Üniversitedeyken hocamız da Sumerceye fazla önem vermemiş, daha çok Akadca üzerinde durmuştu. Bana kalsaydı hep Hititçeyle uğraşırdım, ama müzedeki çalışmalarımız bizi Sumerceye götürdü.

— *Ne fark var iki dil arasında?*
— Çok büyük farklar var. Tamamen ayrı iki dil.

— *Daha mı zengin bir dil Hititçe?*
— Yok, öyle diyemem. Sumerce de zengin, koskoca bir edebiyatları var. Sumerce, gramer yapısı itibarıyla bitişken bir dil. Oysa Hititçe, daha çok Latinceye benziyor. Hint-Avrupa dil grubundan.

— *Okul bitince, hemen müzede mi çalışmaya başladınız?*
— Arkeoloji Müzesi'ne tayin olduk. İstanbul'a...

— *İstanbul'a ilk gelişiniz miydi?*
— Daha önce öğretmen okulundayken gelmiştim. Arkadaşların evinde kalmıştım. Babamla gelmiştik. Sonra 1937'de yapılan Tarih Kongresi sırasında da gelmiştim.

— *İstanbul'a gelmek istiyor muydunuz?*
— Mecburi oldu biraz. Çünkü tabletler İstanbul'daydı. Hocaların tavsiyesiyle geldim.

— *Burada büyük bir ayraç açarak anneniz, babanız ve kardeşleriniz üzerinde konuşalım istiyorum. Onların hikâyelerini dinleyelim. Örneğin babanızın daha sonraki hayatı nasıl geçti?*
— Babam Bilecik'ten sonra tekrar Eskişehir'e döndü. Eskişehir'de Devlet Demiryolları İlkokulu vardı, oraya tayin oldu. Bizim edebiyat hocamız Ali Ulvi Öleve vardı, onun abisi Eskişehir'de Devlet Demiryolları okulunda müdürdü ve daha o zaman babama, gel seni bu okula alalım, demiş. Babam da sanırım parası daha iyi olduğu için kabul etmiş. İlk olarak Adana'nın Pozantı nahiyesine tayin oldu. Biz oraya gitmedik, o Pozantı'da bir yıl kaldı. Sonra Eskişehir'e tayini çıktı. 1936-38 arası iki yıl Kayseri'de görev yaptıktan sonra Eskişehir'e döndü ve ölene kadar orada yaşadı.

— *Ne zaman öldü?*
— Erken öldü babam, 56 yaşındaydı. Prostat ameliyatı oldu ve bir süre sonra da öldü. 1943'tü. Bizlerin sefasını süremeden gitti. Yalnız benim mezun olduğumu gördü. Biz Hatice'yle üniversiteyi bitirdiğimizde, hocalar üniversitede kalın, dediler. Ben nişanlıydım. Hatice'nin de kendince bir nedeni vardı, kalmayacağız, dedik. Bizi İstanbul'a, müzeye verdiler. O zaman, üniversitede kalmadım diye babamın çok canı sıkılmıştı. Üniversite dururken müzeye gidilmez, dedi. Ama biz müzede çok mutlu olduk. Bizim arkadaşların çoğu üniversitede kaldı ve hiçbirisi bir şey yapamadı. Müzede rahat bir çalışma ortamı vardı, kimse işimize karışmıyordu. O kadar güzeldi ki.

— *Anneniz?*
— Annem 1978'e kadar yaşadı. Senede bir de yurtdışına gitti. Bir kardeşim Almanya'daydı, öteki ABD'de. Biri birinin yanına gidiyordu, biri ötekinin. Sonra öteki de ABD'ye yerleşti. Annem iki senede bir ABD'ye gidiyor, bir sene orada kalıyordu. Ölene kadar böyle devam etti. 1977'nin Ağustosunda kardeşim Turan'la beraber Türkiye'ye geldiler. Orada çok kötü bir hastalık geçirmiş. Dokuz gün komada kalmış. Müthiş bir ateş, buzların içine koymuşlar. Kardeşim doktordur. Doktorlar ümit kesmez ama ben ümit kesmiştim, diyordu. Annemin bir vasiyeti vardı: Nerede ölürsem beni oraya gömün, sakın bir yerden bir yere taşımayın, derdi. Babam da öyleydi, ölünce ayağıma bir taş bağlayıp, denize atın beni, derdi. Mezarı filan önemsemezdi hiç. Kardeşim telaşlanmış tabii. Türkler var orada, sen merak etme doktor, biz her şeyi hallederiz, demişler. O derece ümitsizmiş durum. Derken dokuzuncu gün annem uyanmış, oğlum ben sana buralarda ölmem, memlekete gideceğim demedim mi, demiş. Uyanır uyanmaz bunu söylüyor. Çok ilginç bir insandı. Mesela daha önce ameliyat olması icap etmişti. Vakıf Gureba'da kocamın doktor arkadaşları vardı. Ben bir tek orada ameliyat olurum, başka yerde ol-

mam, dedi. Doktorlar anlatıyordu sonradan, ameliyata giderken onlara öyle komik şeyler anlatmış ki, hepsi katılmış gülmekten. Hasta dediğin heyecan içinde olur ameliyata giderken, bu sanki eğlenceye gidermiş gibiydi, diye anlatıyorlardı. O ameliyatı olduğunda 78 yaşındaydı. Altı kişilik bir koğuşta kalıyordu. Yemek getirtmedi bize evden. Herkes ne yiyorsa ben de onu yiyeceğim, dedi. Yemekleri beğenmedikleri için oradaki hastalara da çok şaşırırdı. Köyden geliyorlar, yemek beğenmiyorlar ne biçim iş bu, derdi. Neyse, kardeşimle ABD'den döndüler. Kalbinden sıkıntısı vardı, fakat belli etmezdi. 1978'de bir gece enfarktüs geldi ve götürdü. Yani uzatmadı. Yatalak olmaktan çok korkardı. 1970'lerin başıydı, bir doktora muayene olmuştu. Doktor, teyze senin kalbin genç kız kalbi gibi maşallah, demiş. Doktora büyük bir tepki göstermiş annem. Şaşırmış tabii adam. Ben biliyordum neden böyle davrandığını, sonra doktora anlattım. Felç gelir de yatalak kalırsam diye ödü kopardı annemin. Kalbin sağlam diyen doktora da o yüzden tepki göstermişti.

Gençlerle çok iyi diyaloğu vardı. Kâğıt oynardı kızımın arkadaşlarıyla. Onların sigara içtiklerini bildiği için, hadi sigara içmiyor musunuz, diye sorar, onlarla oturup sigara tellendirirdi. Kızımın arkadaşları bizde olduğunda hemen yanlarına gider, kahveler içilir, fallar bakılırdı.

— *Türkiye'de olduğu zamanlar Eskişehir'de mi oturuyordu?*
— Babam öldükten sonra hemen hep bizim yanımızda kaldı. Sonra gittiği yerlerden müthiş mektuplar yazardı. Hâlâ mektupları durur bende. O mektuplarda rüyalarını yazar... Hiç unutmuyorum bir keresinde ABD'de yol yapılıyormuş. Oturmuş yolun nasıl yapıldığını seyretmiş. Ondan sonra bize mektupta yolun nasıl yapıldığını anlatıyor uzun uzun ve bizimkiler gelsinler de yol yapmanın ne demek olduğunu burada görsünler, diyor. Yani orada gördüklerini, duyduklarını, yorumlarıyla yazardı uzun uzun. Ama mektuplarını bir tek ben okuyabilirdim. Yazıyı sonradan öğrendiği için çoğunlukla kelimeleri birbirine ekleyerek yazardı.

Biliyor musunuz, ben annemi bir de yılın annesi seçtirdim. 1972'de *Hürriyet* gazetesinde anneniz üzerine bir yazı yazın, annenizi yılın annesi seçtirin, diye bir yarışma vardı. Seçime de birkaç gün kalmıştı. Hemen annem hakkında bir yazı yazıp yolladım. Bir süre sonra bir de baktım gazeteden telefon ettiler, annenizi yılın annesi seçtik, kendisiyle görüşmek istiyoruz, dediler. Annem o sırada St. Louis'deydi. Telefon numarasını verdim. New York bürodan aramışlar, yılın annesi seçildiniz, demişler. O da benim tahsilim yok, bir şeyim yok nasıl yılın annesi olabilirim, demiş. Ama siz tahsilli çocuklar yetiştirmişsiniz, demişler. Sonra fotoğraflarını çekip, röportaj yapmışlar. Annem çok mutlu olmuş.

— *Kardeşlerinizle aranız nasıldı?*

— Çok iyiydi. Rahmetli Talat daha bekârlığında, ablam gibi bir kız bulsam hemen evlenirim, derdi. Turan ile hâlâ çok iyiyizdir. Talat subay oldu. Lisede okuyordu ve fevkalade başarılıydı. Bütün gayesi doktor olmaktı. Eskişehir'de okurken askerlik öğretmeni aklına giriyor, gel seni subay yapalım, oradan daha rahat doktor olursun, diyor. Son sınıfta askeri mektebe gitti. Ne yazıktır ki, o mezun olduğu sene askeri okuldan tıbbiyeye talebe almadılar. Bunun üzerine Harbiye'ye girdi. Orayı bitirince bir imtihana daha girip istihkâm subayı oldu. O sırada bir imtihan açılıyor, ABD'ye talebe gönderilecek. Talat da giriyor imtihana ve kazanıyor. Sene 1943. İmtihanı kazananlara Ankara'da, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde altı ay kadar bir İngilizce kursu verip, ABD'ye gönderiyorlar. Orada hiç İngilizce eğitimi yaptırmadan doğrudan doğruya üniversiteye başlatıyorlar. Ah ne kadar sıkıntı çekmişler, bana anlatırdı. Bir arkadaşları ölmüş. Çalışmaktan çatladı öldü, derdi. On arkadaş gitmişlerdi. Bütün zorluklara rağmen eğitimleri gayet iyi giderken, kendilerinden bir yıldız üstte birisi geliyor yanlarına. Beni dinleyeceksiniz, askerlikte olduğu gibi bana itaat edeceksiniz, diyor bunlara. Bunlar da aldırmıyorlar. O adam Genelkurmay'a bir yazı gönderiyor ve bunlar başarısız, diyor. Ge-

nelkurmay da hepsine birer yazı yollayarak, derhal geri dönün, diyor. Şaşırmışlar tabii. O zaman bizi aradı, durumu anlattı. Eşim hemen Genelkurmaya gitti. "Orada, bunlar başarısız, demişler. ABD'den bütün notlarını gönderdi. Fevkalade başarılı, ne sınıfta kalmış, ne bir şey" dedi. Gelen resmi evrakları Genelkurmay'a götürdük. Bakın böyle böyle, dedik. E, biz çağırdık bir kere, gelsin sonra yine gider, demişler. Sene 1948, son sınıftalar. Birden maaşı da kesiyorlar, orada kalakalıyor. Sinir basmış çocuğu, hastaneye kaldırmışlar. Bizim babadan kalma bir tek evimiz vardı, onu sattık paranın yarısını Talat'a gönderdik. Tabii gizli kapaklı. Para gönderilemiyor o zaman. Kocam ABD'ye giden birisine vermiş. Vallahi etek altından verdim, gitti mi gitmedi mi bilmiyorum, diyordu. Neyse para gitti. O parayla okulunu bitirdi. Üniversiteyi bitirmesine altı ay kalmıştı, okulu bitirip dönecekti. Ama geç kaldı diye askerlikten tart ettiler. Bunun üzerine dönmekten vazgeçip ABD'de çalışmaya başladı. O sırada hastanede bir ABD'li kızla tanışmış, onunla evlendi ve orada kaldı.

36 yıl sonra bana ne diyordu biliyor musunuz? "Abla, İznik Gölü'nün kenarına bir çadır kuralım, gidip orada kalalım." Yani o derece memleket hasretiyle yandı çocuk. Tabii askerlikten atılınca cezalı duruma düştü. Mahkemeye verdiler. Gerekçe olarak da evlenmesini gösterdiler. Halbuki parasını kesmeleri ve onu atmaları evlenmesinden önce. Bizim avukat bunu ispat etti, davayı kazandık. Fakat bir tazminat davası açıp hakkını arayamadık. O uzakta, biz buradayız. İşinde fevkalade ilerledi. On büyük çelik fabrikası varmış ABD'de, onlardan birinin başmühendisi oldu. O arada ilginç bir şey de oldu, onu da anlatayım: 1960 İhtilali'nden önce, bizim hükümet Ereğli'de çelik fabrikası kurmak istiyor ve fiyat almak için ABD'ye müracaat ediyor. Kardeşimin çalıştığı fabrikaya da yazı gelmiş. Talat yazıyı görünce hemen ilgilenmiş tabii. Üç ay Toledo'daki bütün kütüphaneleri araştırmış. O zaman, hayret edilecek bir şey, Toledo gibi küçücük bir yerde Karabük fabrikasının bütün

detaylarını anlatan yazılar buldum, diyordu. Karabük fabrikasında o sırada hâlâ çalışmayan yerler varmış. Onları işletecekleri yerde yeni fabrika kurmaya kalkıyorlar, diyordu. Sonra bir bakıyor verilen şartnamede de tuhaflıklar var. Mesela bazı parçalar Türkiye'de yapılabilir. Örneğin fabrikanın çimentodan yapılacak yerleri, çelik yapılacak diye gösterilmiş projede. Çeliklerin delinmesi işlemi Türkiye'de yapılabilecekken, Amerika'da yapılacak diye yazılmış. Yani öyle bir proje yapmışlar ki, fabrikanın kurulması için verilen yardımın yüzde 90'ı yine ABD'de kalıyor. Diğer bir şey; çelik fabrikası kurulmadan önce içine cevherinin konması lazımmış. Önce cevherini koymazlarsa bu fabrika zarar eder, diyordu. Bütün bunları hesaplayarak, gayet detaylı bir rapor verdi hükümete. O zaman artık ihtilal olmuş, başta Cemal Gürsel vardı. Talat'ın raporunu beş yere gönderdiler, ama bu raporu hiç ciddiye almadan eski bürokratlar bildikleri gibi devam ettiler ve Ereğli fabrikası çok uzun süre hep zararına çalıştı.

— *Hep ABD'de mi yaşadı kardeşiniz?*
— Evet. Çocukları olduktan sonra kendisine büro açmaya kalktı, ayrıldı fabrikadan. O zaman çalıştığı fabrika onun yaptığı işi yaptıracak insan bulamadı, o işleri dışarıdan ona verdiler yine. İşini büyüttü. Bilgisayarı ilk kez mühendisliğe tatbik eden insandır. Çok meraklıydı bilgisayara... Hatta istasyonlar yapmıştı. Diyelim Ankara'dan bir şey yaptırmak istiyorlar, orada ne istediklerini yazıyorlar burada görünüyor...

— *Siz gider miydiniz kardeşinizi ziyarete?*
— 1967'den sonra çeşitli defalar gittim. Son gidişimizde, 1981 yılındaydı, eşimle oradaydık. Bir işi vardı, eşim erken döndü, ben orada kaldım. O zaman kızım da orada, St. Louise'deydi onun yanına gitmiştim. Talat, Toledo'dan telefon açıp, abla buraya gel, dedi ısrarla. Ben de çok yorgunum, sen İstanbul'a gel, dedim. Maalesef, pasaportları eline ala-

madan, ani bir kalp kriziyle öldü. İşte o, İznik'e gitsek, lafını da o görüşmemizde söylemişti. Çünkü bir sefer geldiğinde İznik'e gidip, oraları gezmiştik. Gelip burada çadır kursam, demişti de, eşim de, bu çocuk herhalde ABD'nin lüksünü burada bulacağını sanıyor, diye takılmıştı. Çok okurdu, çok düşünürdü.

— *Ailesi ABD'de mi şimdi?*
— Hepsi ABD'de. Beş çocuğu vardı, birini bu yıl kaybettik. Diğerleri, üç kız bir oğlan ABD'de. Bu yıl ziyaretlerine gittim. Küçük kız buraya gezmeye geldi. O da bir Malezyalı'yla evlendi. Dünya karıştı. Globalleşme diye işte buna diyor insan. Mesela annemin çok ilginç rüyaları vardı. İster inanın ister inanmayın; Talat'ın evlendiğini duyduğunda, bu olaya tepki olarak, rüyamda bizim eve bir domuzla beş yavrusunun girdiğini gördüm, dedi. Hiç unutmuyorum. Sonrasında da kimseye tek bir söz söyletmedi. Hakikaten beş çocuğu olan kardeşimin. Çok iyi bir karısı vardı. Annem giderdi, bir sene kalırdı yanlarında, en ufak bir sorun olmazdı. Karısının bir tarafı Kızılderili, bir tarafı Almandı. Karışık. Zaten ABD'den tam bir ırk veya millet çıkmaz ki...

— *Ya küçük kardeşiniz Turan?..*
— Turan 1924'te doğdu. Ben öğretmen olup Eskişehir'e geldiğimde, babam da oradaydı. Turan beş yaşında okumaya başladı. Ama babam, bu çocuk yedi yaşına gelmeden katiyen mektebe vermeyeceğim, dedi. Okula başladığında sabah Turan'la beraber çıkardık evden. Ben 17 yaşında öğretmendim, o yedi yaşında talebe. Beraber okula giderdik. Benim sınıfımdaydı. Sonra babamın mektebine geçti, orada Almanca var diye. Sınıflarını hep birincilikle bitirdi. Ben İstanbul'a tayin olduğumda kocam askerdi, kardeşim lise ikideydi, beni yalnız bırakmamak için annemle birlikte İstanbul'a geldiler. Burada İstanbul Lisesi'ne girdi ve yine birincilikle bitirdi. O zaman ona Atatürk'ün "Nutuk"u hediye edilmişti. Hasan Ali Yücel'in böyle bir uygulaması vardı, başarılı olmuş çocukla-

rın adlarının yer aldığı kitaplar yayımlatıyordu. O sene çıkan kitapta Turan'ın da ismi vardı. İlginç olan şu ki Turan hep uçak mühendisi olmak isterdi. Bence nedeni şu: İnanır mısınız, Atatürk daha 1928 yılında uçak mühendisliği okusunlar diye Fransa'ya talebe göndermiş. O gidenlerden biri de bizim bir tanıdığımızdı. Herhalde onun etkisi oldu Turan'ın üzerinde. Fakat sınıflarını hep birincilikle geçen çocuk, Mühendis Mektebi imtihanına girdi, kazanamadı. Hatta yardım ettiği arkadaşı kazanıyor, o kazanamıyor. Ondan sonra Tıbbiye'ye, hem de yatılı olarak, imtihansız aldılar.

— *Ağabeyinin tam tersi yani?*
— Evet. O kadar ilginç bir şey ki... Tıbbiyede okumaya başladı. Hep derdi ki, ilk üç yıl hiç alışamadım. Hasta görmeyi sevmezdi, korkar, kaçardı. Ondan sonra alıştı mecburen. 1948'de Tıbbiyeyi bitirdi. Prof. Dr. Tarık Minkâri'nin arkadaşıdır. Askerliğini yaptı, sonra Tıp öğrenimi gördüğünden dolayı mecburi hizmetini yapmak için başvurdu; yer olmadığı için tayin edemediler, fakat kocamın kefaletiyle dış memleketlerde ihtisanına, mecburi hizmetini daha sonra yapması şartı ile müsaade ettiler. O sırada Almanya'da bazı üniversitelere müracaat etmiş, davetiye bekliyordu. İstanbul Üniversitesi'nde Prof. H. Bossert vardı, bana hep uğrardı. Bir gün ona, benim kardeşim Almanya'ya gitmek istiyor, ama bir türlü işi olmadı, dedim. Sen benim kızıma bir yazsana, dedi. Kızına yazdık, hemen davetiye geldi ve 1950 yılında Almanya'ya gitti. Sattığımız evin kalan parasını da ona tahsis ettik. O yüzden kardeşlerim bana haklarını asla ödeyemediklerini düşünmüşlerdir, oysa yüz mislini ödediler. Almanya'ya gitti, orada "nöropsikiyatri" dalına devam ederken aynı zamanda "elektroansefalografi" üzerine çalışmaya başladı. İhtisasını bitirir bitirmez üniversiteye aldılar.

— *Elektroansefalografi nedir?*
— Bu beyin dalgalarını çekme yöntemi. Bulan insanın ilginç de bir hikâyesi var. 1920'lerde bir Alman tıp talebesi,

yolda giderken devrilen bir atlı arabanın altında kalmaktan son anda kurtuluyor. Akşam eve dönüyor, bakıyor ki babasından bir telgraf gelmiş. Telgrafta, acele olarak durumunu bildirmesi isteniyor. Çocuk ne olduğunu anlayamıyor. O da telgraf çekip, niye böyle bir telgraf çekme gereği duyduklarını soruyor evdekilerden. Bunun üzerine babası, kız kardeşine bir sıkıntı geldi, acaba kardeşime bir şey mi oldu diye meraklandı, o yüzden telgraf çektim, diye cevap veriyor. Bu olay üzerine babası, nöro-psikiyatr Berger, kardeşini çok seven kızına, erkek kardeşinin tehlike anında beyninden elektrik akımlarıyla haber verdiğini ve dolayısıyla, kalpte olduğu gibi beyinde de elektrik akımları olduğuna dair bir hipotez öne sürüyor ve bunu araştırmaya başlıyor.

Elektroansefalografinin temelini kuran o. Bu buluşu için kendisine Nobel ödülü verilmiş. Kardeşim 1953'te elektroansefalografiyi öğreniyor. Bunu öğrenmesinin sebebi de, o zaman yeni keşfedilen ve "psikotrop" denilen beyin hastalıklarında etkili olan ilaçların beyne girip girmediğini objektif olarak görmek. Erlangen Üniversitesi'nde bir laboratuvar kuruyor ve orada araştırmaya başlıyor. O illa Türkiye'ye döneceğim diyor ve bunun için uğraşıyordu.

— *Burada mı çalışmak istiyordu?*
— Evet, 1953 ila 1958 arasında Türkiye'de iş aradı durdu. 1956'da Ankara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Rasim Adasal ona başasistanlık teklif etmişti. O zaman bir mektup yazarak anneme müjdeyi vermiş. Annem de oğlum senin buraya geleceğine çok sevindim tabii, ama memleketin hali şu ara çok fena, imkânın varsa birkaç yıl daha kal, durumlar düzelince gelirsin, demiş. Kardeşim annemin tavsiyesine uyarak hâlâ memleketin durumunun düzelmesini bekliyor. Bu arada ABD'de çalışmalarını sürdürüyor.

— *ABD'de ne yaptı?*
— Oraya doçent olduktan sonra Alman üniversitesinden izinli olarak, önce bir seneliğine gitti. Amacı Kanada'da bir

kongrede tanıştığı arkadaşı ile "beyin fonksiyonlarını tetkik" projesini gerçekleştirmekti. Bu proje ABD Milli Sağlık Enstitüsü tarafından kabul edildiği için Turan Missouri'de lisans imtihanına girmeden doktorluk ve araştırma yapma imkânı buldu. Birinci sene sonunda Missouri Üniversitesi'nden profesörlük teklif ettiler. Ama onun için daha önemlisi, ABD Milli Akıl Sağlığı Enstitüsü'nün, onun yalnız başına teklif ettiği "tedaviye cevap vermeyen şizofrenler" üzerine araştırmasını kabul etmesiydi. Beş senede 470.000 dolar verdiler. O zaman kardeşim, abla bu benim, asistanlarımın, hemşirelerin maaşları haricinde yalnız araştırmaya tahsis edilen para. Benim Almanya'daki ordinaryüs profesörümün, hatta Nobel mükâfatını kazanan insanın bile böyle büyük bir imkânı yok, demişti. Bu yüzden ABD'de kaldı. Beş yıllık proje sekiz yıla taştı. Ardından yine ABD Sağlık Bakanlığı, İsveç ve Danimarka hükümetleri ve Dünya Sağlık Teşkilatı tarafından desteklenen ve şizofrenlerin çocukları üzerinde yapılan bir çalışmanın elektrofizyolojik yönünü üstlendi. Kopenhag'da ve Mauritus Adasında laboratuvarlar kurdu. Yirmi yıl süren bu projenin yanında alkolik ve katil babaların çocuklarını tetkik projeleri de yürütüldü. 1974 yılında New York'taki Madical College'den gelen bir teklifle önce oraya profesör oldu, daha sonra New York Üniversitesine geçti. Bunlara bağlı bir araştırma enstitüsü kurdu. Kardeşim ilaçların beyne etkisini gösterdiği ve bu konuda yedi kitap ve beş yüzden fazla ilmi makale yazdığı için, beyin hastalıklarında kullanılabilecek hemen her yeni ilaç onun tetkikine tabi tutuluyordu. Yaptığı tetkiklerle ideal dozu tespit ediyor, hastaların beyinlerinde tahribat olmasını önlüyordu. Bunun için bilgisayarla analiz edilen beyin elektriği akımları vasıtasıyla tek doz ilacın beyindeki kimyevi etkisini kendi icat ettiği metotla gösterdi. 1985'lere kadar beyin dalgalarının analizi çok pahalı olduğu için, metodu ancak ilaçların keşif ve geliştirilmesinde kullanılıyordu. Yeni bilgisayarlar ortaya çıkınca o da metodunu bunlara uyguladı ve "beyin fonksiyonlarının tetkiki" sistemini icat etti ve patentini aldı. Dünya Sağlık Teşkilatı ile birlik-

te çalışarak bu sistemi 120'den fazla araştırma merkezinde kurdu. Çin'de kurduğu merkeze onun adını verdiler. Son yıllarda ise yaşlılık ve Alzheimer üzerine araştırmalar yapmaya başladı. Diyor ki, insan ömrü uzadıkça bunama vakaları artmaya başladı. Eskiden genç ölüyorduk, böyle bir problemin çok da farkında değildik. Oysa 65 yaşından sonra unutkanlık başlıyor insanda, bu giderek bunamaya dönüşüyor. Ama söylediğine göre, bunu mümkün olduğu kadar geciktirme imkânı var.

— *Sanıyorum kardeşinizle birlikte, bu beyin araştırmalarıyla ilgili bir de vakıf maceranız oldu Türkiye'de.*
— Şöyle bir şey oldu: Ben 1967'de Amerika'ya gittiğim zaman, kardeşimle oturduk konuşuyoruz. Biz çok konuşuruz kardeşimle, bilimsel olarak bildiğimiz her şeyi birbirimize anlatırız. Turan o zaman, abla ben Türkiye'ye dönsem, bu çalışmaları orada sürdüremez miyim; oraya bir elektroansefalografi götürsek, bir merkez kursak nasıl olur, dedi. Ben o zaman onun adına bankaya on bin lira koymuştum. O paraya dayanarak, İstanbul Gayrettepe'de ona, henüz inşaat halinde olan bir kat aldım. Turan'ı da arayıp, sen bir elektroansefalografi gönder bakalım, dedim. Alet geldi, bir odaya koyduk. Sonra Turan da buraya geldiğinde ne yapılabilir diye araştırmaya başladık. Hadi avukatlara gittik. Dediler ki; vakıf kurun. O zaman vakıf kurmak çok kolaydı, şimdi zor. 20 bin lirayla vakıf kuruluyordu. Turan, ben burada annemle babamın adına bir vakıf kurayım, onu araştırma enstitüsü gibi yapalım, ilerde döndüğümde ben de burada çalışırım, dedi. Ama işlere kim bakacak? Abla sen bakar mısın, dedi. Bakarım, dedim. Evin inşaatı bitti, vakfı kurduk, orada bir laboratuvar açtık.

— *İsmi* HZI *Vakfı'ydı.* HZI *ne demek?*
— Annemin ismi Hamide, babamın ismi Zekeriya ve soyadımız İtil'in ilk harflerini yan yana getirdik. Neyse, ben vakfı idare ediyorum, ama araştırmaları benim yapacak halim

yok. Profesör Polvan hocasıydı Turan'ın. O, ben işin doktorluk tarafını yaparım, dedi. Prof. Polvan ve başka üniversitelerden profesörler kardeşime Almanya'dan, ABD'den yeni ilaçlar ısmarlıyorlardı, o da bu ilaçların bazıları Türkiye'de de var, niye benden istiyorsunuz, diye soruyordu. Rahmetli annem Türkiye'deki ilaçların tesir etmediğini söylüyordu. O zaman Turan bu meseleyi tetkik etti ve ilk araştırmamız böylece ortaya çıktı. Yapılan çalışmalar sonucunda şu hakikati gördük. Türkiye'de piyasaya çıkartılan ilaçların, Türk insanı üzerindeki tesirleri ve dozları araştırılmıyor. Turan böyle bir şey olmaz, dedi. Bir Alman veya Amerikalı'da tesiri olan ilaç, bir Türkte tesirli olmayabilir. Bunun için Türk insanının ortalama kilosuna, diyetine, aldığı su miktarına ve başka etkenlere bakmak lazım. Avrupa'da 20-30 senedir kullanılan bir ilaç bile ABD'de piyasaya çıkartılmadan önce yüzlerce sağlıklı ABD'li, sonra hasta gönüllüler üzerinde tetkik ediyor, diyordu. O zaman iki profesör arkadaşıyla Türkiye'deki Valium'un beyindeki tesirini, Amerikan ve Alman Valium'larıyla mukayese ettiler. Sonuçta Türk Valium'unun beyne çok az etki yaptığını buldular. Bunu ABD'deki Gıda ve İlaç İdaresi'ne "Food and Drog Administration" (FDA) raporla bildirdiler ve ilmi bir neşriyatta yayımladılar. Dünyanın neresinde olursa olsun, buraya bağlı olan doktorların, ilaçlar üzerinde yaptıkları tetkikleri, zorunlu olarak FDA'e bildirmeleri gerekir ve bu tetkikler bilimsel dergilerde yayımlanır. Bu, doktorların, aynı zamanda tıp etiği olarak da zorunlu oldukları bir görevdir.

— Vakıf sayesinde kardeşiniz nihayet buraya gelip çalışmaya başladı yani?

— Maalesef buraya gelme imkânı olmadı. Kardeşim ilk olarak 1965 yılında Bakırköy Hastanesi'ne gidip, bir proje hazırlayın ben size Amerikan Sağlık Bakanlığı'ndan yardım ayarlarım, diyor. Alelacele bir proje yapıp yolluyorlar. Yalnız kardeşimin bir hatası oluyor. Bakırköy Hastanesi, biz Amerikan yardımını kabul edemeyiz, onu vakıf vasıtasıyla getire-

lim, diyorlar. Olay Turan'ın çalıştığı Prof. Polvan ve Prof. Songar'ı sevmeyen başka profesörler vasıtasıyla gazetecilere intikal etti. Turan İtil parayı alacak, cebine indirecek, diye haberler çıktı. Kardeşim o zaman son derece üzüldü.

Neyse o geçti. Biz vakfı açtıktan sonra bir taraftan araştırmalar yürüyordu, bir taraftan da dışarıdan hasta alıyorduk. Orada laboratuvar var, ucuza çalışıyoruz, millet bayılıyordu. Bir alt katı da tutmuştuk, her şey çok güzel gidiyordu. Fakat arada bir kulağıma dedikodular geliyordu. Derken 1980 İhtilali oldu. Ben 1981'de kocamla beraber Amerika'ya gittim. Hep beraber toplandık, iki kardeşim oturdular, biz devlete nasıl yardım edebiliriz diye düşünmeye başladılar. Zaten ikisi de kendilerini hep devlete borçlu hissetmişlerdir. Turan, ben bir öğretmen çocuğu olarak asla bu tahsili yapamazdım, der durur. Halbuki pekâlâ yapabilirlerdi. Şimdi bile görüyorum buradan burs alıp yapan insanlar var. Yani boşunaydı kendini üzmesi, ama böyleydi. Hep o kafada. Büyük kardeşim, artık buradaki Türkler yavaş yavaş memlekete dönmek istiyor, emekli paraları var, büyük bir arazi olsa, üzerine öyle bir yer inşa etsek ki hem burayı aramasalar hem de o paralar memlekete gitse, dedi. Turan ben ne yapabilirim, diye düşündü ve olsa olsa bu genç çocuklar nasıl teröre bulaştılar, bunların psikolojisini araştırabilirim, dedi. Daha sonra Turan buraya geldi. O zaman Evren Paşa ve Milli Güvenlik Kurulu var. Bir vasıtayla kurula gidip, yapmak istediği araştırmayı anlattı. Meğer askerler daha 1977 yılında böyle bir araştırmaya başlamışlar. Hatta birileri müracaat etmiş o zaman, zannediyorum. Oktay Ekşi, biz böyle bir araştırma yapalım demiş ve para istemiş. Bildiğim kadarıyla onun eşi psikolog. Kardeşim gelip para mara istemeden böyle bir şey teklif edince, buna dört elle sarılmışlar. Kardeşim, siz zaten başlatmışsınız, bana ihtiyacınız yok, demiş. Genel Kurmay'ın araştırmacıları, siz ve buradaki profesörler işe girerse daha güzel olur, demişler. Bunun üzerine Turan Amerika'da üç sene çalıştı. Kendi parasıyla bir psikolog ve istatistikçi tuttu. Neler araştırılacak, çocuklara neler sorulacak; bunları hazır-

layıp, askeriyeye gönderdi. Araştırma başladı. Bu, cinayet işlemiş ve mahkûm olmuş sağcı ve solcu çocuklar üzerinde yapılıyordu. Aynı yaşta, aynı eğitim düzeyinde, benzer ailelerden gelen ama farklı siyasi tercihleri olan çocuklar seçilmişti. Sonuçta, bu çocukların, ister sağcı ister solcu olsunlar, zekâ derecelerinin (IQ), yapılan kontrollere göre istatistik olarak çok düşük oldukları ortaya çıktı. Ayrıca tetiği çekenlerin profillerinin İtalyan-Amerikan mafya mensuplarının profillerine çok benzediği saptandı. Sağcı olan bir başka muhitte yetişmiş olsa solcu olacaktı ya da tam tersi. Başka bir şey; araştırmada incelenen tetiği çeken çocukların hemen hepsinin ailesinde kan davası olmasıydı. Yani böyle bir geleneğin içinde yetişmiş olduklarından, öldürmenin çok da önemli bir şey olmadığını düşünüyorlardı. Araştırma bitince kardeşim askerlere, dünyada terör uzmanları var, siz onları çağırıp, bu bulguları onlara sunun, size yol göstersinler, dedi. O zaman dünya kamuoyu, bizde terör olduğuna inanmıyordu. Askerler 1983'te Harbiye Orduevi'nde bir toplantı düzenlediler. Gazeteciler çağrıldı, filmler gösterildi. O toplantıya katılan yabancı uzmanlar, bu işi en iyi başaranlar ise Malezya'daki terörü yenen İngilizler'dir dedi. Yakalanan çocukların maşa olarak kullanılanlar olduğunu, asıl bunların başlarını bulmak gerektiğini söylediler. Bunu bulamadığınız sürece terör devam eder, siz en iyisi bu çocuklara bir itirafçı yasası çıkartın, itiraf edenleri serbest bırakın, dediler. Nitekim daha sonra bir itirafçı yasası çıktı. Çalışmaların sonuçları bir kitap halinde basıldı. Bu durum terörizm ideologlarının ve liderlerinin hiç hoşuna gitmemiş ki bu çalışmaları finanse eden vakfa daha ağır bir şekilde saldırmaya başladılar.

— *Vakıfla ilgili, insanların kobay olarak kullanıldığı iddiaları yer aldı o zaman gazete ve dergilerde.*

— Prof. Polvan ölmüş, yerine, vakfın araştırma müdürü olarak Ayhan Songar geçmişti. Songar'ın çalıştığı psikiyatr bir hanım vardı. Bunlar Ayhan Beyle sürtüşmüşler. Bu hanım Ayhan Bey için de Turan için de şikâyette bulunmuş.

Ne diyor biliyor musunuz? Amerika'da kullanılmayan ilaçları burada Türk hastalarına tatbik ediyorlar, diyor.

— *Vakfın, hastaları rızaları olmadan kobay olarak kullandığını söylüyor yani?*
— Evet. Ama ben o kobay kelimesine çok kızıyorum. Ben Amerika'da kaç kere girdim bu denemelere. Amerika'da tıp talebeleri, ev hanımları, doktorlar, avukatlar vb. giriyor bu denemelere. On kişi üzerinde yapılan araştırma, binlerce insanın şifa bulmasını sağlıyor. Zaten laboratuvar çalışması yapılmış, hayvanlar üzerinde denenmiş ve birçoğu piyasaya çıkmış ilançlar bunlar. Neyse, bu hanım bizi sıkıyönetime şikâyet ediyor. İstanbul Sağlık Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı müfettişleri gelip herkesi sorguya çektiler. Bir sonuç çıkmayınca, hatun dayanamayıp bu kez de *Nokta* dergisi ve *Cumhuriyet* gazetesine gidiyor ve bizim aleyhimize muazzam bir kampanya başlatıyor; bunlar Türkleri kobay olarak kullanıyor, diye. Böyle kafesler içinde insan fotoğrafları... İlaç aldı topal oldu, diye haberler. Bizim müzede hademe vardı: Adamcağız düşmüş, ayağı sakat kalmış. Bu adamın bizim verdiğimiz ilaçlar yüzünden sakat kaldığını yazdılar. Nasıl bulmuşlar, nasıl yapmışlar? Adam o sırada Reşadiye'de; oradan noter kanalıyla yazı yollamış, ben ilaçlardan değil düştüğüm için sakat kaldım, diye. Deli olduk.

Bir gün *Cumhuriyet* gazetesinden telefon ettiler bana. Bir muhabir gelecek, dediler. Muhabir geldi, araştırma yapılması doğru mu, diye soruyor. Yahu, araştırma yapılmadan bilim olur mu? Ama ya sonu tehlikeliyse, diyor. Adam ta aya çıkıyor bilim için, geri geleceğinin garantisi var mı? Kalabilir de orada. Bilim böyle ilerliyor, dedim. Muazzez Çığ böyle diyor, diye kocaman yazdılar. O İlhan Selçuk filan, bizi rezil ettiler. En sonunda Dev Sol geldi ve bizi bombaladı. Turan'ı beklemişler, bereket o iki gün sonra geldi. Bizim personeli silah zoruyla bir yere kapatıp Turan'ın odasına bomba koymuşlar. Bomba olayından sonra biz burayı kapattık.

— *O zaman çıkan yayınlarda, kobayların kobay olduklarını bilmedikleri söyleniyor ve olay bu yönden eleştiriliyor. Buna ne diyorsunuz?*
— Öyle şey olur mu? 1960'larda Helsinki'de toplanan dünya milletleri bu tür araştırmaları kabul etmiş ve bunun için kurallar koymuşlar. Gönüllünün rızası olduğuna dair imza alınması da bunlardan biri. Ayrıca etik komitenin ilmi araştırmayı kabul etmesi, gönüllüye araştırma sırasında kaybettiği zaman telafi etmek için muayyen bir ücret ödenmesi, şayet bir yan tesir olursa tedavi ve bakım garantisi gibi şeyler de var. O zaman bütün bunlar henüz Türkiye'de yapılmıyordu ve bizim vakfımız bu yenilikleri getiriyordu. Turan ise, Türkiye'de Klinik Farmakolojisi denilen ilmi branşta, etik ve insan haklarının nasıl korunacağının konseptini Türkiye'ye getirdim diye böbürleniyordu. Yapılan araştırmalar yurtdışında yayımlandı. Bunlar gizli kapaklı, etiğe uymayan şeyler olsa yayımlanır mıydı? İlmi çalışmalar olmasa, o yayınlar bunları kabul eder miydi? Herhangi şüpheli bir şey olsaydı Turan, ünlü bir araştırmacı profesör olarak New York Üniversitesi'nde kalabilir miydi? Üstelik buradan birçok şahıs, gazete kupürlerini, ABD Sağlık Bakanlığı'na, üniversitesine ve ilaç şirketlerine de yollamış.

— *Vakıf duruyor mu hâlâ?*
— Duruyor, çünkü artık bir vakıf kurulması çok zor. Başkanlığını ben yapıyordum, ama tabii bu olaylardan sonra kapamak mecburiyetinde kaldım. Kardeşim çok üzüldü. Birkaç sene memlekete gelmedi. Tabii ölüm tehditleri de vardı. Bir şey daha söylediler o zaman: Güya biz bu çalışmaları CIA'dan para alarak yapıyormuşuz. Velhasıl büyük bir üzüntü oldu. Turan hâlâ ABD'nin en ünlü üniversitelerinden olan New York Üniversitesi'nde profesör ve dünyanın her tarafından davet ediliyor. İki kardeşim de burada çalışamadılar. Onların yerine ben hâlâ memleket için çalışıyor ve Atatürk'ün düşmanlarıyla mücadele ediyorum, bereket ben harcanmadım. (Kahkahayla gülüyor).

— *Ankara'ya fakülte yıllarına dönebiliriz artık. Sanırım orada erkek-kız bir arada okuyordunuz?*
— Orada nişanlandım. Halbuki Eskişehir'den çıkarken babama, ben okumaya gidiyorum artık evlenmem, demiştim. Fakat gider gitmez bulduk orada bir tane. Toy bir çocuktu. Henüz gözü açılmamış, diyelim. Onunla nişanlandık.

— *Nasıl tanıştınız?*
— Fakültede. Benim eşim Gönenliydi. Kapalı bir muhitte büyümüş. Bazıları kapalı yerde büyür de daha bir açık olur. O öyle değildi. İngilizce şubesine gidiyordu. Daha fakülteye ilk girdiğimiz sene bir Almanca imtihanı vardı, sınıfın kapısında konuşmuştuk. Ama öyle bir konuşma değildi. Diyorum ya ben çok serbest büyüdüm, hareketliydim, herkesle konuşurduk. O da kızlardan hep kaçarmış. İngilizce şubesinden de ondan kaçmış, çünkü sınıfta hep kız varmış.

— *Hangi bölüme kaçmış?*
— Türkoloji'ye. Hatta öyle ki bir gün bana selam verdi okulda. Kızlar bunu görmüşler ve bunların arasında muhakkak bir şey var demişler. Çünkü o hiçbir kızla selamlaşmazmış. Sonra bu aklına koyuyor... Malum gençler bir araya geldiklerinde kızlar hakkında konuşuyorlar, benim hakkımda da konuşuluyor. Bu geldi bana, biz seninle arkadaş olalım, dedi. Vallahi ben öyle paldır küldür arkadaş olmam, niyetin varsa başka türlü, dedim. Ben hemen yazdım bunu babama. 1937'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda Tarih Kongresi vardı. O zaman Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde okuyan talebeleri de davet etmişlerdi. Ben yaz tatilinde Kayseri'ye gitmiştim ama Kemal'le mektuplaşıyorduk. Ailem de biliyordu ama resmi bir şey yoktu. Ben ona mektup yazıp, Kongre için İstanbul'a gideceğimi söyledim. Derken onun mektubu geldi, herhalde gitmezsin, diyor. Ben çıkar giderim, dedim. Yazdım da bunu ona ve İstanbul'a geldim. Baktım o da gelmiş. Rahmetli Dr. Esat

Minkâri onun çok iyi arkadaşıydı. Bir gün üçümüz buluştuk, dolaştık. Biz ayrıldıktan sonra Kemal, Esat'a, ben bu kızla konuşuyorum ne dersin, diye sormuş. O da ona, sen bundan iyisini bulamazsın, demiş. Ertesi gün üniversitenin bahçesinde yanıma geldiler –Kemal orada kalıyordu,– hadi bakalım yüzük takalım, dediler. N'oluyor dememe kalmadı, nişanlandık. Hemen yazdım babama. Ondan sonra nişanlı olarak üç yıl fakültede okuduk. Çok iyi, çok efendi bir insandı. Mezun olur olmaz evlendik, İstanbul'a geldik.

— *Nikâh da kendi aranızda mı oldu, yoksa aile içinde mi?*
— Nikâh belediyede küçük bir topluluk arasında oldu. Fakat babam çok meraklıydı, Eskişehir'de böyle açık büfeli bir düğün yaptık. Sarhoşluktan düşüp bayılanlar oldu. Kemal mezun olduktan sonra Adana Erkek Lisesi'ne edebiyat öğretmeni olarak tayini çıktı. Mecburen gitti. Bir ay orada kaldıktan sonra, askerliği geldi. Kurrada İstanbul Taksim'deki Taşkışla'yı çekti. Çok iyi oldu tabii. O zamanlar üniversiteli erkeklere yılda 15 gün askeri kamp yaptırırlardı. O kamplar acemilik dönemine sayıldı. Taksim'den Küçükçekmece'ye ve oradan da Kastamonu'ya gitti. Tam ikinci Dünya Savaşı'nın içi, büyük bir sıkıntı var. İki yıl askerlik yaptı, sonra da Zonguldak'a tayin ettiler.

— *Bu arada siz müzede çalışıyorsunuz?*
— Evet.

— *Peki nerede oturuyordunuz?*
— Önce Çarşıkapı'da bir apartman katı tuttuk. Mecburen annem ve Turan yanıma geldi, babam Eskişehir'de yalnız kaldı. 1943'te babam hastalandı öldü, annem kardeşimle beraber temelli benim yanımda kaldı. Biz başladık bizim beyi İstanbul'a getirmenin yollarını aramaya. Tam, Haydarpaşa Lisesi'ne tayin oldu, kararname çıktı imza bekliyor, diye haber gelmişti ki tak diye değiştirmişler. Bir akraba hanım vardı, Milli Eğitim'de sekreterdi, o bize devamlı

ne olup bittiğini haber veriyordu. Kararname bakanın önünden dönmüş. Bunun üzerine, kafasız insanlar beni Almanca öğretmeni olarak Zonguldak'a göndermeye kalktılar. O zaman bizim rahmetli genel müdür Hamit Zübeyir Koşay devreye girip, siz Kemal'i İstanbul'a almayacaksanız, o zaman bizim idareye verin, dedi. Eşimi Topkapı Sarayı'na aldılar. Öğretmenlikten vazgeçti. Başlangıçta Maarif Arşivi üzerine çalıştı. Sonra kütüphaneye geçti. Ondan sonra müze müdür muavini oldu. Derken Türk-İslam Eserleri Müzesi müdürü oldu, ama kadrosu hâlâ Topkapı'daydı. Hayrullah Örs, Topkapı Sarayı Müzesi'ne müdür olunca eşime beraber çalışmayı teklif etti. Bir süre beraber çalıştılar. Hayrullah Bey emekli olduktan sonra eşim Topkapı Sarayı Müzesi müdürü oldu. Bu arada eşim Hayrullah Beyin yanına geçtiğinde, bize sarayda lojman verdiler.

— *O zamana dek hep Çarşıkapı'da mı oturdunuz?*

— Hayır. İlk çocuğumu doğurduğum zaman Sultanahmet'te bir ev tuttuk. Küçük bir evdi, ama 20 sene oturduk o evde. Taşınıp gidemedik bir türlü. Artık son zamanlarda o kadar sığamaz vaziyetteydik ki, yine de aldığımız maaşla bir ev bulmamız çok zordu. Gidip evlere bakıyor ve gerisingeri dönüyorduk. İşte o sırada bu lojman çıktı. Lojmanı görmeye gittik, bir de baktık ki her tarafı oyulmuş, pislik içinde bir yer. Tam o sırada 1960 İhtilali olmuş. Meğer lojmanda müzenin eşyası varmış, ihtilal olunca hepsini kaldırmışlar. Lojman eskiden sarayın hasta bakım yeriymiş; doktor odası, eczacı odası, belki de koğuş olarak kullanılan bir yer.

Bizden önceki müdürün annesi kalıyormuş en son. Yaşlı kadın, o bakamamış. Halıları kaldırmışlar, yerdeki tahtalar delik deşik. Kalorifer yok, bir şey yok. Ben ne yapacağım burada, dedim. Ağlıyorum. Olacak şey değil. Hayrullah Örs'e, müdür bey ben burada ne yapayım, dedim. Öyle bir durum ki kiraya çıksak paramız yetişmiyor, çıkmasak çocuklar iki tane oldu, ev çok daraldı. Arada eşya da alındı. Hayrullah Bey gelip yeri gördü, aman kızım, burası müzenin malı, ne

lazımsa yaptıralım, dedi. Tahtaların bir kısmının üzerine muşamba konuldu. Mutfak aşağıdaydı, benim aşağı inip orada çalışmama imkân yok. Küçük bir yer vardı üstte, zaten su vardı içinde, oraya şöyle derme çatma bir mutfak yaptık. Oraya buraya sobalar kurduk. Tavanın yüksekliği beş metre. Isıtmak dert. Eşya yok, bir şey yok içeri koyacak. İşte o zaman bu takımları aldık. Bizden sonra gelen müdür ne yapmış biliyor musunuz, içeriye tıka basa müze eşyasıyla doldurmuş. Eşim, biz oradayken kullanmak için bir tek şey almadı. Neyse o sıralar hiç değilse saraya münasip bir takım bulup alsak, diye düşünüyoruz. Eşim müzayedeye telefon ediyor, eğer uygun bir şey çıkarsa haber verin, diyor. Biz öyle iki sene geçirdik. Bir gün telefon ettiler, gittik baktık. Bunlar Şemsettin Günaltay'ın takımlarıymış. Yedi bin lira muhammen bedel koymuşlar. Eh, gayret eder alırız, dedik. Toz toprak içindeydiler ama ben görür görmez hayran oldum. N'olursa olsun alalım bunları, dedim. Neyse müzayedeye çıktı, biri 3.000 lira dedi, eşim 3.010 lira, dedi. 3.010! 3.010! Bizim üzerimize kaldı. Meğer bu kaç defadır gidip geliyor, kimse almıyormuş. Aldık salona koyduk, ancak misafir geldiği zaman kullanıyorduk. Şimdi burada kullanıyoruz işte. Eskidiler. Bilmiyorum ne yapacağım, bütün derdim o. Alırken bunları nasıl olsa ilerde koyacak bir yer bulamayız, bir müzeye hediye ederiz, demiştik. Ben birkaç yıl önce Dolmabahçe Sarayı'na haber verdim. Gelip baktılar, çok beğendiler. 19. yüzyılda yapılmış onu tespit ettiler. Bana bir belge verdiler. İlk defa dışarıdan bir şey almayı düşündüklerini söylediler, ama paraları yoktu. Satmaya kalkınca kimse almıyor. Bir keresinde Nişantaşı'nda bir antikacıya gittik. Antikacı, burada sizinki gibi 15 takım var, kimse almıyor artık onları, dedi. En iyisi müzeye vereyim, dedim. Bu sefer de çocuklar kıyamadı. Kalsın, dediler. İşte böyle duruyorlar.

— *Lojmanda ne zamana kadar kaldınız?*

— 1978'de eşim emekli olunca ayrıldık. Ben 1972'nin sonunda emekli olmuştum. İşte o sıralarda hastalıklar başla-

dı, bana emekli ol diye baskı yaptılar. Ben de emekli olayım, öğleden sonra yine müzeye giderim, dedim. İnanır mısınız, çıkış o çıkış, bir daha gidemedim.

— *Niye?*
— Evde hastalıklar oldu, olmadı. Ona çok üzülürüm. Eşim emekli olmadan önce çok sıkıntı çektik. Her gün sarayı bombalayacağız, seni vuracağız vb. tehditler geliyordu. Çok üzülüyordu, şaşkına dönmüştü.

— *Neden?*
— Sarayın çeşitli yerlerinde çok değerli saatler vardı. Eşim müdür olduktan sonra bir koleksiyon yaparak bunları teşhir etmek istedi. Bir Alman saatçi bedava olarak saatlerin kataloğunu hazırladı. Eşim bütün saatleri 9'u 5 geçeye ayarlatmıştı. Bunun sebebi de, Topkapı Sarayı'nın müze olmasını, daha 1924'ün başında Atatürk'ün istemiş olmasıydı. Hatta Atatürk'ün ilk kez Topkapı Sarayı'nı ziyaretiyle ilgili bir anekdot da vardır. Atatürk saraya geldiğinde, müdür padişah portrelerini temizliyormuş. Atatürk müdür nerede, demiş. Önce korkup söyleyememişler, sonra mecbur kalmışlar. Atatürk müdürün yanına gitmiş ve portreler temizleninceye kadar beklemiş. İş bitince, bunları hemen bir salona koyup teşhir edin, demiş. Eşim bunu çok önemserdi. Saatleri onun hatırasına 9'u 5 geçeye ayarlatması bundandı. Bunu yaptığı için ne tehditler aldı, bilemezsiniz. Şimdi değiştirmişler zaten. Ayrıca saraydaki camileri açması için sıkıştırıyorlardı, o da açarsam salondaki memurlar camiye gitmeye kalkarlar, diyordu. Biz daha önce Ataköy'deki bu evi almıştık, içinde kiracı vardı. Ev boş olsa hemen emekliliğimi isteyeceğim, diyordu. Öyle sıkılmıştı.

Çok namuslu insandı. Tam 34 yıl sarayda bulundu. Saraya birçok eser getiriliyordu. Sarayda öyle güzelleri vardı ki, onların çoğunu almaya değmezdi, fakat bunlar çok ucuza veriliyordu. Eşim üç beş kuruş verip bunları alabilirdi. Ama asla böyle bir şeye yeltenmedi. Muazzez ben bunları

alırsam yarın öbür gün başka türlü kabul ederler, derdi. Eğer o bir şeyler almış olsaydı, ben şimdi evin tadilatını nasıl yapacağım diye düşünüyor olmazdım. Hiç kimseye cevaz vermez, çalışmayana katiyen göz yummazdı. Kendisi de çok çalışırdı. Her gün iki kez bütün müzeyi helalarına kadar dolaşırdı. Onun zamanında helaların temizliğini gazeteler yazdı. Geçenlerde bir rehber hanım, şimdi turistleri orada tuvalete götürmeye utanıyorum, dedi. O kadar pismiş. Bilmiyorum artık. Kemal senelerce izin bile almamış, tatile çıkmamıştır.

— *Eşiniz neden öldü?*
— Kanserden. Akciğer kanseri. Ben arkadaşlarıma neysem o da aynıydı. Ailemize karşı da çok samimi, çok sevecendi. Hele Turan'ı kendi çocuğu gibi severdi. Aynı zamanda araştırmacıydı da. Birçok makalesi vardır. Kitabı var. Hatta Talat Halman Kültür Bakanı olduğu zaman, güzel bir yazı yazmıştı hakkında. Hakikaten Türk sanat tarihini ortaya koyan çok yazısı vardır.

— *Ataköy'deki evi ne zaman, nasıl aldınız?*
— 1965'te eşim ağır bir enfarktüs geçirmişti. O sırada Ataköy'ün birinci, ikinci kısmını oluşturan bu evler satışa çıktı. Bu iki kısım Demokrat Parti milletvekilleri için yapılmış, ihtilal olup onlar hapse girince, evler ortada kalmış. İnanır mısınız, o zaman bu dairelere kimse 35 bin lira peşin veremedi. Gerisi taksitleydi ve tamamı 135 bin liraydı. Ben o zaman eşime, böyle bir yer alalım, demiştim. Emekli Sandığı'ndan 7.500 lira borç aldık. 2.500 lira da kardeşlerim ekledi, 10 bin lirayı bankaya yatırdık, karşılığında iki yıl sonra 40 bin lira kredi alacağız. 10 bin lira da anapara var hepsi 50 bin lira ediyor. O sıra bu evler satışa çıktı, ama kimse peşinatı verip alamadı. Onun üzerine Emlak Bankası, 10 bin lira yatırmış olanların parasını peşin sayalım, gerisini de taksite bağlayalım ki bunlar satılsın, dedi. Biz o on bin lira peşinatla aldık bu evi. O sıralarda eşim Japonya'ya

sergi götürmüştü, harcırah vermişler, o parayı yememiş biriktirmiş. O parayla bir araba almıştık. Arabayı satıp evin peşinine ilave ettik, sonra da evi kiraya verdik, kirayla banka taksitlerini ödedik. Tam borcu bitmişti ki eşimin sıkıntılı dönemi başladı. Kiracıyı çıkarttık, tadilat yaptırdık, eşim emekli oldu, buraya taşındık.

— *Lojmana kira veriyor muydunuz?*
— Tabii veriyorduk, ama azdı. Sanıyorum ayda 400 liraydı en son. Öyle bir şey hatırlamıyorum. Biz lojmana taşındıktan sonra, hem lojmana hem de diğer yerlere kalorifer yaptırılması gündeme geldi. Ankara'dan birisi çıkmış, efendim ahşap yere kalorifer yapılmaz, demiş. Bu yüzden kaç yıl kalorifer yapılması engellendi, ama sonunda yine kalorifer yapıldı lojmana. Kalorifer yapıldıktan sonra biraz rahat ettik, ama ondan önce çok sıkıntı çektik. Öyle Sarayda yaşadık deyince herkes gözünde büyütüyor. Bir taraftan lojmanın sıkıntıları, bir taraftan girip çıkma meselesi... Bir saatten sonra kapılar kapanıyor. Bir misafirimiz geleceği zaman sorun oluyor. Çocukların okula gidip gelme zorlukları var. Şimdi düşünüyorum da çok da misafir gelmiş o dönem. Yerli-yabancı, hemen her gün yemekli misafirimiz olurdu. Ama iyi zamanlar da oldu.

— *Çocuklarınız ne zaman doğdu?*
— İlki 1941'de doğdu. Tam harbin en civcivli zamanı. İstanbul boşalıyor, hava soğuk. Nasıl görseniz, o yılki kış bir rezaletti. Kömür almıştık, kış birden bastırınca kömür bitti. Eşim yok. Ev buz gibi. Odun yok. Çıktım. Kadırga'da bir ev yıkılıyor, dediler, oraya gittim. Yollar kayıyor, sade buz. Hiç unutmuyorum, ortaya bir kantar koymuşlar, evden çıkan parçaları tartıp veriyorlar; millet kapışıyor. Ben kocaman bir kalas aldım, onu eve getirdim, bir adam bulup parçalattım. O yıl her şey çok zordu. Ama yiyecekten yana sıkıntımız olmadı. Eşim subaydı, onlara yiyecek veriyorlardı. Büyük kardeşim de subaydı ve bekârdı. O da kendisine ve-

rilen tayınları bize getiriyordu. Yani herkes sıkıntı çekerken, bizde şeker ve un boldu. Eşim 1944'te askerden döndü. 1947 yılında ikinci çocuğum oldu.

— *Kız mı, erkek mi?*
— İkisi de kız.

— *İsimleri ne?*
— Yülmen ve Esin. Yülmen dağ doruğu demekmiş. Amerika'da Yüli diyorlarmış, ama ben gene Yülmen diyorum.

— *Onların hikâyeleri nedir?*
— Ben lisandan yana sıkıntı çektiğim için, çocuklarım muhakkak lisan öğrensinler istedim. Yülmen okula başlayacağı zaman yalnız Fransız mektebi vardı. Onu Saint Benoit'ya verdik. O zaman girmesi daha kolaydı. Çok da çalışkandı zaten. Üç sene hazırlık vardı, ikisini atladı. Orayı bitirince Dame de Sion'a geçti. Mezun olunca Turan dayısının yanına, Amerika'ya gitti. Bütün hevesi dekoratör olmaktı. Üniversitede dekorasyon tahsili yaptı. St. Louise'de dekoratör olarak çalıştı, kendi firmasını kurdu. Çok da başarılı oldu, gazetelerde hakkında yazılar çıktı. Bir Amerikalıyla evlendi. Kocası iyice alkolik olup yaşanamayacak hale gelince, 1983'te ayrıldı. O sırada Kemal ölünce buraya geldi. Amerika'da eşyaları temiz tutan ilaçlar vardır, onları buraya getirip satabilir miyim, diye düşündü. 1988'de kardeşiyle beraber bir firma kurdular, hâlâ onunla uğraşıp duruyorlar. Tabii kolay değil. Sermayesiz kurdular şirketi, alavereleri, dalavereleri yok. Aslında kızım çok yeteneklidir, firma da hemen tutuldu. Fakat Körfez Savaşı, 5 Nisan Krizi girdi araya. Şimdi çabalama kaptan ben gidemem, gibisinden uğraşıyorlar.

— *Ya küçük kızınız?*
— Esin büyüdüğünde Alman Lisesi açılmıştı. Ben Fransız okulunu hiç istememiştim, ama mecburiyetten vermiştik Yülmen'i. Fransız okulları çocuğun ruhuna çok etki ediyor.

Bir de Fransız okulu sadece kızlardan oluşuyordu. Ben erkekli kızlı okusunlar isterdim. Bu çok önemli. Ama lisan olsun dedik... Esin Alman Lisesi'ni bitirdikten sonra, kardeşim burada vakıf kurmaya kalkınca, isterse Esin'i Amerika'da bilimsel koordinatör olarak yetiştireyim, dedi. Onu da Amerika'ya gönderdik. Orada iki sene, kardeşimin yanında staj yaptı ve vakfa bilimsel koordinatör olarak geldi. Vakıf bombalanıncaya kadar orada çalıştı. Sonra da sözünü ettiğim firmayı kurdu kardeşiyle.

Büyük kızım ayrıldıktan sonra bir daha evlenmedi. Küçük kızım daha önce evlenmişti, fakat kısa zamanda ayrıldı. Onun bir erkek çocuğu oldu. Ondan sonra tekrar birisiyle evlendi, o da iki çocuklu bir adamdı. Çocukları çok sever Esin; benim de çocuğum var iyi olur, diye düşündü, ama o adamla da olamadılar. Tekrar ayrıldı, o da bekâr kaldı. İki sene öncesine kadar kardeşiyle çalışıyordu. Oğlu üniversitede işletme bölümünü bitirdi. Bu arada Turan'ın karısı hastalandı. Amerika'da, onun evde sekretere ihtiyacı oldu. Esin şirketteki işini oğluna devredip, dayısının yanına Amerika'ya gitti. Orada çalışma izni var. Hayat tuhaf işte. Bakıyorum, kızlar güzel kızlardı, çok da çalışkan ve fedakârlardı, ama şansları olmadı. Olmayınca olmuyor. Eh, sağlık olsun.

— *Artık yavaş yavaş meslek hayatımıza doğru geliyoruz. Ama daha oraya geçmeden önce, Hatice Kızılyay'la dostluğunuz sonrasında nasıl devam etti, onu bitirsek iyi olacak.*
— Tabii. Hatice'yi muhakkak anlatmak lazım. Müzeye geldikten sonra da hiç ayrılmadık birbirimizden. Her konuyu beraber takip ettik. Yaptığımız işler beraberdi, yayınları hep birlikte yaptık. Sadece bazı küçük makaleleri ayrı ayrı yazmışızdır. Fakat yurtdışına gönderdiğimiz makalelerin hemen hepsi ikimizin adına oldu. Hakikaten çok iyi bir arkadaşlık yaptık. Aramızda kıskançlık, sürtüşme olmadı.

— *Çok uzun sürmüş bir dostluk. Hiç tatsızlık olmadı mı?*
— Tam 55 yıl sürdü. Fakültedeyken ikimize de birer dolap

vermişlerdi. Birimizin dolabını elbise dolabı yaptık, ötekisi çamaşır dolabıydı. İkimiz aynı şeyi kullanıyorduk, o derece... Hiç benim, senin olmadı. Yalnız onun bir tabiatı vardı; kilitlemeyi severdi, ben de kilitlemekten hoşlanmam. Anahtarı tepeye koyardık, bazen de açık bırakırdık. O çok derli topluydu, ben biraz dağınıktım. O beni toplardı. Onu da söyleyeyim; o benden biraz daha uzun boyluydu. Bir yere yetişemedim mi, Hatice gel, derdim. O da, uzun boylular daima kısa boyluların halayığı olurmuş, derdi.

Bakın bir yatakta yattık, bir kapta yemek yedik, ama asla laubali olmadık. Bir gün bile birbirimize açık saçık bir şey söylememişizdir. Birbirimize öyle saygılıydık ki, çoğu zaman müzede ben içeri girdiğimde o, o içeri girdiğinde ben ayağa kalkardım. Sevgiyle beraber saygı da yürürse işler bozulmuyor. Saygıyı kaçırdınız mı, sevgi de gidiyor. Biz müzedeyken, Sayıştay'dan bir müfettiş hanım gelmişti. Hanımla çok arkadaş olduk. Gözlemci de bir hanımmış anlaşıldığı kadarıyla. Ayrılmadan önce, benim nazarı dikkatimi çekti, sizin karakterleriniz tamamen birbirine zıt, nasıl böyle yakın arkadaş olabiliyorsunuz, dedi. Saygı ve sevgi bizi bir arada tutuyor, dedik. Her şeyimizi birbirimize söylerdik. Çok da iyi tabiatlıydı. Mesela bazen ailemde bir şey olurdu, yahut eşimden bir şikâyetim olurdu, hep beni kabahatli bulurdu. Karşımdakileri bana karşı müdafaa ederdi. Ben de niye böyle yapıyorsun demezdim, hoşlanırdım bundan.

Kırk yılda bir, herhangi bir şeyde, bir küçük tartışma oldu mu, kim haklı kim haksız bakmaksızın hemen birbirimizden özür dilerdik. Onun için aramızda hiç dargınlık olmadı. Otuz sene her gün beraber çalıştık. Üstelik bu çalışmalar seninki ayrı, benimki ayrı değil. İkimizin de herhalde kusurları vardı ama birbirimizi hoş görmeyi biliyorduk. Hatice'nin annesi çok dindardı. İlle namaz kıl diye tutturmuş Hatice'ye. Kılardı da. Ama sen niye kılmıyorsun, demezdi. Hatta bir keresinde annesi, namaz kılıyorsun ama bir camiye gitmedin, demiş. Annesini çok severdi, kalkmış onun hatırına camiye gitmiş. Muazzez, hoca öyle saçma

şeyler söylüyordu ki, neredeyse gidip boğazına sarılacaktım herifin, demişti daha sonra. Eve gidince annesine de, buraya bak, demiş, eğer bir daha bana cami dersen, ne namaz kılarım, ne bir şey...

Çok iktisatlı bir hayat yaşardı. Kendinden iktisat eder, ama başkasına yardım ederdi. Emekli olduktan sonra mesela, okuyan çocuklara bir hayli yardımı oldu.

— *Beraber mi emekli oldunuz?*
— Hayır, o benden evvel emekli oldu. Biraz kalbinden rahatsızlığı vardı. 1969 yılında emekliye ayrıldı.

— *O nerede oturuyordu?*
— Ataköy'de. Zaten ilk önce o burada bir ev aldı. Ondan sonra bana, ille sen de al, dedi.

— *Hiç evlendi mi Hatice Hanım?*
— İstanbul'a geldikten sonra evlendi. Bizim Hatay'da, müzede çalışan bir arkadaşımız vardı. Nereden nereye! O arkadaş, orada bir beyle tanışmış. Adam kütüphanede çalışıyormuş. Sizin gibi bir hanım bulsam evlenmek istiyorum, demiş. Onun da aklına Hatice gelmiş. Daha önce fakültede de bir arkadaşı vardı. Hatta öğretmenken de isteyenler çıkmıştı. Bana çıkmadı, ona çıktı. O zaman annesi mani oldu onlara. Bir müfettiş vardı o çok istemişti. O müfettiş de sonra Amerika'ya eğitime gönderildi, dört sene sonra orada öldü zavallı. Neyse, o kütüphaneci çocuk kalkıyor buraya geliyor. Eh gösterişli, ağzı da laf yapan bir çocuk. Hatice kabul etti, evlendiler. Çocuğu buraya tayin ettirmeye çalıştılar. Hatice hamile kaldı, bir çocuk doğurdu, fakat bu arada birçok geçimsizlik oldu. O geçimli kız, onunla yapamadı. Tahammül edemeyeceği olaylar oldu, artık onları ben söylemeyeyim, çocuğu 40 günlükken ayrıldı. Ayrılmamak için çok ısrar etti adam, fakat Hatice hayır, dedi. Olmayacaktı da; onun tahammül edemeyeceği gibiydi adam. Ayrıldı, bir daha da evlenmedi, kızını büyüttü. Kızı şimdi annesinin evinde oturuyor. Evlendi, iyi

bir aile kurdu. İsmi İştar. Benim "Hititler Hattuşa" kitabımı gördünüz mü? İşte onun kapağında "İştar'ın kaleminden" diye yazar. O İştar, Hatice'nin kızı İştar. Bu kitapla arkadaşlığımızın anısını pekiştirmekti amacım.

— *Hatice Hanım ne zaman öldü?*
— Eşimden bir sene sonra, 17 Ekim 1984'te. Ölene kadar hep beraberdik.

— *Müzede çalıştığımız yıllarda da sair zamanlarda görüşür müydünüz?*
— Nerdee! Vaktimiz olmazdı ki. Bazen gece birbirimizin ziyaretine giderdik, ama çok nadir. Her gün baş başaydık zaten. Ataköy'de buluştuktan sonra, biraz beraber çalışsak, diye düşündük, ama olmadı. Eşimle bazı çalışmalar yapalım, diye düşünmüştük. O da öldü. Bazen kızına gidiyorum Hatice'nin. Onunla çalçene yapıyorum. Eşi çok meraklı. Benim gitmemden hoşlanıyorlar. Siz geldiğiniz zaman çok çeşitli konulardan konuşuyoruz, hep gelin, diyorlar. Giderim arada bir, geceleri...

ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE İKİ TAŞRALI

Düşünün dört bin yıl önce yaşamış
insanların elinden çıkmış bir yazıya
bakıyorsunuz. Ne yazmışlar.
Dört bin yıl, az zaman mı?
Bu heyecan vermez mi insana?

— *1940 yılında Hatice Kızılyay ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde göreve başladınız. Müzede durum neydi?*
— Biz geldiğimizde orada, yine Landsberger'in öğrencisi olan F. R. Kraus vardı. O 1937'de gelip çalışmaya başlamış. Ondan önce de Unger biraz çalışmış tabletler üzerinde, o kadar. Tabletler dolaplarda, sandıklarda, çekmecelerde üst üste yığılmış duruyordu. Hiçbiri numaralanmamıştı. Kraus, Nippur koleksiyonu üzerinde çalışıyordu. Bu çok önemli bir koleksiyon, çünkü orada birçok Sumer belgesi ortaya çıkmış, Nippur'dan çıkan malzemede MÖ 2500 yılından Milat'a kadar olan bütün devirlere ait belgeler var. Ayrıca Sumer edebiyatıyla ilgili en zengin koleksiyonlardan biri bu. Nippur Sumerliler'in bilim merkezi, akademik bir yermiş. Buranın bulunması çok ilginçtir, hikâyesini biliyor musunuz?

— *Hayır. Anlatır mısınız?*
— 19. yüzyılın sonuna doğru Pennsylvania Üniversitesi'nden bir grup arkeolog kazı yapmaya karar veriyor ve o zaman Osmanlı toprakları içinde olan Irak'ta on nokta saptıyorlar, bunların içinde Nippur da var. İzin almak için İstanbul'a geliyorlar. İzin almaya çalışırken bunlara, kazı yaparsanız çıkardığınız bütün eserleri satın almak zorundasınız, deniyor. Adamlar ne yapsın? O zaman kazı için para bulmak bile başlı başına bir iş, şimdi de öyle ama o zaman

temelli hayal. Bunlar şaşkına dönüyor. Hatta müzede satılık eserler de var, deniyor. Kalkıp bugünkü adıyla Arkeoloji Müzeleri, eski adıyla Müze-i Hümayun olan yere geliyorlar. Sene 1887. O zaman Osman Hamdi Bey müze müdürü. Irak'ta arkeolojik kazılar 1830'larda başlamış. O tarihlerde bulan bulduğunu, elini kolunu sallayarak Avrupa'ya götürüyor. Osman Hamdi Bey 1883'te bir nizamname çıkarttırıyor ve bundan sonra çıkan bütün eserler, kazıyı yapanlarla Osmanlı Devleti arasında yarı yarıya bölüşülecektir, diyor. Ancak o tarihten sonra gerek Anadolu'da, gerekse Irak'ta yapılan kazılardan çıkartılanların yarısı müzeye gelmeye başlıyor. Neyse, Pennsylvania'dan gelen ekip müzeye geliyor. Osman Hamdi Bey onlara müzede satılık bir şey olmadığını, yapacakları kazıdan çıkaracaklarını da yarı yarıya bölüşeceklerini söyleyince, çok seviniyorlar. Osman Hamdi Beye kazı için tespit ettikleri on yeri gösteriyorlar, o da onlara Nippur'u tavsiye ediyor. Nippur'u kazmaya başlıyorlar ve harika bir kazı oluyor. İşte Kraus, işe bu kazıdan çıkan tabletleri inceleyerek başlamıştı. Biz geldiğimizde müzede aşağı yukarı 14 bin Nippur tableti vardı, tabletlerin diğer yarısı Philadelphia'daydı. Müzedeki 14 bin tabletin 3.200 tanesi gelişigüzel numaralanmıştı, kalanı numaralı bile değildi. Kraus işe numaralılardan başlamış, onları tasnif etmeye uğraşıyordu. O zaman Kraus, bunları önce konularına göre tasnif edeyim deyip çalışmaya başlamış. Hukuki, edebi ve eğitimle ilgili olan tabletleri ayırıyordu. Bir de Hitit tabletleri vardı. Biz de onların kataloğunu yapalım, dedik, ama bir yandan da Kraus'a yardım ediyorduk.

— *Kraus nasıl biriydi, ondan neler öğrendiniz?*

— Öğretmeyi seven bir adamdı. Kıskanç değildi ve çok titizdi. Söylediğine göre sabahleyin en geç altıda kalkıp çalışmaya başlarmış. Türkler'e çok şaşar, siz böyle gece yarılarına kadar nasıl oturuyorsunuz, derdi. Güterbock da titizdi, ama o biraz esnekti. Kraus öyle değildi. Onun kopya yapma konusunda başka bir yöntemi vardı. Birlikte çalışacağı-

mız zaman, yok biz öyle yapamayız, Güterbock'un gösterdiği gibi yapabiliriz, dedik.

— *Ne fark vardı arada?*
— O, kopyaları tam ölçüyle yapmak istiyordu. Biz de yine ölçüyle yapıyorduk (mesela bir tablette a'nın altına b geliyorsa onu yerine koyuyorduk ki aralardaki boşlukları tamamlamak gerektiğinde sorun çıkmasın) ama tabletler çok küçüktü, biz kopyaları biraz daha büyük çalışıyorduk. Kraus, kopyayla tablet bire bir aynı oranda olsun isterdi. Zor oluyor tabii, ama sonunda Güterbock'un yöntemiyle çalışmamızı kabul etti. Biz Akadcayı iyi biliyorduk, Hititçemiz mükemmeldi, ama Sumercemiz çok zayıftı. Fakültede hâlâ da öyle devam ediyor. Neyse, Almanlar 1902'den 1912'ye kadar çeşitli kazılardan Hitit tabletleri çıkartmışlar; biz bunları götürüp konserve edelim, yayımlayalım, diyerek hepsini alıp götürmüşler.

— *Konserve etmek ne demek?*
— Kazılarda çıkan tabletler önce suyla temizleniyor, sonra fırınlarda tekrar kurutuluyor; bu işleme konserve etmek deniyor. Almanlar götürdükleri tabletlerin bir kısmını geri yollamışlar ama çok az bir şey. On bin kadar tablet götürmüşler çünkü. Biz ilk iş olarak Berlin'den bu tabletleri istedik. Üç dört sandık bir şey gönderdiler, ama İkinci Dünya Savaşı'nda Berlin düşünce arkası kesildi. Biz bunlarla uğraşırken bir yaz tatilinde Güterbock geldi. Ben size bunların kopyalarının nasıl yapılacağını göstereyim, yayımlanmamış olanları yayımlayın, dedi. Büyük bir kısmı yayımlanmış. Bizde üç bin kadar tablet vardı, onların içinden yayımlanmamış olanları tespit edip ayırdık. Güterbock da yardım etti, üç ciltlik bir kitap yaptık. İlk iki cildi Güterbock'la, üçüncü cildi ise Hatice'yle beraber hazırladık.

— *Geçerken sorayım, Sumerce öğrenmesi zor bir dil mi?*
— Aslında bizim dile yakın bir dil olarak değerlendiriliyor,

ama elimizde tam grameri olmadığı için zorluklar vardı. Sonra biz yalnız dil üzerine çalışmadık. Elimizde, tabletleri tasnif edip, yerleştirmek gibi büyük bir iş vardı. Bu yüzden bir konuda derinlemesine gitmemize imkân yoktu. Zaten yaptığımız işleri de hep kendi isteğimizle yaptık, kimse bizi yaptıklarımızı yapmaya yönlendirmedi. Ne biriyle çalışın, ne şunu yapın, dediler. Yalnız çok ilginç bir şey olmuştu: Biz Hitit tabletlerini kitap haline getirdiğimizde, müdürümüz rahmetli Aziz Ogan'dı. Ondan kitaba bir önsöz yazmasını rica ettik. Yazdı da. Kitap Milli Eğitim Basımevi'nde basılırken, onun önsözünü çıkartmışlar, yalnız Milli Eğitim Bakanının yazısını koymuşlar. Aziz Bey buna müthiş kızdı. Hatta bir gün geldi, burada bir daha böyle şeyler yapmayacaksınız, dedi. Biz onu dinlemedik tabii, başka kitaplar hazırladık. O da bir şey söylemedi sonradan.

— *Tekrar müzedeki tabletlere dönelim biz...*
— İşte biz kendi inisiyatifimizle, müzedeki tabletleri çocuklarımız gibi derledik, topladık, numaralandırdık. Sonra ne olmuş biliyor musunuz? Biz geldiğimizde gelişigüzel numaralanmış 1'den 3.200'e kadar olan tabletler vardı, dedim ya. Biz diğer tabletleri tasnif ederken, bu gelişigüzel numaralanmış tabletleri de konularına göre tasnif etmiştik. Biz ayrıldıktan sonra müzeye bir müfettiş geliyor. Bu eski numaraları kastederek, nerede bu numaralar, diye müzedekileri sıkıştırıyor. Bunlar direnemiyorlar. Telefon açıp bize de sormuyorlar. Hepsini karıştırıp sıra numarasına koymuşlar. Halbuki bize numarasız, sayısız verilmişti. O zaman müzelerde bir güven vardı. Allahtan kayıtları var. Bizde yapılanı bozmak en kolay iş.

— *Tek bir tablet üzerinde yapılan çalışma nedir?*
— Önce tableti alıp okuyoruz. Sonra kopya aşamasına geçiyoruz. Tabletteki her işareti aynı şekilde yerine yerleştirmek gerekiyor. Mesela "a" işaretinin altında "d" işareti varsa, "d" işaretini de yazıyoruz oraya. Her işaretin altın-

daki satırda ne işaret varsa, kopyalıyoruz. Çok dikkatli olmak lazım, çünkü bir çizgi derhal işaretin anlamını değiştirebilir. Biz bir yandan kopyaları hazırlarken, bir yandan da Kraus'tan nasıl tasnif yaptığını öğrenmeye başladık. Sumer'de farklı devirler var. Yazılar zaman zaman değişmiş. Mesela Eski Akad Çağı diyoruz, Üçüncü Ur diyoruz, Eski Babil diyoruz, Kasit Devri diyoruz. Bunlarda yazılar hep değişmiş. Tabletleri öncelikle yazı şekline göre sınıflandırmak gerekiyor. O zaman Nippur'dan çıkmış, Eski Babil Devrine ait hukuki metinlerle uğraşıyorduk. Philadelphia'da olanlar yayımlanmıştı, bizdekiler de yayımlanırsa bütünü ortaya çıkacaktı. Kraus, isterseniz gelin bunları yapalım, dedi. Biz kopyalarını çıkarttık, o katalogları hazırladı. Bu bitince Kraus'la birlikte Üçüncü Ur tabletlerini yapacaktık, fakat o 1949 yılında gitti. O gidince biz de onunla başladığımız işi sürdürdük.

— Kraus geldiğinde neyle karşılaşmış müzede, anlatmış mıydı?

— Kraus 1937'de geldiğinde müzedeki tabletler kazıdan çıktıkları halleriyle duruyormuş. Konserve işlemini yapacak kimse olmadığı için, önce Almanya'ya bir kimyager göndermişler. Bu kimyager orada tabletlerin nasıl konserve edildiğini öğrenmiş. Daha sonra müzede bir laboratuvar kurmuşlar, böylece tabletler konservasyona gidip gelmeye başlamış. Bu dertli bir şeydir, çünkü numaralı tabletleri konservasyona gönderiyorsunuz, o işlem sırasında numaralar kayboluyor. Onun için konservasyona gönderdiğiniz her tabletin krokisini yapmanız gerekiyor. Bu da birinci satırın kopyalanıp, tabletin krokisinin çizilmesiyle oluyor. Tabletler konserveden geldiği zaman krokisine ve ilk satırına göre tespit edip, numaralandırıp yerine yerleştiriyoruz. Pratik işler gerçi, ama çok zaman alıyor. Kraus'la bu işleri yapmaya başlanınca, dolap yaptırdık. Bu arada unutmadan, bir de savaşın ortasındayız, İstanbul boşalmaya başladı, müzedeki eşyalar Anadolu'ya gönderilecek, dendi.

— *İstanbul niye boşalıyor?*
— Almanlar buraya geldi neredeyse. 1941 yılında boşaldı İstanbul, hiçbir şey kalmadı. Bütün o Laleli civarı bomboştu, herkes gitti, ama memur olanlar kaldılar tabii. Birçok eseri sandıkladık, tabletleri de sandıkladık, Anadolu'ya gönderdik. Üzerinde çalıştığımız için bir tek Nippur tabletlerini yollamadık. Nippur tabletlerinden Eski Babil dönemine ait hukuki metinlerin kopyalarını yaptık, o da bir cilt oldu. Almanca-Türkçe olarak iki dilde yayımlandı. Bu kitapları hep Milli Eğitim Yayınları'ndan çıkarmıştık, ancak daha sonra onlarla çalışamadık, çünkü para bitti. Sanırım bunun nedeni de bastıkları kitapları lüzumlu lüzumsuz her yere dağıtmalarıydı. Bir tanıdık, bizim kitapları Fransa'da konsolosluğun deposunda görmüş. Oysa, o sırada burada bulunmuyordu. Bunun üzerine Tarih Kurumu'na müracaat edip, orada bir çiviyazıları serisi açtırdık. Kraus'un ayrılmasından sonra, Samuel Noah Kramer gelinceye kadar, elimizdeki işler üzerinde çalıştık.

— *Kramer ne zaman geldi?*
— 1951 yılında. Kramer, Sumer edebiyatı üzerine çalışıyordu. 1930'larda çalışmaya başlamış ve bu alan üzerine uzmanlaşmış. Tabii Sumer edebiyat tabletleri dört bir yana dağılmış durumda. Sumer hukuki metinleri küçük tabletlere yazılıydı, bunların fazla kırığı yoktu, var olan kırıklar da çok önemli değil. Fakat edebi metinler büyük tabletlere yazılmış ve parçalara ayrılmış. Kazılardan çıkartılan tabletler bölüşülürken bir parçası Philadelphia Üniversitesi Müzesi'ne gitmiş, bir kısmı burada kalmış. Kramer yıllarca Philadelphia'da çalıştıktan sonra, artık İstanbul'a gidip eksik yerleri orada arayayım, demiş.

— *Bu ilk gelişi miydi?*
— 1937'de Kraus'tan hemen sonra gelip, bir yıl kalmış. O zaman mitolojiye ait metinlerin kopyalarını yapmış ve bunları Türkçe-İngilizce olarak iki dilde yayımlamış. Bir de

1946'da gelmişti, ama o gelişinde çok kısa kaldı. 1951'deki üçüncü gelişi Fullbright bursuyla oldu. Bize, Kramer diye biri gelecek, gereken kolaylığı gösterin, dediler. Geldi ve çalışmaya başladı. Biz kendisine acaba beraber çalışabilir miyiz, diye sorduk. Çok memnun oldu.

— *Kramer nasıl biriydi?*
— Çok verici bir adamdı. Tam bir öğretmen. Çok da samimiydi. Onunla çok güzel çalışmalarımız oldu. Fakat Kramer'in bir de son gelişi var, ben getirdim. Size onu anlatayım: Ben emekli olduktan sonra, Sumer edebi tabletlerine ait, kopyaları yapılmamış küçük küçük parçalar kalmıştı. Bunların ne olduğu bilinmiyordu. Bilmek de zor, çünkü ancak bütünü bileceksin ki bunların nereye ait olduklarını bulabilesin. Biz, Mustafa Eren diye bir çocuk almıştık müzeye. Lise mezunuydu fakat ne iş versek harika yapıyordu. Sonra da üniversitede Hititoloji bölümüne girdi. Bir yandan okudu, bir yandan müzeye devam etti. Sumer edebiyatına da çok meraklıydı. Ben o zaman, "Mustafa sen bu küçük parçaların kopyalarını yap" dedim. Bunların konularını saptaması için 1977 yılında, Dışişleri Bakanlığı'ndan Kramer'e yol parası temin ettim. Burada da kalacak bir yer ayarladım ve Kramer'i İstanbul'a getirttim. İki ay çalıştı, bütün o küçük parçaların transkripsiyonlarını yaptı.

— *Mustafa Eren müzede mi hâlâ?*
— Maalesef. Okulu bitirince üniversitede kalmak istedi haklı olarak. Fakat Prof. Muhibbe Darga, her nedense onu aldırtmadı. Niye aldırtmıyorlar? Bir kere sorsalardı bize. O kadar kafalı ve meraklı bir çocuktu ki. Müzenin verdiği para yetmedi tabii, o sırada Görsel Yayınlar iş teklif etti, kızdı oraya gitti.

— *"Tarih Sumer'de Başlar"ı okurken dikkatimi çekti; Kramer önemli birçok şeyi, Arkeoloji Müzesi'nde çalışırken buluyor: En eski yasa, en eski aşk şarkısı gibi... Siz bunla-*

rın birçoğuna tanıklık etmiş olmalısınız. Bir şey bulduğunda tepkisi nasıl olurdu?

— Aslında ilk kanundan Kraus söz etmiş ona. Kraus bize söylemedi nedense. Sonra Kramer geldi, beraber baktık, ama öyle büyük bir şey olmadı. O şiiri de beraber yaptık. Bir makale hazırladık, ben kopyasını ve çevirisini yaptım. Tabii ki biz Sumerceyi Kramer kadar bilmiyorduk.

— *Bütün bu zaman zarfında Sumerceniz gelişti mi?*

— Biz o zamana kadar daha ziyade hukuki ve iktisadi metinler üzerinde çalışmıştık. Edebi metinler bambaşkaydı. Başladık tabletleri okuyup, kopyalarını çıkartmaya. O sırada Hatice'yle İngilizce öğrenmeye de başlamıştık. O da şöyle oldu: Bir gün Hatice geldi ve biliyor musun BBC radyoda İngilizce kursu açmış, dedi. Ben radyo dinlemezdim o zaman, hâlâ da dinlemem. Kursun kitabı çıkmış, kitabını da bulduk. Başladık İngilizce çalışmaya, çünkü ihtiyacımız var, bir tek Almanca yetmiyor. Her gün radyodaki kursu takip ediyor, sonra yarım saatlik kahve molasında öğrendiklerimizin üzerinden geçiyoruz. Kramer halimizi görünce, madem İngilizce öğrenmek istiyorsunuz, benim makalelerimi çevirin, dedi. Başladık onun makalelerinden çeviri yapmaya. Biz birkaç satır çeviriyoruz, sonra Almanca olarak ne anladığımızı anlatıyoruz, o bize yanlışlarımızı söylüyor. Bir yıl onunla çalıştık. Bir yandan da müzenin işlerini yapıyoruz. Dolaplar, kutular yaptırdık. Harpte giden tabletler geri geldi. Harp sırasında o koca binanın bütün camlarına kâğıt yapıştırma işleri yaptık. Neler neler...

Yerimiz çok dardı. Büyük etajerler vardı, hepsinin üzerinde arkeolojik eserler duruyordu. Biz de onların bir kenarında bir boşluk bulup sıkışıyor, orada çalışıyorduk. Sanırım 1960'ta arkeoloji bölümüne Edibe Hanım geldi. Ona, gelin arkeolojik eserlerle tabletleri birbirinden ayıralım, dedik. Kabul etti. Bütün arkeolojik eserleri bir yere topladık ve böylece iki oda elde ettik. O iki odayı birleştirip, içine dolaplar koyduk. Emekli oluncaya kadar bütün tabletleri

numaralanmış, tasnifleri yapılmış, sıralanmış hale getirdik. Zaten bütün amacımız buydu. Tabii bu arada başka yayınlar da yaptık. Kramer'le birlikte 600 tabletin kopyasını çıkarttık. İki okul kitabının rekonstrüksiyonunu yaptık. Yeni başlayan talebeler için yazılmış kitaplardı bunlar. Sumerli öğretmenler çocuklara Sumerce öğretmek için alfabe gibi kitaplar hazırlamışlar. Bu, ba, bi. Ab, ub, ub. Ya da bab, bub, ba... Böyle hecelerden oluşan kitaplar yazmışlar. Tabletlere bakarken bunları da görüyor, fakat ne olduklarını bir türlü çözemiyorduk. Bir çocuk kitabın on satırını kopya etmiş... Biz bu tabletlerin hepsini topladık, sıraladık ve iki okul kitabını ortaya çıkardık. Toplamı 400 tabletti. Bunu da Tarih Kurumu yayımladı.

Daha sonra Finlandiyalı Prof. Salonen geldi. O, Kasit tabletleri üzerinde çalışmak istedi.

— *Kasit tabletleri nedir?*

— Sumer'de bir Kasit Devri var. Kastlar gelmişler ve Mezopotomya'da yeni bir devir başlamış. O devirde yazılan tabletleri ayırmıştık biz. Salonen'e, o tabletler üzerinde Prof. Kemal Balkan çalışıyor, dedik. O sırada biz başka bir konu üzerinde çalışıyorduk. İki şehirden, Puzrişdagan ve Umma'dan gelen tabletler vardı. Bunlar birbirine karışmış durumdaydı. Kazı yoluyla gelmemiş bu tabletler; müsadere yoluyla kapmış getirmişler. Her iki şehirden gelen tabletlerin kendine göre özellikleri vardı. Şehirlerden birisi bir hayvancılık merkezi. Hayvan yetiştirip dört bir yana gönderiyorlar. Diğeri nehir kenarında bir yerleşim yeri. Bunların ay adları değişik. Ay adlarına, bir de konularına göre ayırmak gerekiyordu tabletleri. Salonen'e, gel beraber bunu yapalım, dedik. Kabul etti. Birlikte çalıştık. Ancak o işte bir hatamız oldu: Ne yazık ki o çalışma Finlandiya'da yayımlandı. Ona hep üzülmüşümdür.

Daha sonra Hatice ile beraber Üçüncü Ur dediğimiz, MÖ 2000 civarında, Sumerliler'in son bir krallık kurdukları döneme ait hukuki ve iktisadi metinlerin kopyalarını çıkar-

dık. O da Tarih Kurumu tarafından yayımlandı. Böylece yaklaşık üç bin kadar tablet yayımlamış olduk.

— *Bu arada yeni elemanlar gelmiyor mu?*
— Önce Hititoloji şubesinden bir hanım geldi. O zaman Prof. H. Bassert vardı İstanbul Üniversitesi'nde. Almanya'dan gelenlerdendi ama Yahudi değildi. Onun bir talebesiydi gelen hanım ve tam mezun olacağı sırada hocası öldü. Onun tezine, Hititoloji'den bir arkadaşımız, Mustafa Kalaç bakıyordu. Aman bu kıza bir çare bulalım da, bizim buraya aldıralım, dedik. Nitekim öyle de oldu. O zaman sözümüz geçiyordu galiba, imkân da vardı, tezi bittikten sonra hemen müzeye tayin ettirdik. Şimdi olsa mümkün değil. Geçen gün telefon ettim Müzeler Genel Müdürü'ne, imtihana filan boş verin, Sumerolojiden, ailesi burada oturan birini tayin edin müzeye, dedim. Yapamıyoruz Muazzez Hanım, dedi. Bilmem kim yapıyormuş imtihanı. Böyle saçmalık olur mu yahu?

Neyse o hanım kızı aldık, sen Sumer alanında çalışacaksın, dedik. Aradan altı ay geçmedi. Ankara'dan birisi tayin oldu. Meğer çocuk bursluymuş, burslu olduğu için İstanbul'a tayin etmişler. Bu arada yukarıda, Eski Şark bölümünde çalışan ve bizim dönem arkadaşımız olan müdür muavini, çocuğu aldı Arkeoloji bölümünde çalıştırmaya başladı. Allah aşkına bunu bize bırak, dedik. Öyle zor durumdayız ki, hiç değilse yazının tersini yüzünü anlayacak birisi olsun, biz emekli oluncaya kadar yanımızda pişsin istiyoruz. Müdür muavini bize, çocuğun hocasının yazdığı mektubu gösterdi. Hocası mektupta, bunun kanatları yok istediğin yerde kullan, diye yazmış. Ya sen kanatları filan bırak, nasılsa bir şeyler öğrenmiş, biz de öğretiriz, deyip aldık. Biz biliyoruz ki, Ankara'da Akadca iyi. Ona Kültepe tabletlerini verdik, o tabletler üzerinde çalışmaya başladı. Ancak çocuk bekâr olduğu için ev bulamıyor. Bulduğu evlere de parası yetişmiyor. Sonunda ben öğretmenlik alıp gideceğim, dedi. O sırada ben eşime anlattım durumu. Çocuğa

Çinili Köşk'te bir oda verdik. O zaman kullanılmıyordu Çinili Köşk. İki sene orada kaldı.

— *Siz müzeyi sahiplenmişsiniz. Ankara'dan ödenek çıkmıyor muydu?*
— Hiçbir şey geldiği yok. Tabii bu arada çocuğun askerlik problemi de var. Rahmetli oldu; edebiyat fakültesinde Prof. Bahadır Alkım arkadaşımız vardı, kalktık ona gittik. Aman Bahadır, bunu doktora talebesi yapın, dedik. Doktora talebesi yaptılar, iki yıl öyle zaptettik. Sonra askere gidince, eşim onu İstanbul'da Askeri Müzeye tayin ettirdi. Tek buradan gitmesin... Velhasıl onu öyle tutmaya çalıştık. Sonra evlendi, İngilizce dersler buldu, çalışmaya başladı ama biz de başımıza dert aldık. Hâlâ konuşmuyorum ben onunla.

— *Neden?*
— Aleyhimde yazı yazıyor. Kopyası iyi, hafızası da iyi, fakat huyu garip. Onun için o kadar uğraştık. Mesela biz bir metin grubu oluşturmuştuk. Asur metinleri vakti zamanında yayımlanmış, fakat içinde birçok eksikler vardı. Onları çıkartıp kendimiz için ayırmıştık. O gelince, al bunları bütün yanlışları, eksikleri gider, bir kitap yap, dedik. Daha gelir gelmez, düşünebiliyor musunuz? Biz iki arkadaş çekmeceleri taşıyoruz, o koca delikanlı orada oturuyor. Tek kaçmasın diye sesimizi çıkartmıyoruz. Vallahi öyle. Ondan sonra Kültepe üzerine çalışacaksın, dedik. Bazı kopya edilmiş tabletleri verdik. Böylece yerimize iki insan koymuş olduk. Onlar geldiğinde yıl 1962'ydi. 38 yıl geçmiş aradan, yaşları müsait, hâlâ çalışıyorlar. Fakat onların yerine kim gelecek, bilmiyorum. Müdür benden rica etti, sen gazetelere yazıyorsun, buradaki durumu da yaz, dedi. "Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivi kapanacak" diye bir yazı yazdım. Yedi gazetede çıktı. Derken imtihan açtılar. Bir müzeci adam varmış, mezun olalı çok olmuş, ona kazandırmışlar imtihanı. Adam iki ay sonra emekliliğini istedi. Bir de genç bir hanım kazan-

mış, çok da iyiymiş, ama kızcağız gelince şaşkına dönmüş. Aldığı maaş 160 milyon lira. Ne yapacağını bilemiyor. Babası, ablası yardım ediyormuş. O da başka bir yere gitmeyi düşünüyormuş. Şimdi benim bütün amacım, hiç değilse bir yerlerden ona ayda 50 milyon lira kadar bir para temin edip, kafasını sokacak bir yer bulmak. Bankalara müracaat edeyim, diyorum. Bir 50 milyon vermezler mi? Yahut ne bileyim lojmanlarından birinde oturtsunlar.

— *Durum tam rezalet desenize.*

— Rezalet değil mi? Rezalet. Zorla birini tayin ettirdik, evi burada olan biri daha olsun istedim, ama... Bakın çok ilginçtir: 1980'lerde Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği'nden bir grupla Adıyaman'a gittik. Orada müzede bir genç gördüm. Beş yıl önce Sumeroloji'den mezun olmuş. Aman oğlum, sen burada ne yapıyorsun, dedim. Beni buraya tayin ettiler, dedi. Ailesi de İstanbul'daymış. Sen İstanbul'a gel, dedim. Dönüşte bizim genel müdürlüğe yazdım. Kendisinin müracaat etmesi lazımmış. Çocuğa yazdım, müracaat etti, ama naklini yapmadılar. O zaman böyle imtihan falan da yoktu.

Bir kere de 1973'te gittim Ankara'ya. Mezun olanlardan iyi birisi var mı, diye sordum. Birisini söylediler, gayet iyiymiş. Müzeler Genel Müdürlüğünde çalışmış, aynı zamanda askermiş. İsmini, cismini aldım, bizim arkadaşımız Hikmet Gürçay vardı, ona bunu bizim yanımıza alsak, dedim. Yaparız, dedi. Yapamadılar. Ne dediler biliyor musun? Hocası Kemal Balkan mani olmuş. Günahı boynuna. Mani olmuşlar çocuğa.

— *Niye sizce?*

— Anlamıyorum. Ankara'nın bir acayip tutumu bu, oradaki arkadaşların. Bugün birine telefon ettim, Ankara'da Hititoloji profesörü; nedense sizin fakülte bize oldum olası gıcıktır, dedim. Kemal Balkan vardı. Gerçi öldü şimdi ama ben düşüncelerimi o sağken de söylemiştim. Biliyorsunuz

müzeye araştırma yapmak isteyen birçok insan geliyor dışarıdan. İki türlü bunlar. Bir kısmı, acaba daha önce yayımlanmış metinlerde yanlış veya eksik var mı, diye kontrol etmeye geliyor. Bir de büyükçe bir çalışma yapmak için gelenler var. Bu amaçla gelenlere biz zaten, gel beraber çalışalım, diyoruz. Diğerlerine izin veriyoruz. Kemal Balkan 1962 yılında müzeye geldi, siz tabletleri herkese gösteriyor, çalışmalarına izin veriyorsunuz, dedi. Biz bunları kimseye vermiyoruz, şu şu şartlarda çalışılıyor, diye durumu anlattım ve ne olacak bunca tablet, siz bir program verdiniz mi, bak senin Kasit tabletleri duruyor, kimseye vermedik, ama sen de gelip bakmadın, dedim. Düşünebiliyor musunuz, Kasit tabletlerini yayımladı, ama bizim elimizdekilere hiç bakmadı. Bizden bazı tabletleri istemişti, onların kopyalarını yapıp yolladık, ne teşekkür etmiş ne adımızı yazmış kitabına. Daha doğrusu HK, MÇ diye yazmış kitapta, o kadar. Ben, ne olacak bu tabletler, deyince; kalsın, beş yüz sene kalsın, dedi. Arkadaş, dedik, sen bu memleketin beş yüz sene kalacağını biliyor musun? Aslında bunlar uluslararası miras. Bilim bu. Bir de baktım Ankara'ya gitmiş şikâyet etmiş. Ankara'dan bize bir yazı geldi, bundan sonra Kemal Balkan'a sorulmadan kimseye çalışma izni verilmeyecek, diye. Hemen Hatice'yle oturduk, adamakıllı bir yazı döşendik. Çok kızdım. Tabii ondan sonra bize sormadan kimseye izin vermediler. Şimdi Ankara'ya müracaat ediyor gelen yabancılar, oradan bizim müzeye soruyorlar kabul eder misiniz, diye. Yani bu derece saçmalıklar yapıldı. Sonra bu adam gidiyor o çocuğun bize gelmesine engel oluyor. Hiç anlamıyorum. Halbuki gelse, şimdi o da yetişmiş olacaktı.

— *Peki Ankara'daki üniversite çevresiyle ilişkiler hep böyle çekişme içinde mi gitti?*

— Biz Ankara'dakilerle hiç sürtüşmeye girmedik. Nedense bize cephe aldılar. Yani bizim onlarla bir ilişkimiz yok. Biz kendi halimizde çalışıyoruz. Onlar cephe aldı ve hâlâ da sürüyor.

— Lafı bölmemek için sormadım ama Kültepe tabletlerinden bahsettiniz. Nedir Kültepe tabletleri?

— Kayseri yakınında bir höyük burası. Geçen yüzyılda bir tarlada tabletler buluyorlar, ama ne olduğunu bilmiyorlar. Daha sonra yabancılar satın alıyor bunları. Bakıyorlar ki para ediyor, bunların çıktığı yeri eşmeye başlıyorlar. Mehmet Ağa mı ne, öyle birinin tarlası. Hatta bu tabletlerin para ettiği görüldükten sonra elden ele geçmiş tarla. Yaklaşık 2000 kadar tablet böyle böyle yurtdışına gitmiş. O zaman Asur çiviyazıları okunmuştu, bakıyorlar ki bu tabletler Asurca. Anadolu'nun ortasında kurulmuş bir Asur kolonisinin mektupları, anlaşmaları... 1926 yılında, Hitit yazılarını çözen Çek bilgini Hrozny gelip Kültepe'de küçük bir kazı yapıyor ve hemen 900 tablet buluyor. Tabletler, Arkeoloji Müzesi'ne geliyor. Hrozny bunları yayımlamak istiyor. Müze yönetimi tarafından Türkçe-Almanca olarak iki dilde yayımlanıyor bunlar. Daha sonra bu köy 1948'e kadar öylece durdu. 1948'de Tarih Kurumu'nun parasal yardımıyla Prof. Tahsin Özgüç kazıya başladı. Bugüne kadar oradan 25 bin tablet çıkmış durumda. O kadar önemli ki! Anadolu tarihi, uygarlığı, halkı, gündelik hayatı açısından çok önemli tabletler bunlar. Fakat ne yazık ki, Sumeroloji bölümündeki arkadaşlar, bu tabletler üzerinde ne kendileri çalıştılar, ne de bunları okuyacak talebeler yetiştirdiler. Yıllarca bekledi bu tabletler.

— Hâlâ okunmamış vaziyette duruyorlar mı?

— Bizim yanımıza aldığımız ve Kültepe tabletlerine yönlendirdiğimiz çocukla bir Alman, ekip kurup okumaya başlayalım, dediler. Fakat Profesör Emin Bilgiç, ben başa geçeceğim, dedi. Alman ekarte edildi. Onlar biraz bir şeyler yapıyorlar ama tabii bu öyle kolay bir iş değil. 25 bin tablet, dile kolay. Japonlar, Almanlar ve galiba Fransızlar da gruplar oluşturmuşlar, hepsi ayrı ayrı çalışıyorlar. Nasıl çalıştıklarını bilmiyorum. Ben bu konu üzerine, "Kültepe tabletlerinin hali nedir?", diye bir yazı yazdım. Bunu Kültür Ba-

kanlığı dahil sekiz-dokuz yere gönderdim. Bir ses çıkmadı. Bu tabletler gayet tabii ki bekletilemez artık. Ne zaman yurtdışına gitsem, Kültepe tabletleri ne oldu, diye soruyorlar. Ne cevap vereyim? Bana Amerika'da şunu teklif ettiler: 100 tablet kopyala gel, masraflarını biz karşılayalım ve üzerinde beraber çalışalım. Reddettim. Birincisi benim alanım değil. İkincisi, yapmaya kalksam bana da göstermezlerdi tabletleri. Çünkü daha önce müzede göstermediler. Yani Ankara'da acayip bir şey oldu, çok üzülüyorum buna. Bu tabletleri yüz sene daha bekletemezsin. Dışarıdakiler ilgili. Bütün bilim adamlarının gözü bu tabletlerin üzerinde.

Bir ara kendi kendime, bari şunların hepsinin Türkiye'de, iki dilde yayımlanmasını sağlayayım, dedim. Müzelerin bunu yapacak parası yok. Zamanın Kültür Bakanıyla konuştum, biz basalım, dedi. Yahu bunu Bakanlığın değil, müzelerin ve Tarih Kurumu'nun yayımlaması lazım. Siz basacağınıza para verin onlar yayımlasınlar, dedim. O zaman İstemihan Talay'dı Kültür Bakanı. Ama o bu konuları bilmez. Kazı yapan Prof. Tahsin Özgüç'ün bunu ele alıp ayrıntılı anlatması ve üzerinde durması gerekti. Yabancıların hazırladığı bu tabletlere ait kitapların Türkçe olarak ve Türkiye'de basılması gerekir. Velhasıl bunların hiçbiri olmuyor şimdi. O tabletler ne oluyor bilmiyorum. Birileri yapacak, yurtdışında yayımlanacak sonunda.

— *Fotoğraf çekilip tıpkıbasımı yapılamıyor mu?*

— Fotoğrafla olmuyor. Çok denediler onu ama sonuç alamadılar. Bu yayınların burada olması lazım. Prof. Tahsin Özgüç'e çok kızıyorum. Kemal Balkan öldü. Emin Bilgiç öldü. O zaman pekâlâ bunların üçü bir araya gelip en az üç nesil yetiştirebilirlerdi, ancak bir nesil yetiştirilebildi. Biz bize gelen Veysel Donbaz'ı yetiştirdik. Çocuğa sen bunların üzerinde çalışacaksın dedik, şimdi bütün dünyada adı oldu. Şu anda Mezopotamya'dan sonraki en eski yazılı belgeler bizdeki Kültepe tabletleri, ama öylece duruyor. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi bu maksatla kurulmuştu; arkeolojisiyle,

antropolojisiyle, eski ve yeni çağ tarihleriyle, yabancı dilleriyle... Çok kapsamlı bir bilim sahası. Ne yazık ki bu bilim sahasını öldürdüler. Dil Tarih için, medrese oldu, diyorlar. Ne olduğunu bilmiyorum ama öyle bir şey var orada. Ben her zaman söyledim yine de söylerim; Dil Tarih Coğrafya Fakültesi bugüne kadar Atatürk'le ilgili hiçbir lafa, hiçbir tartışmaya karışmamıştır. Yani ne yapıp ettiler Atatürk'le ilgili her şeyi öldürdüler. Dil Kurumu'nu öldürdüler, Tarih Kurumu'nu öldürdüler, Dil Tarih'i öldürdüler, Halkevleri'ni öldürdüler, Köy Enstitüleri'ni öldürdüler. Atatürk'le ilgili ne varsa öldürmeye çalıştılar ama öldüremeyecekler.

— *Çeşitli söyleşilerinizde okudum; Sumerce üzerinde özellikle duruyorsunuz. Bunun sebebi ne?*
— Bizim dilimizle karşılaştırma yapma imkânı var, ondan. Ama tabii dilci olmak lazım. Yani dilin esasını öğrenmek gerekiyor. O yüzden diyorum ki, mesela Ankara'ya bir yabancı getirtip, hevesli olanlara Sumerceyi adamakıllı öğretmek lazım. Burslar verip o çocukları dışarı göndermek lazım. Atatürk o zaman, o yokluklar içinde yapmış, biz bugün yapamıyoruz. Deli olacağım. Elimizde olanı kullanmayı bilmiyoruz. Ne olacak bu?

— *Müzede çalışırken makaleler de yazdınız. Bu ne zaman başladı, nerelerde yayımlandı?*
— Müzemizin yıllığı çıkıyordu onlarla başladık. *Arkeoloji*, *Arkeologya* ve *Etnoğraf* dergileri ile *Tarih Dünyası*, *Tarih Coğrafya Dünyası* gibi dergiler çıkıyordu. Onlara yazılar yazdık. O zaman bir hayli ilgi topladıydı yazdıklarımız. Ama daha çok, Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten* dergisine yazdık tabii.

O kadar kızıyorum ki bu gazetecilere, şimdi her dedikoduyu yazıyorlar. O zaman Şevket Rado, *Hayat* dergisini çıkartıyordu. Bir gün konuşurken, Şevket Bey bizde çok ilginç konular var, isterseniz bunlardan bazılarını sizin dergiye yazalım, dedim. Aman Muazzez Hanım kim okuyacak onları,

dedi. Okuyan bulunur, dedim. Ona bakarsan benim karımın da yazacak ne çok konusu var, dedi. Karısı Roma Hukuku okutuyordu o zaman. Bizim halkın seviyesine inmemiz lazım, dedi. Bana göre gazetelerin halkı biraz yükseltmesi gerekir, dedim. Bize tiraj lazım Muazzez Hanım, tiraj!, dedi.

— *Daha o zamandan başlamıştı yani?*
— Evet. O kadar gücüme gitti ki. Şevket Rado'ya çok saygım vardı. Bu söylediğini hiç unutmuyorum. Bazı şeyleri unutuyorum da, bazı şeyleri hiç unutmuyorum. Bize tiraj lazım, dedi. Yahu şöyle iki satır bir şey yazsak... Bakın şimdi, *Bilim ve Ütopya*'daki yazılarım müthiş ilgi uyandırdı. O zaman tarih dergisinde yazdıklarımız da kaç kişiden ilgi görmüştü... Medyaya en çok bu bakımdan kızıyorum. Televizyonlar halkın seviyesine inmekten söz ediyor. Gazetelere bakıyorum halkı üzmek, sıkmak, bedbinleştirmek için gayret gösteriyor. Halbuki biraz moral vermek, heveslendirmek ve aydınlatmak lazım halkımızı.

— *Müze yıllarında kongrelere de katıldınız mı?*
— Bizim tarih kongrelerine Hatice de ben de hep birer bildiriyle katılmışızdır. Yurtdışına gelince, yanlış hatırlamıyorsam 1957'de Almanya'nın Münih kentinde ilk Oryantalistler Kongresi olacaktı. Müzeler Genel Müdürlüğü'ne müracaat edip, ben buraya gitmek istiyorum, dedim. Gönderdiler. Tablet arşivi o zamana kadar kapalıydı. Biz çalışmalar yapıyorduk, ama ne yapıp ettiğimizi pek kimse bilmiyordu. Orada, yaptığımız çalışmaları, hangi aşamaya geldiğimizi anlattım. Çok ilgi gördü. İlk kez yurtdışına çıkıyordum ve kongrede Almanca konuştum, düşünebiliyor musunuz? Ben çocukken ne kadar korkaksam, büyüyünce o kadar cesur oldum.

— *Nerede değişti bu sizce?*
— Bilmiyorum. Belki yatılı okulda okumanın etkisi olmuştur. O yüzden, torunum yatılı okula gitsin istedim ama an-

nesi kıyamadı. Yatılı okul beni açtı, bana bir yol verdi. Kendi kendine mücadele etme kabiliyeti verdi. Herhalde ondan.

— *Başka kongreler oldu mu yurtdışında katıldığınız?*
— Münih'ten sonra pek dışarıya göndermediler. 1967 yılında bir kere daha müracaat ettim. Amerika'da, Ann Arbor'da Oryantalistler Kongresi vardı. Çok gitmek istiyordum. Kızım da Amerika'daydı o sırada, dört yıldır görmemiştim onu. Bir vesile gideyim dedim, ama nereye başvuracağımı bilmiyordum. Birisi, Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi bu işleri yapabiliyor, dedi. Randevu filan almadan doğru Ankara'ya gittim ve Kültür Dairesi Başkanı Muzaffer Temizer'le görüştüm. Rahmetli oldu. Ben de hep rahmetle anıyorum. Kendimi tanıttım, çalışmalarımı anlattım, bir tebliğle Amerika'daki kongreye katılmak istediğimi söyledim. Siz bana kendi dairenizden bir kâğıt getirin, dedi. Ben de Müzeler Genel Müdürü Mehmet Önder'e gittim, fakat bana o kâğıdı vermedi. Ben hemen Muzaffer Beye gittim ve ne yazık ki benim genel müdürüm bana istenilen kâğıdı vermedi, o yüzden başvurumu geri alacağım, dedim. Vermedi başvurumu. Aradan epey bir zaman geçti. Muzaffer Bey de bu arada Fransa'ya gitmiş. Bir gün bir telgraf geldi, hazırlanın kongreye gideceksiniz, diye yazıyor. Muzaffer Bey bir yerde hocam Güterbock'la karşılaşmış, şu olmuş bu olmuş, beni göndermeye karar vermiş. Ben de nasıl olsa gitmeyeceğim diye, bildiri hazırlamamıştım. Kongre'yi düzenleyenlere de sözlü olarak, gelemiyorum diye haber göndermiştim. O sırada eşim Londra'ya bir sergi götürmüştü. Ona ben Amerika'ya gidiyorum, diye haber verdim. İngiltere'ye gel, buradan gidersin, dedi. Beni İngiltere'de karşıladı. Kongreye daha bir hafta vardı. Londra'da gezdik, dolaştık ve ben pazar günü Detroit'e gittim. Orada kardeşim karşıladı beni, "Şikago'dan bildirdiler; salı günü konuşman varmış" dedi. Düşünün ben daha konuşmayı hazırlamamıştım. Malzemem yanımdaydı gerçi. Bir gün akşa-

ma kadar oturdum, yazdım. Ama yazdığım Türkçe, onu Almancaya çevirmem lazım, vakit yok. Güterbock'a telefon edip durumu anlattım, merak etme ben seninkini çeviririm, dedi. Pazartesi kongre açıldı, Güterbock oturup benim çevirimi yaptı ve salı günü yeni bulunan tarih formülleriyle ilgili konuşmamı yaptım.

— *Nedir bu tarih formülleri?*

— Tabletlerin üzerinde tarihler vardır. Ama bu tarihler bizim kullandığımız tarihler gibi, mesela 1999 gibi değil. Der ki, bir kral bu yıl bunu yaptı, şu yıl şunu yaptı. İşin ilginç yanı bu tarihleri bir liste haline getirmişler. Bir kralın hangi senede ne iş yaptığını gösteren tabletler var. Onlardan yola çıkarak yılları bilebiliyoruz. Bunlar yapılıyor ama bazı tarihler bulunmamış. O bulunmayanları bulduk biz. Orada bu yeni tarihleri tebliğ ettim. Sonra bizi oradan alıp Şikago'ya götürdüler. Oryantalizm Kongresi olduğu için, diğer branşlardan da insanlar vardı. Tarihçiler, arkeologlar vs. Biz, Asuroloji bölümündekilerle hep beraber Şikago'ya gittik. Orada bir toplantı daha yapıldı. İlle sen de konuşacaksın, dediler. Ama öyle ezberden Almanca konuşmam zor. İmdadıma yine Güterbock yetişti, merak etme ben senin konuşmanı çeviririm, dedi. Yeni neler var, diye sordular. Ben de arşivin son durumunu anlattım.

— *Bunların dışında?..*

— Yakın zamanda Ankara'da Türk Kültürü Kongresi yaptılar. Prof. Aydın Sayılı düzenlemiş ve Muazzez Hanımı da davet edelim, demiş. Çok hoşuma gitti. Oraya "Türk Mitolojisinde Sumer Mitolojisinin İzleri" başlıklı bir bildiri sundum. Prof. Sedat Alp'in Çorum'da düzenlediği Hititoloji Kongresi'ne katıldım. Bir de 1969 yılında kızımın düğünü için ABD'ye giderken Brüksel'deki Asuroloji Kongresi'ne katılmıştım. Bildirim yoktu ama yine benden konuşma yapmamı istediler.

Güterbock'un tercümanlığı ile konuştum orada da. Son

katıldığım yurtdışı kongre ise 1988'de. O tarihte Philadelphia'da bir Asuroloji Kongresi olacaktı. Kramer, ille bu kongreye gel, dedi. Ben de zaten Turan'ın yanına Amerika'ya gidecektim. Kongre için "Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıların Başlaması" başlıklı bir bildiri hazırladım. İlk günkü genel toplantının ardından, ikinci gün bildirimi İngilizce olarak sundum. Çok büyük ilgi gördü. Çünkü ben o bildiride, özellikle Atatürk'ün Yahudi profesörlere verdiği imkânlar üzerinde durmuştum. Daha sonra Kramer de bu konuda bir konuşma yaptı. Kongrenin sonuna kadar, siz bize bilmediğimiz şeyleri öğrettiniz, diyerek tebrik edip durdular beni. Bildirimi orada yayımladılar. Sonra Kramer bana çok güzel bir mektup yazdı. Kramer mektubunda, o zaman yapılanları burada yaşayan Yahudiler'in hiçbiri bilmiyor, ben bu makaleden yüz kopya çıkartıp ilgili yerlere göndereceğim, diyordu. Nitekim göndermiş. Burada Charles Adelsen diye bir ABD'li gazeteci vardı. O bizim derneğe gider gelirdi. Bir gün gelip, Muazzez Hanım senin makalen ABD'de elden ele geziyor, demişti. Bu makale İngilizce ve Türkçe olarak beş yerde yayımlandı.

— Demin, hazırlanmadan Almanca konuşamam dediniz. Almancanız nasıl?

— Almancam çok iyiydi. Çünkü 1960'ta Almanya'da altı ay kaldım. Biz Hatice'yle "Üçüncü Ur İktisadi Belgeleri" adında bir kitap hazırlamıştık. Ancak kitabın kataloğuyla ilgili bazı bilgilere ihtiyacımız vardı. Ben o zaman acaba burs verecek bir yer bulabilir miyiz, dedim. Araştırdım. Heidelberg Üniversitesi davet etti. Oraya gittim. Meşhur Sumerolog Falkenstein vardı. Onun yanında altı ay çalıştım ve o kitabı tamamladım. O zaman Almancam çok iyiydi. Derler ki bir lisanı öğreneceksen o lisanda düşünmeyi öğreneceksin. Ben o zaman Almanca düşünüyordum. Sonra bir daha konuşma imkânı olmadı. Dört beş yıl önce kardeşimle Almanya'ya gittik. İki üç gün sıkıntı çektim, ama sonra açıldım.

— *Heidelberg'de nerede kaldınız?*
— Bir ev tuttum. O zamanın parasıyla iyi bir maaş veriyorlardı. Almanya'da bana. Diyorum ya eskiden bizi tutuyorlardı. Şimdi böyle dillere önem vermiyorlar. Dün akşam *Bilim ve Ütopya*'dan telefon ettiler, Ankara Üniversitesi Rektörü, bu ölü diller lükstür, kapansın, diye demeç vermiş. Eğer doğruysa ne diyorsun, diye sordular. Tabii kıyameti kopardım. Bakalım, iyice tahkik edecekler. Hakikaten söyledi mi, yoksa medya mı değiştirdi? Mamafih ben bunları duydum, şimdi değil bu, daha önceden de duydum. Bu ölü diller lüzumsuz, diyorlar.

— *Peki bu bölümleri kapatınca Türkiye'deki tabletleri ne yapacaklar? Yurtdışına mı yollayacaklar?*
— Bilmiyorum. Yabancıları getirecekler herhalde. Yabancılar yapsın ne olacak, diyor bizim devletimiz. Bilime önem verdikleri yok ki.

— *Heidelberg'de zamanın Japon Prensi ziyaretinize gelmiş, o nasıl oldu?*
— Eşim 1960'ta Japonya'ya "Anadolu Medeniyetleri Sergisi"ni götürmüştü. O zaman kraliyet ailesi çok ilgilenmiş. Kral da sergiyi görmeye gelmiş. Prens Mikasa da çiviyazıları ve arkeolojiyle ilgiliymiş. Eşime, sizin memlekette bu bilimi okuyan var mı, diye sormuş. O da benim karım bu alanda çalışıyor, demiş. Prens benim nerede olduğumu sormuş. Eşim Heidelberg'de olduğumu söyleyince Prens Mikasa, ben yakında Heidelberg'e dinler üzerine bir kongre izlemeye gideceğim, orada kendisini bulurum, demiş. Eşim bir mektubunda bana bunu yazdı. Sonra bir akşam saat dokuz sularıydı kapım çalındı. Açtım. Üniversitede sekreterlik yapan bir hanım duruyordu kapıda ve Frau Muazzez, çok önemli çok önemli bir şey, diye çırpınıyordu. O anda ben tahmin ettim. Dedi ki, Prens Mikasa gelmiş, sizi arıyor. Prens saat 06.00'da inmiş Heidelberg'e. Kocamdan adresimi almadığı için, beni tarif edip bulmalarını istemiş. Ara-

mışlar, taramışlar sonunda akşam saat 09.00'da bulmuşlar beni. Yarın sizi falanca profesörün evinde bekliyorlar, dedi sekreter. Ertesi gün sabah 09.00'da bir arabayla gittim. Kalabalık bir salona girdim. Prens Mikasa hemen yanıma geldi. Bana bir de eşarp hediye getirmiş. Mamafih dört ayrı hediye aldım Prens Mikasa'dan, dört defa görmüşüm demek ki. Bir süre konuştuktan sonra, sizin çalıştığınız yeri göreceğim, dedi. Benim çalıştığım yer de tavan arası gibi bir yerdi, çünkü yaz tatiliydi, okulda tamirat vardı, bana çatı katında küçük bir oda vermişlerdi. Böyle gayet eski, hayvan ağılına giden türden ağır bir kapı ve arkasından çıkılan dar bir merdiven vardı. Çalıştığım yer çok kötü, tamirat var, dedim. Ne olursa olsun göreceğim, dedi. İkimiz arabaya bindik, etrafımızda motosikletler... Arabaya oturunca, eh dedim ben de Japon'a benziyorum, beni karısı zannedecekler. O zaman gencim tabii. Neyse gittik oraya, arabalar durdu, büyük bir heyecan. Yukarıya çıktık o dar merdivenden. Yukarı çıktık ki millet birbirine girdi. Habersiz de geliyoruz. Hatta bizim profesör Falkenstein vardı, o kaçmış. Benim yaptığım işlere baktı, oradakilerle tanıştı, ellerini sıktı. Sonra gitti. Herkes güneşin oğlunun elini sıktık diye mest olmuş vaziyetteydi. Prens Mikasa daha sonra iki kez İstanbul'a geldi. Birinde bir kokteyl verdiler, o zaman beni de davet ettiler. Sonra bizim müzeye geldi. Son olarak da biz 1976'da Japonya'ya gittiğimizde, bizi davet etti. Yazık ki hiç birlikte çekilmiş fotoğrafımız yok. Sonradan buna çok canım sıkıldı. Belgelemek âdetimiz yok.

— *Siz hiç yurtdışına sergi götürdünüz mü?*

— İyi hatırlattınız. 1965'lerin başındaydı sanıyorum "Hitit Sergisi"' gitmişti Roma'ya. Başka arkadaşlar götürmüştü. Beni daha sonra, sergiyi Roma'dan alıp Londra'ya götürmekle görevlendirdiler. Roma'ya gittim ve orada bir ay kaldım. Eşyaları teslim aldıktan sonra da İngilizler'in tuttuğu özel uçakla Londra'ya geçtim. Roma'da ilginç bir şey oldu. Bir gün sergi salonunda dururken birisi geldi, sizden bir

ricada bulunacağım, dedi. Buyrun, dedim. Bir seramik parçasını göstererek, şu seramiğe parmağımla bir dokunmak istiyorum, dedi. Şaşırıp durakladığımı görünce de, ben seramik uzmanıyım, diye ekledi. Vitrini açtım, adam seramiğe dokundu ve sonra, ben biliyordum zaten, Etrüsk seramiği tıpkı Anadolu seramiği gibi, zaten ben Etrüskler'in Anadolu'dan geldiğini iddia ediyorum, dedi. O zaman bu çok ilginç geldi bana. Başladım Etrüsklerle ilgilenmeye. Mezarlarına, müzelerine gittim.

— *Mezarlar neredeydi?*
— Cervetteri denilen bir yerde. O da tuhaf bir şey oldu. Nereden nereye geçiyoruz şimdi. Cervetteri'ye önce bir turla gideyim, dedim, fakat pahalı geldi. Nerede olduğunu sordum. Yerini tarif ettiler. O zaman ben kendim gideyim, dedim. Bindim otobüse, mezarlığın yakınındaki köye geldim. Birisine Etrüsk mezarlarını görmek istiyorum, dedim. İki kilometre ötede, dedi. Vasıta yokmuş. Nereden yürüyeceğim, dedim. Bana tarlaların içini gösterdi. Şaşırdım kaldım. Ucuza geleyim dedim ya, gitmenin imkânı yok. Hemen otobüse binip geri döndüm ve daha sonra bir tura katılıp gittim. İşte o adam seramikçiliğin Anadolu'dan geldiğini söylüyordu. Bu ilginç bir tespit. Bak, geçenlerde benden seramik üzerine bir yazı istemişlerdi, bunu yazmayı unuttum. Başka şey yazdım da bu aklıma gelmedi. Etrüsklerde müthiş bir seramik işçiliği var. Urartu, Frig ve Etrüsk; aynı eserleri, aynı çağı görüyoruz bunlarda. Ben Etrüsk mezarlarını gezerken, aaa bunlar Urartu kazanları, dedim. O kadar birbirine benziyor ki. Bu kadar kısa zaman zarfında, aralarındaki bunca mesafeye rağmen, nasıl birbirlerine etki ettiler diye düşünüyor insan ister istemez. Ama şimdi Etrüskler'in Anadolu'dan göçtüğünü söylüyorlar. Onu da İtalya'da dolaşırken bir rehberden öğrendim. Biz okurken Etrüskler'in kuzeyden geldikleri söyleniyordu. Ben doğrusu o zamana kadar duymamıştım. Hâlâ aynı iddia geçerli mi bilmiyorum. Etrüsk kültürü bizde daha çalışılmıyor. Bakalım günün birinde olacak mı?

— *Sonra sergiyi Londra'ya götürdünüz, öyle mi?*
— Evet. Royal Academy'de sergilediler. Açılış dolayısıyla bir kokteyl verdiler. Ben zannettim ki bizim kokteyller gibi envai çeşit yiyecek içecek olacak. Hayır, biraz viski ve fındık fıstıkla geçiştirdiler. Bizde olsa nasıl abartırlardı. Bu tür şeylere öyle kızıyorum ki, aç kabadayı, gömleksiz kibarız biz. Neyse, o sergi sırasında epey ilginç şey oldu. Ama en ilginci şudur sanırım: Ben 1960 yılında, yanımda kızım, trenle Almanya'ya gidiyordum. O yolculukta koridorda bir beyle tanışmıştım, sohbet etmiştik. Adam bankerdi, fakat arkeolojiye çok meraklıydı. Onun da iki kızı varmış. Sohbet ilerledikçe, madem Almanya'ya gidiyorsunuz, mutlaka bize de gelin, birkaç gün misafirimiz olun, demişti. Tabii ben gitmedim. Aradan beş yıl geçmiş, Londra'daki sergide bir de baktım o bey karşımda duruyor. Konuştuk. İlle sizi evimde misafir edeceğim, dedi. Önce evlerinde yemek yedik. Tam İngilizler'e göre bir öğlen yemeğiydi. Biraz salam, bir iki parça kuru bir şey, üç tane küçücük şeftali. Hatta hiç unutmuyorum adam şeftalileri gösterip, sizde var mı bunlardan, diye sormuştu. Bizde de o zaman yarış halinde dev gibi şeftaliler yetiştiriliyor. Adama, siz bunlara şeftali mi diyorsunuz, diyemedim. Bizde de var, demekle yetindim. Bir cumartesi günüydü. Sizi, Londra dışından gelenlerin pek görmedikleri bir yere götürelim, dediler. Montabella diye bir pazar yeri varmış, oraya gittik. Adam anlatırken, burada beş kuruş etmeyen şeye yığınla para verebilir ya da yığınla para eden şeyi beş kuruşa alabilirsiniz, demişti. Sizin anlayacağınız bitpazarı gibi bir yer. Ancak biz gittiğimizde saat akşama dönmüştü ve pazar dağılmaya başlamıştı. Öyle ayrıldık.

Ben Londra'dayken fırsat buldukça National Gallery'e gittim. Biz sanat tarihi eğitimi görmedik. Resim nedir, ne değildir bilmiyorum. Hazır gelmişken şu galeriyi bir iyice gezeyim, dedim. Galerinin rehberini aldım. Akşamları rehberden galeride neler var, özellikleri neler vb. gibi şeyleri okuyorum, sonra fırsat buldukça galeriye gidip oradaki

eserleri izliyorum. Orası benim için bir mektep gibi oldu. Belki çok şey öğrenmedim, ama hiç bilmediğim birçok şeyi orada öğrendim.

— *Sergi ne kadar kaldı Londra'da?*
— İki buçuk ay kaldı.

— *Siz nerede kaldınız bu süre içerisinde?*
— Önce bir otel odası tuttular bana. Otele gidince çok yorgunum, hemen bir banyo yapayım, dedim. Bir de ne göreyim, sıcak su ve soğuk ayrı ayrı akıyor. Peki bunları nasıl birleştireceğim de yıkanacağım? Yok öyle bir şey. Yıkanamadım tabii. Meğer İngilizler küveti doldurup içine giriyor, orada yıkanıyor ve sonra aynı suyla çalkalanıp çıkıyorlarmış. Olacak şey değil . Saçlarını da el yüz yıkadıkları lavaboya su doldurup orada yıkıyorlarmış. Bizim temizlik anlayışımızla kıyaslanması mümkün değil. Bizim için tam pislik. Bize, pis Türkler, derler ama biz bunu yapmayız. Baktım olmayacak, ben kendime duşlu bir pansiyon bulayım, dedim. Bir yer bulup canımı oraya attım. O sırada Prof. Tahsin Özgüç ile eşi Nimet Özgüç de Londra'ya gelmişler, bir pansiyonda kalıyorlardı. Daha sonra onların pansiyonlarına geçtim. Orada yine duş yoktu. Gidip kaplar aldım. Suyu o kaplarda ılıtıp yıkanmaya başladım. Böyle şeyler. Sonra dönme meselesi de büyük problem oldu.

— *Neden?*
— Londra'daki Türk müsteşarıyla konuşup, bu eserlerin Türkiye'ye nasıl geri götürüleceğini sordum. Trenle götürülecek, dedi. Ben uçakla getirdik, uçakla götürelim, dedim. Bunun üzerine müsteşar Ankara'ya sormaya karar verdi. Daha önce Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sormuşlar, trenle gelecek yanıtı almışlar. Halbuki tren bir yerde duruyor, vagonlar ayrılıyor, tekrar bağlanıyor. Eşyalar ayrı bir vagonda, ben ayrı bir vagondayım. Eşyalara bir şey olsa dünyada haberim olmaz. Sonuçta müsteşarla birbirimize girdik. Ben,

bu kesinlikle uçakla gidecek, dedim. O, trenle gidecek, diyor. Ben vagona bir şey olursa, diyorum. O, ya uçak düşerse, diyor. Sonunda bütün sorumluluğu üzerime aldığımı söyledim ve sefir aracılığıyla uçakla dönmeyi kabul ettirebildim. Neyse hareket sabahı biz uçağa gideceğiz. Nasıl bir fırtına var, nasıl bir yağmur yağıyor anlatamam. Bizim kaldığımız süre içinde Londra'da hiç yağmur yağmamıştı. Bilirsiniz İngilizler çimlerinin güzelliğiyle övünürler, Londra'da her taraf sararmıştı. Ben de içimden "oh" çekip, bakın sürekli yağmazsa sizin çimleriniz de sararıyor, diyordum. O sabah bir yağmur, bir fırtına... Pansiyonda yardımcım arkeolog Çetin Anlagan ile (Şimdi Sadberg Hanım Müzesi müdürü) bekliyoruz, ama ortada ne taksi var ne bir şey. Vakit daralıyor. Şaşkına döndük. Ne yapalım? Bari istasyona kadar gidelim, orada bir araba buluruz, dedik. Çıktık, istasyona geldik. Biraz bekledikten sonra, tam bir araba bulup yola koyulmuştuk ki, ben feryadı kopardım: Çantam yok! Başka şeyler var, ama elindeki çanta yok. İçinde pasaportum, diğer kimliklerim, param... her şeyim onda. Tekrar istasyona döndük, orada yok. Bunun üzerine pansiyona geldik, bir de baktım ki girişte pencereli bir bölme var, oradaki kanepenin üzerinde duruyor çanta. Aman o sevincimi sormayın. Çünkü orada Araplar falan da var. Yani birisi alsa gitse hiç kimsenin haberi olmaz.

— *Başka sergiler de götürdünüz mü?*
— Hayır. Hatice bir kez Almanya'ya, Stuttgart'a bir sergi götürdü. Yine bir Hitit sergisiydi.

— *Yıllarca Arkeoloji Müzesi'nde çalıştınız. Yurtdışında da birçok müze gezdiniz. Bizde müzecilik ne kadar gelişmiştir, sorunları nelerdir size göre?*
— Bizde müzecilik çok geç başlamış. Âlem giderken Mersin'e biz gideriz tersine misali. Almanya'da, İngiltere'de 11. yüzyılda üniversiteler açılmış. Biz de ancak 19. yüzyılda açılıyor. Müzecilik de öyle, ancak 19. yüzyılın sonlarına

doğru o da Osman Hamdi Bey'in büyük gayretiyle kuruluyor. Ondan önce, şimdi ismi aklıma gelmiyor bir paşa var, o bir şeyler toplamaya başlıyor. Onun topladıkları, Topkapı Sarayı'nın ilk girişinde sağda Sent İren kilisesi vardır, oraya konuyor, ama burası müzeden çok depo. Sonra Osman Hamdi Bey müzenin orta kısmını yaptırıyor. Bunu yaptırmasının sebebi de Sayda'da yaptığı kazılarda bulduğu lahitleri bir yere koyma ihtiyacı. O da bir hayli müşkül oluyor. Müze binası önce Çemberlitaş'ta yapılsın deniyor, ama arsa bulunamıyor. Osman Hamdi Bey daha sonra orta kısma başka binalar eklemiş, müzeyi büyütmüş ama hep onun zamanında yapılan şeyler ve kendi parasıyla başlamış adam bu işleri yapmaya. Son derece muazzam bir kütüphanesi vardır Arkeoloji Müzesi'nin ve bütün kitaplıklar İngiltere'den gelmiştir. 19. yüzyıla ait çok kitap vardır orada.

— Bu bölüme başlarken siz müzeye geldiğiniz zaman ne var ne yoktu, kimler vardı, onu sormuştum, yarım kaldı o sorunun cevabı...

— Biz iki arkadaş müzeye geldiğimiz zaman müzede bir Seniha Hanım vardı. Seniha Moralı. Hani çantadan yetişmiş deriz ya bizde, öyle yetişmiş çok meraklı, çok dirayetli bir hanımdı. O idare ediyordu genellikle müzeyi. Müdür Aziz Ogan'dı. Müdür muavini sonradan İstanbul Üniversitesi'nde klasik arkeoloji profesörü olan Arif Müfit idi. Bir de çok iyi Almanca bilen sekreter Münire Çorlu vardı. Vaktiyle Halil Bey müze müdürüymüş. Eski Şark binasında da Haydar Bey varmış. Biz müzeye üniversite mezunu olarak gelen ilk kişilerdik, ama biz de müzecilikle ilgili bir ders, bir eğitim görmemiştik. Bırakın onu, müzeyi bile görmemiştik. Geldik, o zaman da savaş başladı. Ancak savaş bittikten sonra sandıklar açıldı, bir şeyler yapılmaya başlandı. Çok geç kalındı tabii. Bir taraftan eşya çok, yer kâfi gelmiyordu. Arka tarafa yeni bir bina eklemek söz konusu oldu. Yapılsın mı, yapılmasın mı o tartışıldı. Güya çabuk yapılacaktı, 20 sene sürdü yapılması. O yapıldıktan sonra –ki 1980'den

sonra galiba– biraz rayına oturdu işler. 1980'de Alpay Pasinli geldi müzenin başına. Alpay Pasinli birçok sponsor buldu. Bilhassa Garanti Bankası sponsorluk yaptı. Şimdi dünyanın sayılı müzelerinden biri oldu Arkeoloji Müzesi. 1993'te Avrupa Konseyi tarafından yılın müzesi seçildi. Harika tabii. Bir kere çok zengin bir müze. Mesela Roma'da bir müzeye gidiyorsunuz yalnız Roma eseri var. Yunanistan'da yalnız Yunan eseri var. Bizde?.. Yahu en aşağı on bin, on beş bin yıllık kültür eserleri var. Eski Şark Müzesi'nde bir tanzim yapılmıştı, şimdi yeniden tanzim edildi. Yani müzecilik bizde yeni yeni gelişmeye başladı. Yeni elemanlar yetişiyor. Özveriyle çalışıyorlar. Yeter ki değerleri bilinsin. Öyle çok malzeme çıkıyor ki her yerden, sonunda her şehirde bir müze kuruldu. Bu da biraz fazla görünüyor. Esas önemlisi müzelerin dışarıya açılması, içindeki malzemenin yayımlanması. Bu yayın işi çok zor oluyor. Bilimsel çalışmalar yapılması lazım. Bilimsel çalışmalar için müzelerde kitap yok, kütüphane yok. Bizim müzeye, biz geldikten sonra hemen hiç kitap gelmedi. Kitap alınmadı. Bizim kullandığımız kitaplar, kendi yazdığımız kitaplara karşı gönderilen kitaplarla, müzede çalışmaya gelenlerin hazırlayıp gönderdikleri kendi kitaplarıdır. Ancak o şekilde kitap elde edebildik.

— *Kitap için ayrılmış bir bütçe yok yani?*

— Yok canım, yok. Önce savaş girdi, arkasından Demokratlar geldi, zaten onların öyle şeye bakacak halleri yoktu, bu suretle müzeler çok ihmal edildi. Şimdi işte biraz gayret, biraz da etrafın yardımıyla bir şeyler oluyor. Banka falan para vermeseydi, yine de bir şey yapılamazdı. Topkapı Sarayı da biz geldiğimiz zaman depo halindeydi. Mesela kütüphanesi hiç dışarıya açılmamış Topkapı Sarayı'nın. Enteresan, eşim anlatmıştı: 1956'da Suut Kemal Yetkin başkanlığında Türk Sanatları Kongresi toplanıyor. Orada konuşulurken yabancılara, siz bizim eserlere bakmıyorsunuz, örneğin minyatürde her şeyi İran'a bağlıyorsunuz, diyorlar. O

zaman yabancılardan birisi çıkıyor, siz bize gösterdiniz de biz inkâr mı ettik, diyor. Kütüphane neden sonra açıldı; gelmişler, bakmışlar ve işin doğrusunu da yazmışlar, eşimin anlattığına göre. Bütün salonlar düzenlendi. Güzel bir minyatür salonu açılmıştı ama eşimin ayrılmasından sonra o minyatür salonunu kapattılar. Yabancılar, göstermiyorsunuz, diyorlar ya, hakikaten öyle. Eşimin söylediğine göre 13 bin kadar minyatür var Topkapı Sarayı arşivinde. Eşim onlardan bir kısmını seçiyor. Örneğin 14. yüzyılda Peygamber'in hayatını anlatan bir kitapta, Peygamber'in yüzü açık olarak resmedilmiş. Sonradan 17., 18. yüzyılda kapatmışlar, yüzüne bir şey sürerek. Bir bakıyor eşim kütüphanedeyken; bir kenarında biraz renk görüyor... bu üst tabakayı kaldırınca, peygamberin yüzü çıkıyor ortaya. Tabii hayali olarak resmedilmiş yüzü. Ama bu 14. yüzyılda peygamberin yüzünü resmetme yasağı olmadığını ortaya koyuyor. Sonra Van Gogh'un yapıtlarına çok benzeyen minyatürler var. Böyle kronolojik olarak bir minyatür salonu hazırladı eşim. Üstelik, ışığı yansıtmayan özel camlar getirtti. ABD'den, kardeşim aracılığıyla. Sonra o camlar buraya gümrüksüz sokuldu. Fakat maalesef minyatürleri kaldırmışlar. Ne maksatla kaldırdılarsa? Yani müzecilik bizim nesille yavaş yavaş gelişmeye başladı. Daha öncekileri tenkit etmeyelim, çünkü onların bilgisi, imkânları o nispetteydi. Bizden sonra yine gelişecek tabii ki. Herkes bu mozaiğe bir şey ilave edecek. O bakımdan bizde müzeciliğin gelişmesi 1940'tan sonradır, deyin siz.

— Sizin çalıştığınız yıllarda, çalışmak için gelenlerin dışında müzeyi ziyaret eden ilginç kişiler oldu mu?

— Sanırım 1950'lerin içinde, biz müzede çalışırken Almanya'dan iki gazeteci gelmişti. Rahmetli Aziz Ogan, her tarafı gezdirtmiş onlara, sonra sizi hiç gezilmeyen bir yere göndereyim, deyip bize yollamış. Biri hanım biri bey, bu iki Alman bizim oraya geldiler. Neler yaptığımızı, müzede neler olduğunu anlattık; deli oldular. O zaman bir Sumer aşk

şarkısı vardı, Kramer'le beraber çalışıp onu tercüme etmiştik ve henüz yayımlanmıştı. Ondan bahsettik. Hadi gelin bunu Almancaya tercüme edelim, dediler. Almancaya tercüme ettik. Çok hoşlarına gitti. Biz bir teyp getirip sizinle röportaj yapacağız, bu Münih'te radyoda yayınlanacak, dediler. Nitekim röportajı yapıp, gittiler. Bunlar doğuya doğru, Japonya'ya kadar gidiyorlardı. Irak'a, Afganistan'a vs. uğrayacaklardı. Sonra mektup yazdılar, her gittiğimiz yerde, inanın yalnız sizden bahsediyoruz, diyorlardı. Bir keresinde Sadi Irmak gelmişti, o zaman daha Başbakan değildi, çok güzel bir yazı yazdı bizimle ilgili. Hasan Âli Yücel geldi, vekil olarak. O zaman daha biz çok yeniydik. *Hürriyet*'te çalışan Metin Soysal vardı. O ikide bir telefon eder, var mı bir şey, diye sorardı. Gelip giderdi. Birçok gazetelerde bizimle ilgili yazılar çıktı.

— *Müzeye gelen ilk üniversite mezunu insanlarsınız. Sizi nasıl karşıladılar?*

— Biz genç idik, üniversite mezunuyuz, ama maaşımızı çok fazla gördüler. Çünkü bizden önce gelenler çok az maaşla çalışmaya başlamışlar. Osman Hamdi Bey 1883'te kanun yaptırırken, müze elemanlarını uzman olarak kabul edip, o zamanın parasına göre yüksek düzeyde maaş verdirtmiş. 25 asliyeydi bizim o zamanki derecemiz. Herkesten yüksek maaşla işe girme imkânımız vardı. Buna karşılık, uzman olarak girenler, terfi edebilmek için, her üç senede bir bilimsel makale ya da kitap yazmak zorundaydılar. Böyle bir şart koymuş Osman Hamdi Bey. Biz onun temelini attığı, daha sonra ilavelerle değişip gelişen Müzeler Kanunuyla oraya tayin olduk. Halbuki o sıra barem kanunu çıkmıştı. Biz barem kanununa göre 30 asliyeyle tayin olmalıydık, bütün arkadaşlar öyle tayin oldu, biz müzelere gelenler 25 asliye ile yani diğer arkadaşlarımıza göre daha aşağı seviyeden tayin olduk. Böyle olduğu halde yaşımıza göre maaşımızı çok gördüler. Bir de bizim yüzümüze söylemediler ama, taşradan geldiğimiz için, hani şimdi kırsal bölgeden

gelenlere bakıldığı gibi bize de biraz öyle baktıklarını hissettik. Ama müdür öyle değildi, çok babacan bir insandı, bize hakikaten çok önem verdi. Hatta bizim odalarımıza telefon koydurtmuştu. Ben bir keresinde bir şey söylemek için odasına gittim de; kızım ben o telefonları niye koydurdum odalara, yer uzak, buraya kadar gelmeyesiniz diye, dedi. Onu çok severdik.

— *Dışarıdan bakan biri için bir Sumerolog, pösteki sayan biri olarak görülebilir rahatlıkla. Bu işin, özellikle de Türkiye gibi bir yerde ne maddi ne de toplumsal bir getirisi olduğu da söylenemez. Nedir sizi bu işi yapmaya iten, bu işi yıllarca sürdürürken motive eden şey?*
— Araştırma hevesi. Arkeolog nasıl araştırıyorsa, bizim okurken yaptığımız da bir araştırmadır. Acaba ne var? Ne bulabilirim? Düşünün dört bin yıl önce yaşamış insanların elinden çıkmış olan yazıya bakıyorsunuz. Ne yazmışlar? Dört bin yıl, az zaman mı? Bu heyecan vermez mi insana? İnsan bir şey buldukça daha çok heyecanlanıyor, heyecanlandıkça daha çok araştırıyor. Biri birini besliyor. O araştırma hiçbir şeye benzemiyor bence. Ben araştırmayı seviyorum.

75'İNDEN SONRA GELEN YAZARLIK

Tabii canım, sen de Allahını
seversen. Hiçbirisi değil.
Artık hiç inanmıyorum.
Hiçbir şeye.
Ne derlerse desinler.

VISITOR

— *1973'te emekli oldunuz, 1990'a kadar mesleğinizle ilgili hiçbir şey yapmadınız mı?*
— O ara seyahatlerimiz oldu. ABD'de kaldık. Annem hastaydı ona bakıyordum. Ataköy'e taşındık. Sonra eşim hastalandı. Kızım evlendi, ayrıldı. Çocuğu oldu. O dönem böyle geçti. Ancak 1985'ten sonra biraz kendime geldim. Ama o arada da hepten boş durmadım, Atatürk'ün yüzüncü doğum yıldönümü için "Cumhuriyet Devri'nde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer" ve İstanbul Arşivi hakkında bir makale ile Kramer "Armağan Kitabı"na bir yazı yazdım, Piri Reis ile uğraştım.

— *Piri Reis'in neyiyle uğraştınız?*
— Bakın bana bir dergi geliyor. *Aramco*, diye. Ta müzeden beri gelir. Bu Amerika'da bir şirketin çıkarttığı bir dergi. Bedava geliyor bana. Orada enteresan yazılar olur, ben saklarım büyük bir kısmını. 1980'de gelen dergilerden birinde, Piri Reis Haritası'ndan bahseden bir makale vardı. Makalede aynı zamanda bunun üzerine yazılmış bir kitaptan ve Amerika'da bu konuda yapılan çalışmalardan söz ediliyordu. Uzun bir makale; okudum, çok ilgimi çekti. "Hap Teorisi" diye bir teoriden söz ediyordu makalede.

— *"Hap" birinin adı mı bir şeyin kısaltılmış hali mi?*
— Bu teoriyi ortaya atan adamın adı Charles Hapgood. Onun soyadının baş kısmını alıp Hap Teorisi demişler. Baktım ki, ABD'de Piri Reis Haritası üzerinde çok çalışılmış. Burada ilgili yerlere telefon açıp, böyle böyle bir kitap var, bundan haberiniz var mı, diye sordum. Baktım ki kimsenin haberi yok. Kitabın adı "Eski Denizcilerin Haritaları". Yalnız Afet İnan'ın "Piri Reis" kitabında, bu kitaptan söz ediliyor, ama kitabın içeriğiyle ilgili en ufak bir şey yok. ABD'ye gittiğimde kütüphanede kitabı buldum, aldım, okumaya başladım ve çok ilgimi çekti. Notlar aldım. Ondan sonra buraya gelişimde, Tarih Kurumu'nda kongre vardı, Ankara'ya gitmiştim. Oradakilere bu kitabı getirtin, dedim. Orada da kimsenin haberi yoktu. Bu arada ben soruşturmamı sürdürdüm. Deniz Müzesi'ne sordum, Genelkurmay Harita Kartografi Dairesi'ne sordum, üniversitenin Coğrafya bölümüne sordum. Hiçbirisinin haberi yok bu kitaptan. O sırada 1983-84'te tekrar Amerika'ya gittim. Bu defa dedim ki, bu kitap 1965'te yazılmış, belki geçen zaman zarfında bu kitap üzerine birtakım eleştiriler, ya da başka kitaplar yayımlanmış olabilir. Kütüphaneye gittim, aradık taradık, katalogda bir şey çıkmadı. Onun üzerine oradaki görevli, ben size bu kitabın 1979 baskısını vereyim, dedi.

— *Genişletilmiş baskısı mı?*
— Evet. Epey bir şey eklenmiş. Kitabı alıp inceledim, son kısım çok önemli geldi bana, onların fotokopisini aldım. Bütün kitabın fotokopisini almama imkân yoktu. Geri döndüm. Tekrar Ankara'ya gittim, kitap geldi mi, dedim. Bir de baktım ki 1979 baskısını göndermişler. Oradan da kalan kısmın fotokopilerini aldım, eve geldim. Kendi kendime ben bunu tercüme edeyim, dedim. Çünkü çok önemli.

— *Neden?*
— Bakın... 1956 yılında bizim amirallerden biri, ABD'li bir amiralin davetlisi olarak ABD'ye gidiyor. Giderken, ona he-

diye olarak Piri Reis Haritası'nın tıpkıbasımını götürüyor. Oradaki amiral bunu alıyor ve oranın kartografi dairesine gönderiyor. Kartografi dairesinin başkanı da hem arkeolog, hem de haritalar üzerinde, bilhassa Viking haritaları üzerinde ihtisas yapmış vasıflı bir adam. Bu haritayı alıp inceliyor, çok ilginç buluyor ve o zaman radyoda beş kişilik bir bilim adamı grubunu bir araya getirip bu harita üzerinde tartıştırıyor. Bunlar diyorlar ki, bu haritada çizilen sahiller bugün 200 metre buzun altındadır. Ama sonarla yapılan yeni haritaya göre, Piri Reis Haritası'nda gösterilen kıyı şeridi, buzun altındakine aynen uyuyor. Nasıl yapıldı bu harita, diye soruyorlar. Çünkü Piri Reis'in bu haritayı yaptığı tarihte, o sahiller buzlar altındaydı. Epey tartışıyorlar, üçü Piri Reis Haritası'nda gösterilen sahiller bugün deniz altında olanla aynıdır, diyor. İkisi, hayır değildir, diyor. O sırada Keen Koleji'nde bilim tarihi profesörü olan Charles Hapgood, bu tartışmayı dinliyor, meseleyle ilgileniyor ve bir mektup yazıp haritanın bir kopyasını kendisine gönderip gönderemeyeceklerini soruyor. Gönderiyorlar. Bunun üzerine adam bu haritayı talebelerine ders konusu olarak veriyor ve bunun üzerine çalışmalarını istiyor. Hapgood kitapta anlatırken, öyle zamanlar oldu ki, öğrenciler gece gelip kapımı çaldılar ve sabaha kadar oturup çalıştık, diye yazıyor. Bunlar yıllarca çalıştıktan sonra, 1965 yılında oturup bu kitabı yazıyorlar. Ancak adam işin peşini bırakmıyor. Çalışırken NASA'dan, Deniz Kuvvetleri'nden, özel kütüphanelerin arşivlerinden kendisine katılanlar oluyor. Ben hesap ettim: En az yüz kişinin yürüttüğü ortak bir çalışma söz konusu.

Avrupa'ya talebeler gönderip eski haritaları arattırıyor. Japonya'ya, Çin'e mektuplar yazıp onların elindeki eski haritaları soruyor. Japonya'dan bir şey çıkmıyor, Çin'de kaya üzerine yapılmış eski bir harita varmış, onu söylüyorlar. Sonunda 18 eski harita bulunuyor, bu haritalardan birinde de Antarktika görülüyor ki daha o zaman Antarktika kıtası keşfedilmemiş. Ondan sonra Hapgood, milim milim haritayı araştırıyor. Bu harita küresel trigonometriyle yapılmış,

diyor. Küresel trigonometri ancak 18. yüzyılda bilinmiş. Piri Reis zamanında kullanılmasına imkân yok. Bu haritanın uzaydan yapılmış gibi bir hali var, diyor. Velhasıl bir sürü şey. Piri Reis ise, ben bu haritayı 20 haritayı birleştirerek yaptım, diyor. Bu haritalardan bir kısmı Arap haritası, bir kısmı Ceneviz haritası, iki tanesi Colomb'un haritası, bir iki tanesi İskender zamanından kalan harita diyor, altı tanesinin menşeini ise belirtmiyor.

Şimdi, yapılan bütün araştırmalar ve çalışmalar sonucunda diyorlar ki, bu haritalar İskender zamanında bile yapılmış olamaz, binaenaleyh o çağdan önce, büyük bir medeniyet vardı ya da denizci kavimler vardı, bunlardan kalan haritalar söz konusuydu; Piri Reis Haritası bu haritalardan yararlanılarak yapılmıştır.

Ben bu kitaptan uzun bir makale hazırlamaya karar verdim ve bunu yaparken iki amaç güttüm: Bir; konuyu burada kimse bilmiyor, oysa bu bizim kendi haritamız. İki; bir çalışma nasıl yapılır, bunu göstermek istedim. Bir ekip çalışması var. Kitapta her bahsin sonunda, sonuçlar bölümü var. Bunlardan yararlanarak kitabı özetleyip, bir yazı hazırladım. O arada dünyada sırrı çözülemeyen bazı problemlerle ilgili yazılar okumuştum, onları da ekledim ve Tarih Kurumu benim hazırladığım makaleyi bastı. Ama bir tek insan çıkıp da, bunu yaptın eline sağlık, yahut da, bunu yaptın kötülük ettin, demedi. Yalnız bir iki sene önce Jeoloji Profesörü Celal Şengör telefon etti. Siz böyle bir şey yazmışsınız, dedi. Evet yazdım, dedim. Ya, bu adama deli diyorlar, dedi. Kim diyor, diye sordum. Amerikalılar, dedi. Niye deli oluyormuş, dedim. Jeolojiyi hiç hesaba katmamış, dedi. Ya, deli olsa bile adam bizim haritamız üzerinde 30 yıldan çok çalışmış, niçin böyle söylüyorsunuz, dedim. Deli o, deli o! Sinir oldum. Ben de boyna araştırıyorum. Kitabı özetlemeden önce o kitabın yayınevine bir yazı yazdım. Ben bunu özetlemek ve Tarih Kurumu dergisinde yayımlamak istiyorum, acaba müsaade eder misiniz, diye sordum. Müsaade ettiklerini bildiren bir yazı yolladılar. Ondan sonra bu adamı Türkiye'ye

davet edelim, dedim. Yine yayınevine yazı yazdım, ama bir türlü adresini bulamadım. Nihayet geçen yıl ABD'ye gittiğimde internetten Keen Koleji'nin "mail" adresine girdim, orada Hapgood soyadlı bir hanım buldum. Ben şu profesörü arıyorum, dedim. O öldü, dedi. Çocukları vardı, dedim. Bilmiyorum, galiba New York'talar, bir ilgim yok onlarla, dedi. Velhasıl onları da bulamadım. Oğullarını bulup hiç değilse konuşmak istedim, olmadı. Tekrar gidersem New York'a internete bakıp onları bulmaya çalışacağım, belki bir yerden bulabiliriz.

— *Celal Şengör jeolojiyi hesaba katmamış olmasının ne gibi yanlış sonuçlara yol açtığını söylemedi mi?*

— Bu konuyu tartışmadık kendisiyle. Ben onu tanımıyorum, bir sefer telefonda konuştum. Sonra ABD'de televizyonda gördüm onu. Karadeniz'in jeolojik oluşumuyla ilgili bir programdı. Ama bu içimde hâlâ bir derttir. Bizim haritamız üzerinde bu kadar çok uğraşmış birini, burada hiç kimse bilmiyor. İlginçtir, ben o makaleyi Genelkurmay'ın Kartografi dairesine gönderdim, inanın ki cevap bile vermediler bana. Sonra birisi bana telefon etti. Bir deniz subayıymış. İspanyollar kıyameti koparıyorlar Amerika'yı bulduk diye, bizim de bir haritamız var, hiç değilse biz de biraz onunla övünsek diyorum, ama bu haritanın önemini bilmiyorum, sordum bana sizi tavsiye ettiler, dedi. Ben de bildiklerimi anlattım. Şimdiye kadar kimse bu meseleyi böyle anlatmamıştı, dedi. Onun üzerine ben de ona kitabın fotokopisini gönderdim, ama bir şey çıkmadı.

Bir şey daha oldu, onu da *Cumhuriyet* gazetesine yazdım. Şimdi, ABD'de birisi bu teoriye dayanarak, 566 sayfalık bir roman yazmış. Ama sırf bu teori üzerine. Yazdığı şey şu: Yeniden bir buzul çağı gelecek ve bu çağda bugünkü medeniyete ait her şey yok olacak. Peki bunu kurtarmamız lazım, nasıl kurtaracağız? Hesap ediyorlar; Kenya'da bir dağ varmış, buzullar oraya kadar gelemez, diyorlar. Alaska'da bir yer saptıyorlar, bir yer daha var, bir de uzayda bir

üs oluşturuyorlar. Buralara bütün milletlerin en değerli edebi, tarihi vb. malzemelerini mikrofilmler halinde yerleştirmeye karar veriyorlar ki, daha önceki buzul çağı sırasında yaşayan medeniyetlerin kültürlerinin kaybolması gibi, bunlar da kaybolmasın. Saklanacak malzemeyi saptamak için New York'ta bütün dünyadan gelen dört bin delege toplanıyor. Sonunda çoğunluk, bir buzul çağının geleceğini kabul ediyor ve sığınakların yapılmasına başlanıyor. Kitabın en sonunda ABD Başkanı televizyonda bir demeç veriyor ve Türkiye'ye hitap ederek, biz sizden iki harita kaçırdık, diyor. Biri Piri Reis Haritası ve bir tane daha. Bunları kaçırdık, çünkü sizde öyle bir bürokrasi var ki, bunları yasal yollardan almamız çok uzun sürecekti, ama sakın merak etmeyin bizim özgürlük belgemizin yanında saklıyoruz onları, diyor. Böyle bir şey. Ben bu kitabın da bir özetini yaptım. *Cumhuriyet* gazetesine gönderdim, *Bilim-Teknik* ekinde çıktı. Ama onun üzerine de bir ses seda çıkmadı. Yani bu Piri Reis Haritası'na uzun bir zamanımı verdim. Benim İngilizcem öyle aman aman değil. Fakat inatçıyım biraz o hususta, yapabildiğim kadar...

— *Yazarlık kariyerinize 1990 yılında başladınız. Önce bir çocuk kitabı yazdınız bildiğim kadarıyla, "Zaman Tüneliyle Sumer'e Yolculuk". Nereden aklınıza geldi kitap yazmak ve de böyle bir kitapla başlamak?*

— Biraz öğretmenliğin verdiği bir şey herhalde. Benim babam da böyleydi, öğretmendi ve öğretmeyi severdi. Ben de öyleyim, öğrendiğim bir şeyi başkalarına aktarmayı severim. Evde de söylerim, anlatırım, ama dinleyin olur olmaz o ayrı. Biraz Sumerliler hakkında bir şeyler olsa, diye düşündüm. Birçok şey okuyorum. Zaman tüneli gibi meselelerle de ilgileniyorum. Bunun üzerine böyle bir şey yazmayı düşündüm, başladım ve oldu. İlk olarak Kültür Bakanlığı'na gönderdim bu kitabı, onlar bastılar. Hatta on bin adet bastılar. Bir senede bitti. Mekteplere gönderdiler herhalde. Arayanlar oluyor, kitabı bulamıyorlar. Tekrar Kültür Bakanlığı'na müracaat

edip bunu yine basın, dedim. Bütçe az olduğu için aynı kitabın ikinci baskısını yapmıyorlarmış, ama siz istediğiniz yerde bastırın, dediler. O arada bunu çocuklara yazdım, hazır başlamışken bunun biraz daha büyüklere yönelik olanını da yazayım, dedim. Kafamda hep vardı da kaleme geçirememiştim.

— *Ludingirra böyle mi gerçekleşti?*
— Evet, Ludingirra'yı öyle yazdım. Zaman zaman ilaveler yaptım. Durdum, tekrar ilaveler yaptım. Hatta başlangıç kısmını çok sonra yazdım. İlk yazdığımda pat diye başlıyordu kitap, bu beni rahatsız etti. Girişini biraz farklı yapalım, biraz heyecan olsun, diye düşündüm. İşte yüz sene evvel bir tablet parçası bulmuşlar, herkes onu tamamlamak için uğraşmış gibi kurgusal bir girişim yaptım. Gerçi tam girişte yazdığım gibi değil belki ama, Sumerologların yıllarca bazı parçaların peşinde koşturup, bazı metinleri ortaya çıkarmaları doğru. Girişte ilk önce tablet meselesi de yoktu. Sonra başına öyle bir giriş koyunca, hadi bütün bunlar tabletlere yazılmış olsun, dedim ve önsözü arkaya koydum. Fakat okuyanların çoğu, sahiden böyle tabletler var mı o tabletlerde mi yazıyor bunlar, diye sordular bana. Arkasını okumadınız mı kitabın, diyorum. Okuduk, diyorlar. Ama yine de okuduklarını anlamamışlar. Demek ki benim biraz daha açık yazmam gerekiyormuş. Ama herkes o kadar heyecanla okumuş ki, yazılanları gerçekten Ludingirra'nın tabletlerinin tercümesi sanmışlar.

— *Bir tane şiir dergisi çıktı Ludingirra adında.*
— Biliyorum. Benden izin aldılar, ama bir dergi bile göndermediler bugüne kadar.

— *Kramer'in, "Tarih Sumer'de Başlar" kitabında, siz "Sumerli Ludingirra"da anlattığınız bilgilerin hemen hepsi var. Ama sanırım sizin kitabınız kadar çok kişiye ulaşmamıştır Türkiye'de.*
— Ulaşmamıştır. Ben o kitaptaki konuları hikâye haline

getirdim. Her yerde tutuldu "Ludingirra". Üniversitelerde de okutuluyor bu kitap. Yardımcı kitap olarak tavsiye ediliyormuş, öyle dediler. Sumer kültürünü olduğu gibi görebiliyorsun orada. Ben o zaman, daha Kramer'in kitabını çevirmeden önce bile, hep düşünüyordum, acaba ne yapsam, nasıl yapsam da bunları tanıtsam, diye. Kramer'in bana büyük etkisi oldu. Kendi kitabı "Tarih Sumer'de Başlar"ı bana adeta zorla çevirttirdi. Çünkü kendisine de söyledim, benim o kadar İngilizcem yoktu. 40 yaşından sonra öğrendiğim bir dil. O zaman bana, sen bütün konuları biliyorsun, ben sana izin vereyim, dilediğin gibi yaz, bire bir çevirmeye mecbur değilsin, dedi. İşte o kitabı tercüme etmek, o çalışma bana büyük bir zevk verdi. O arada ben de kendi kitaplarımı düşünmeye başladım.

— Bütün kitaplarınızda görülen ama en belirgin olarak "Sumerli Ludingirra"da ortaya çıkan, altını çizdiğiniz bir teziniz var. 4-5 bin yıl önceki yaşam, bugünden geriye bakıldığında çok ilkel bir yaşam olarak düşünülüyor, aslında hiç de öyle değil, diyorsunuz. Çok iyi kurulmuş, düzenli bir hayat var Sumer'de. Teknolojik farkı aradan çıkardığınız zaman, o zamanla bugün arasında insan ilişkileri açısından çok ilginç paralelliklerin olduğu görülüyor. Nedir bu paralellikler, bize biraz bunları anlatır mısınız?

— İnsan ilişkileri o gün de bugün de hemen hemen aynı gidiyor. Anne-baba ilişkileri, çocuklarla-ailelerinin, öğretmenlerle-öğrencilerinin ilişkileri hep aynı. İşte ben "Sumerli Ludingirra"da bütün bunları açıklamak istedim. Orada da mesela baba, çocuğuna, tembellik ediyorsun, çalışmıyorsun ama kabahat benim, seni götürüp tarlada çalıştırmadım, gel kendi ekmeğini kendin kazan, demedim. Böyle yapan babaların çocukları okuyorlar ama sen okumuyorsun, diye şikâyet ediyor. Bugünden bir farkı var mı bunun? Karısı ölüyor, müthiş bir şiir yazıyor; benim elmasım, sabah yıldızım gitti, diyor karısı için. Bunun 20. yüzyılda Hamid'in yazdığı Makber'den ne farkı var? Annesi için bir şiir yazıyor. Anne-

sine olan sevgisi, Tanrıya duyduğu inanç... Bunlar aynen devam edip gidiyor. Ha biz tek Tanrıya inanıyoruz, onların bir yığın Tanrısı var. Tanrıları memnun etmek için dua ediyor, kurban kesiyorlar. Süs eşyası yapıyor süsleniyor, parfüm yapıyor sürünüyor, yağ yapıp yağlanıyorlar. Şarap, bira yapıyorlar. "Gilgameş"i okuduysanız, orada göreceksiniz. Hayatın gayesi ekmek, zevki de biradır, diyor. Yani bugünden ne farkı var? Beraber tahıl üretiyor, hayvan yetiştiriyorlar, bir yandan dışarıdan malzeme getirtip madencilik yapıyorlar. İhracat ithalat yapıyorlar. Kanallar yapıyorlar, burada tekneler yüzdürüyor, teknelerle ulaşımı sağlıyorlar.

— *Peki sizce geçmişte olan her şey bize neden ilkelmiş gibi geliyor? Anladığım kadarıyla modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan bir paradigma bu...*

— İşte o zaman bugünkü gibi gökdelenler yapmamışlar ama koca ziguratlar (basamaklı kuleler) inşa etmiş adamlar. Taşları yok, kerpiçten yapmışlar. Kerpiç duvarları süslemek için bir tür mozaik icat etmişler. Kilden yapıp kurutulan çivilerin başları sarı, kırmızı, siyah gibi çeşitli renklere boyanmış. Bunlar duvarın yumuşak çamuru içine renk renk, geometrik şekiller verilerek sokulmuş. Burada bir estetik görüyoruz, bir sanat görüyoruz. Heykeller yapmışlar. Mühürler yapmışlar. Öyle sıradan mühürler de değil bunlar. Küçücük bir silindir şeklindeki taş üzerine kocaman bir hikâyeyi sığdırmışlar. O günkü şartlarla bugün yaptığımız arasındaki fark, teknolojinin ilerlemesidir. Bugün vinçle kaldırıyoruz, o gün sırtlarında götürmüşler. Ama yine yapmışlar. Özellikle insan hissiyatında, insan karakterinde bir değişim yok. Onlarda da kıskançlık, şöhret olma tutkusu vs. var. Mesela Sumer kralları, sen üstün olacaksın, ben üstün olacağım, diye birbirlerini yerken yok olup gitmişler. Birbirleriyle sınır kavgaları yapıyor, birbirlerinin arazisini almaya çalışıyorlar. O zaman daha küçük çaptaymış, şimdikiler daha büyük çapta oluyor. Onlar da bizler gibi sevmişler sevilmişler, gülmüşler ağlamışlar, acımışlar acımasız-

lıklar yapmışlar... Teknoloji değişiyor ama insan karakteri değişmiyor. Benim kardeşim hep bunun üzerinde durur. Hiçbir değişim yok insan karakterinde, der. Barış şarkıları söylemişler, fakat savaşmışlar da. Aile durumu ortada...

— *Sumerliler'in aile yapısı nasıl? Kalabalık olarak mı yaşıyorlar, yoksa...*
— Onlar hakkında pek bilgimiz yok henüz. Yalnız tekeşlilik var. Köleler var. Bir ailenin en fazla altı kölesi olabiliyor.

— *Köleler savaşta mı elde ediliyor?*
— Bir kısmı savaşta esir alınıyor ve köleleştiriliyor. Bir kısmı da... Diyelim biri, birisinden bir şey alıyor, onu zamanında ödeyemezse kendisi köle oluyor.

— *Yani her an özgür birinin de köle olma ihtimali var?*
— Var. Eğer söz verdiğiniz bir şeyi yerine getiremezseniz köle olursunuz. Tabii savaş köleleriyle yerli köleler arasında fark var. Yerli köleleri ancak üç sene emriniz altında tutabiliyorsunuz. O arada kendi borcunu ödeme imkânı var. Gidiyor, kalan vaktinde kendisi için çalışabiliyor. Amerikan kölelerinden çok daha özgür oldukları söylenebilir.

— *Peki savaş köleleri?*
— Onlar da genellikle sarayda, hizmetkâr olarak çalışıyorlar ama onlar ömür boyu köle olarak kalıyor.

— *Sumer'de kadının konumu nedir?*
— Kadının konumu gayet iyi. Bir kere tekeşlilik var. Kadın dava açabiliyor. Evliliklerin zaten belgeyle olması lazım. Belgesiz evlilikler kabul edilmiyor. Çok önemli. Boşanma mahkeme kararıyla oluyor. Eğer kadın kötü durumdaysa, ona bir tazminat veriliyor. Yalnız kadının miras hakkı yok kocadan. Kocasının malı mülkü çocuklara geçiyor. Ama kadınların kendi malları var. Adam karısına hediye olarak mal mülk verebiliyor. Mallarını kendileri işletip, ürünlerini ken-

dileri satabiliyorlar. Evli de olsa kadın, malını satma hakkına sahip. Hatta çocuğunu bile satma hakkına sahip kadın. İsterse çocuğunu satabiliyor. Kocasıyla ortaklaşa iş yapabiliyor. Kadın kefil olabiliyor, yediemin olabiliyor. Mahkemede bir tek kadının şahitliği delil olarak kabul ediliyor.

— Toplumsal hayatta, etkili yerlerde görev alabiliyorlar mı? Mesela mahkemelerde kadınlar çalışıyor mu?
— Onu bilmiyoruz. Ancak en çok çalıştıklarını bildiğimiz yer meyhaneler. Meyhaneci kadınlar var. Sumer'de meyhaneler anadan kıza geçiyor, oğula geçmiyor. Kız ancak meyhaneye miras olarak konabiliyor.

— Sizce bunun sebebi nedir?
— Bilinen bir şey yok. Ama benim teorim... Bilirsiniz Japonlarda Samuraylar birbirleriyle savaşırlar, ama iş barışma zamanına gelince, yine kavga etmesinler diye araya kadınlar girermiş. Geyşalık buradan türemiştir. Ben diyorum ki, meyhanede kadın olunca, erkekler kadına saygılarından orada gürültü patırtı çıkarmıyorlardı. Şayet olay çıkartan olursa meyhaneci kadın hemen yetkililere haber vermek mecburiyetinde. Vermezse kadın cezalandırılıyor. Böyle yasalar var. Ben Sumerliler'in kadını meyhanede supap olarak kullandıklarını düşünüyorum. Sonra, ilk zamanlarda Sumerlilerde özellikle tanrıçalar çok önde geliyor. Bu kadına verilen önemin bir göstergesi. Fakat sonra, Samiler gelmeye başlayınca, kadının değeri de düşmeye başlıyor.

— Yine de baştan beri babaerkil bir toplum söz konusu herhalde.
— Evet. Ama kadınların da büyük hakları var.

— Bir sonraki kitabınız "Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sumer' deki Kökeni"nde kutsal kitaplardaki kimi temaların kökenleri üzerinde çalıştınız. Böyle bir çalışma yapmak nereden aklınıza geldi?

— Zaten Kramer'in bu konuda araştırmaları vardı, biliyordum ve okumuştum. Oradaki temaları bir de Kuran'la karşılaştırayım, dedim. Başka kitaplarda, genç Sumerologlar arasında da, Sumer metinlerinden Tevrat'a geçen malzemeyle ilgili yazılar vardı. Ben dedim ki, bunlar bizim memlekette bilinmiyor. İkincisi acaba Kuran'da ne var? Onun üzerine Kuran'ı okumaya başladım. Derken bunlar çıkıverdi ortaya. Epeyce bir inceleme tabii, yalnız Kuran'ı da değil, bu vesileyle birçok kaynak okudum. Ben başlangıçta bunu bir makale olarak hazırlamıştım. O sırada *Bilim ve Ütopya* dergisinden birisi, benim *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir yazımı okumuş. Ama o Ankara'daymış. İstanbul'daki büroya haber verip benimle görüşmelerini istemiş. Aradılar, geldiler, görüştük. Baktılar ki bende bir yığın malzeme var. O görüşmede bir Kuran çalışmamı söyledim, aman biz bunu yayımlayalım, dediler. Ben bunu *Belleten* dergisine gönderdim, orada yayımlanacak, dedim. Ne olur izin alsanız, biz de yayımlamak isteriz, dediler. Belleten yönetimine telefon ettim, durumu anlattım, izin verdiler. *Bilim ve Ütopya* aynı makaleyi yayımladı. Onun üzerine Kaynak Yayınları yetkilileri, biz bunu kitap olarak basmak istiyoruz, dedi. Kitap olarak basılması gündeme gelince biraz daha araştırma yaptım, başka konular ekledim ve çalışma kitap olabilecek boyuta gelince yayımlandı. Bu kitap çok tuttu. Beş yılda beş baskı yaptı. Yani bizim memleket için fena değil. İlginç biliyor musunuz; önceki gün bir telefon aldım. Yanlış hatırlamıyorsam, ben Mustafa, dedi telefondaki kişi. Buyrun, dedim. Halimi hatırımı sordu, tanımadığım biri, hep benim kitaplarımı okuyormuş. Biliyor musunuz Ludingirra'yı kaçıncı okuyuşum, dedi. Bir gün çocuğumla beraber ziyaretinize gelmek istiyorum, dedi. Olur, dedim. Benim kapım herkese açık. Merak ettim işini sordum, Doğalgazda memurmuş. Bu beni çok etkiledi. Demek ki bizim insanımız da kitap okuyor, ilgilenebiliyor, diye düşündüm. Hani hep okumuyor diyorlar da... Şimdi bu adam bir memur, aldığı maaş belli. Bütün kitaplarımı okumuş.

Ben imza günlerinde gelenlere mesleklerini sorarım. Mühendis, doktor, her tabakadan insan var. Bu yıl TÜYAP'ta öğretmenlerin çok olduğunu gördüm. Bir de öğrencilerine tembih etmişler, onun yeni kitabı varsa alın, demişler. Öyle gelenler oldu. Öğretmenlerden kitaplarımı alan yok, diye üzülüyordum, yanılmışım. Bir de şunu gördüm: Demek ki memlekette bu tür yazılara ihtiyaç varmış.

— Televizyonda Kuran'ın tefsiri üzerine saatler süren tartışmalar yapılıyor, oysa siz kitabınızda birçok tartışmayı usulden bozacak, geçersiz kılacak savlar ileri sürüyorsunuz. Bununla ilgilenen çıkmadı mı?

— Hulki Cevizoğlu niyetlendi, birkaç defa da telefon ettiler ama çıkartmadı. Söylendiğine göre, hocayı çok üzerler, demiş Cevizoğlu. Aman üzerlerse üzsünler. Ben niye üzüleceğim. Bana bir şey söyledikleri zaman ben ortaya bir belge koyuyorum. İster kabul etsinler, ister etmesinler, o onların sorunu. Önce teklif etti, sonra vazgeçti. İki kere üstelik. Birisinde Ankara'ya aldırtmaya kalktılar, sonra vazgeçtiler. Daha önce bir şey oldu yine vazgeçildi. Nihayet Mayıs 2001'de Cevizkabuğu programına çıktım. Program tam beş saat sürdü. Diğer dinlerden de arayıp, telefonla programa katılan birçok kişi oldu.

— Kitabınızda gördüğüm kadarıyla kutsal kitapların gökyüzünden indiği, Allah kelamı olduğu gibi savlar boşlukta kalıyor.

— Tabii canım, sen de Allahını seversen. Hiçbirisi değil. Artık hiç inanmıyorum. Hiçbir şeye. Ne derseler desinler.

— Sizin kitabınızı okuyunca şu açıkça ortaya çıkıyor: Kutsal kitaplar, kendilerinden önce yaşamış insanların yarattıkları ya da taşıdıkları hikâyeleri kendilerince dönüştürerek kullanıyorlar. Hal böyleyse zaman içinde bu kitapların da dönüşmesi çok normal. Onu bir dokunulmazlık zırhı içinde tutmaya, tabu haline getirmeye çalışmak?..

— Tabii canım. İşte biliyorsun Kuran'ı tercüme ettirmemişler. Araplar, Kuran'a o kadar önem vermiyor aslında. Bizimkiler el üstünde tutuyor. Arabistan'da insanlar Kuran'ı başlarının altına koyup yatıyorlar yahu. Ben Şam'da gördüm, başlarının altına yastık yapmış uyuyorlardı. Yani Kuran'a öyle aman aman bir değer verdikleri yok. Tamamıyla kapalı bir alan içine sıkıştırmışlar. Bizim Türkler'e de Kuran çevrilemez, demişler. Gerçi onun da kökeni var. Biliyor musunuz Tevrat İbranice yazılmış, fakat o zaman Mısır'da sadece Yunanca bilen bir yığın Musevi yaşıyor. Derken bir tartışma çıkmış. Bir kısım insan Tevrat'ı Yunancaya da çevirelim, oradaki insanlarımız da okuyup öğrensinler, demiş. Diğerleri bizim din kitabımız asla başka dile çevrilemez, diye tutturmuş. MÖ üçüncü yüzyıl civarında oluyor bu tartışma, kıyamet kopuyor. Fakat sonunda Yunancaya çevriliyor. Bizimkiler de bu tartışmayı takip ederek Kuran çevrilemez, diye kıyamet kopartmışlar. Kuran'ın İngilizce, Almanca çevirisi var, Türkçeye çevirmemişler. Atatürk olmasaydı yine de olmayacaktı. Atatürk başlatıyor Kuran çevirisini. Okuduktan sonra anlıyorsun. Dün bir yere davet ettiler, meğer dua edeceklermiş. Arapça dua ediyor insanlar. Yüzlerine bakıyorum acaba ne söylendiğini anlıyorlar mı, diye. Kendi kendime gülüyorum. Çünkü Kuran'ı okuduğunda bakıyorsun orada kadının aybaşısından, bilmem neyinden de bahsediyor. Tabii Arapçasını anlamadıkları için böyle tuhaf bir huşu içinde dinliyorlar. Ama bakın ben de okumamıştım. Annem çok uyanıktı bu hususta. Arapçasını bilirdi, ama muhakkak Türkçesini de okuyordu. Kuran'ın Türkçe okunması gerektiğine inanıyordu. Arapça okumanın anlamı yok. Bir gün annemle konuşurken, Muazzez biliyor musun, Meryem doğmadan önce annesi, eğer bir kızım olursa onu mabede vereceğim demiş ve dediğini de yapmış, dedi. Ben bunu duyunca aydım. Hemen Kuran okumaya başladım. O zaman anladım ki inancımız, bildiğimiz öğrendiğimiz şeylerden çok farklı. Herkesin okuması lazım. Ben onu diyorum; Atatürk'ün *Nutuk*'unu ve Kuran'ı herkes okumalı. Okusun ve kendi kararını kendisi versin.

— Meryem meselesine geleceğiz, ama önce şunu sormak istiyorum. Kitabınızda "...eğer bunlar doğruysa Allah neden doğrusunu yapmadı?" diyerek Allah'ı da sorguluyorsunuz. Bu görüşlerinizden dolayı tehdit aldınız mı?
— Hayır, hiç tehdit almadım. Ben siyasete hiç karışmadım, siyasetle ilgim olmadı, belki onun tesiri vardır. Bilmiyorum. Bir mektup aldım ama, basit bir mektuptu, önemli bir şey değil. O da tehdit olmaktan ziyade tenkitti.

— Kutsal kitaplarla ilgili illa bir başlangıç aranacaksa bunu artık MÖ *üç binlerde Mezopotamya'ya kadar götürmek mi gerekiyor?*
— Tabii, tabii. Bakın Tevrat'ta ve Kuran'da, İbrahim Peygamberin karısını, kardeşim diyerek Firavun'a vermesi olayı var. Bu büyük tartışmalara sebep oluyor. Halbuki ben bunu Sumer'e bağlayıverdim. Tabii bir köprü bularak. Kumran kitabelerini buldum. Bunlar çok önemli. İnanır mısınız, ben ABD'ye gittiğim zaman Tevrat'la ilgili yazılmış kitapları aradım, bulduklarımı gözden geçirdim, hiçbirinde benim söylediklerim yok.

— Sumerlilerle bir bağ kurulmadığını mı söylemek istiyorsunuz?
— Evet.

— Ama dünyadaki diğer Sumerologlar durumun farkında herhalde?
— Onlar biliyorlar elbette. Ama onlar da Tevrat'la bağlantıları biliyorlar. Bir kitap almıştım, o kitapta bazı bağlantılardan bahsediyorlardı, ama hepsinden değil. Tabii Kuran'la ilgili hiçbir şey yok. Mesela bu sene ABD'de acaba mabet fahişeliğiyle ilgili bir şeyler bulabilir miyim diye epey bir araştırma yaptım. Tevrat'ta çok ilginç şeyler saptadım. Şimdi bir hahamla görüşerek, bunları nasıl yorumladıklarını sorup öğrenmek istiyorum. Dergi çıkartan bir Musevi tanıdığım var, onun dergisine yazı yazıyorum ara ara, ona

söyledim, beni bir hahamla görüştürecek. Yeni yeni kendime gelmeye başladım yani.

— *Yeri gelmişken sorayım: Siz Tanrıya inanıyor musunuz? Ya da nasıl bir Tanrıdır bu? Kendinize özel bir Tanrınız mı var sizin de Sumerliler gibi?*
— Şimdi bak yavrum. Benim ailemde, şunu yapacaksınız, bunu yapacaksınız, şuna inanacaksınız, buna inanacaksınız, diye bir şey olmadı. Ama tabii ki Tanrı'nın varlığına inanarak bir Müslümanlık havası içinde büyüdük. Bugün de inşallah diyoruz, maşallah diyoruz, Allah kısmet ederse diyoruz, bunları söylüyoruz. Çok ilginçtir; babam bana, Kuran üç kısımdan ibarettir, derdi: Tarih, efsane ve emirler. Ben o zaman Kuran'ın Türkçesini okumamıştım. Sonradan, işte bu işler dolayısıyla ilgilenmeye başlayınca, Türkçesini okuyayım, dedim.

— *O zamana kadar İncil ve Tevrat okumuş muydunuz?*
— Hayır okumamıştım. Annem bu Meryem meselesini söyleyince hemen o kısmı okudum. Demek ki o zaman daha mabetler var. Peki niçin kızını mabede veriyor. Daha önce de Sumer'de mabetler var. Çocuklarını buralara hediye eden kadınlar var. Sumer mabetlerinde birçok tanrı var öncesinde, yavaş yavaş hepsi kayboluyor, bir tek İnanna'nın mabetleri kalıyor. Şu halde bereket kültünün hâlâ devam etmesi lazım, dedim. Hakikaten yaptığım çalışmalarda, bereket kültünün hep devam ettiğini gördüm. O devam ettikçe, İnanna da devam ediyor, mabetler de... Şu halde dedim, Meryem mabede verilmiş, mabette çocuğu oluyor, o yüzden de İsa'ya Allah'ın çocuğu diyorlar. Çünkü Sumer'de mabet fahişelerinin çocuğu olursa, bunlar Allah'ın çocuğu sayılıyor ve onu yaşatmıyorlar. Aynı şey Kral Sargon'un hikâyesinde var. Annesi, I. Sargon'u bir sepetin içine koyup nehre bırakmış. Çok eski ve bol bol da kullanılmış bir hikâye. Ben Musa'nın hikâyesinin de oradan geldiğine kaniim. Sonradan yazılıyor ve Sargon, annem mabette bir rahibeydi, diyor. Rahi-

beler bu kadar çocuğu öldürüyorlar mıydı peki? Herhalde kendilerine göre bir doğum kontrol yöntemi geliştirmişlerdi.

İşte bütün bunları okurken, sonunda Müslümanlığa kadar geldim. Okudukça şaşkına döndüm. İnanayım mı, inanmayayım mı? Eğer Allah vardır deniliyor ve onun her şeye kadir olduğuna inanılıyorsa, bu kitapları da Allah yazdırmış demektir. Tevrat'ın içinde her türlü şey var. Cinayet var, aile içi seks var, tecavüz var... Allah bunları niye yazdırdı, diye düşündüm. Bizim Kuran'a bakıyorum, değişik değişik şeyler. Allah ne diye peygamberin karılarıyla yatmasını düşünsün. Peygamber birisine âşık olmuş. Allah sen onu alabilirsin, diyor. Allah'ı bu kadar küçültmenin manası yok, diyorum. Akılla düşünüyorum ve bütün bunları Allah'ın yazdırmış olmasına imkân yok diyorum. Ama insanlar kendilerine göre dayanacak bir nokta arıyorlar. Ta ilk çağlardan itibaren, gördükleri ama akıllarının ermediği olayları, kendilerinden üstün birtakım varlıklara bağlayarak açıklamışlar. O zamandan bu zamana gelmiş, biz de onu sürdürüyoruz. Ama sırası gelince Allah diyorum, sırası gelince inşallah diyorum. Zaten bir araştırma yapmışlar, en çok Allah'ın adını anan Türkler'miş. Bu bakımdan, şunu söyleyebilirim: Peygamber hakikaten büyük bir insan, akıllı bir insan, Atatürk'ün bir başka türlüsü. Kıyas etmiyorum. Ama kendi çağında, kendi cemiyeti için önemli bir insan. Bir kabileyi alıp bir devlet haline getiriyor. Bu çok önemli. Bir kitap yazmış. Ama derlemiş, toplamış. Oradan almış, buradan almış. Yarım duymuş, yarım duymamış. Sonra tabii biz, hemen Kuran'ı Peygamber yazdırmış zannediyoruz. Ben de öyle zannediyordum. Hayır öyle değil.

Peygamberin ağzından bir ayet çıkıyor, yazı bilmiyorlar o zaman, hemen hafızalarına nakşediyorlar. Bazıları yazmış güya. Kemiğe, deriye yazmışlar. Bunlar Peygamber'in karılarından birinin sandığındaymış. Daha sonra, bu ayetleri ezberlemiş olanlar, harplerde ölmeye başlamış. Aman, demişler bu temelli kaybolacak, gelin şunu yazalım. Yazmaya başlamışlar. Peki ezberinde olanlar, acaba bunları hiç değiş-

tirmediler mi? Kendi duyduklarını, gördüklerini oraya ilave etmediler mi? Muhakkak böyle şeyler oldu. Mesela Peygamber'in karıları için gelmiş başörtüsü. Peygamber'in karıları, kızları başlarını örtsünler, deniyor. Tanınmasınlar, diye. Ahmet Ateş de tanınsınlar, diye tercüme etmiş. Derken birisi oraya "mümin kadınları" ekleyivermiş. İşlerine gelmiş. Böyle birçok şey var. Yani, bu yazılıp çizilenler bana sorarsanız Allah'ı küçültüyor.

— *Başörtüsü meselesinin kökeniyle ilgili bir şey var mı Sumer kaynaklarında?*
— Sumer mabetlerinde cinsellik tabu değildi. Orada cinsel hizmet veren genel kadın rolünü oynayan rahibeler vardı. Bunlar ayırt edilmeleri için başlarını örtüyorlardı. Bu gelenek daha sonra Asur'da karşımıza çıkıyor. MÖ 1600'de Asur'da bir kral kanunlar yapıyor. Bu kanunların 40. Maddesinde bundan sonra evli ve dul kadınlar dışarı çıkarken başlarını örtecek, sokak fahişeleri ve kızlar başı açık gezecek, deniliyor. Sonra bu adet Museviler'e geçiyor. Mutaassıp kadınlar evlendiklerinde ya saçlarını tıraş edip peruk takıyor ya da örtünüyor. Hıristiyanlıkta başörtüsü rahibelerin simgesi oluyor ve buradan da İslam'a geçiyor.

— *Bir sonraki kitabınız "İbrahim Peygamber". Bu tema niçin önemli oldu sizin için ki ayrı bir kitap yapma ihtiyacı duydunuz?*
— Kuran, İncil ve Tevrat karşılaştırması üzerine çalışırken, İbrahim Peygamber ile ilgili birçok not almıştım. Bir de her üç din de İbrahim'i başlangıç olarak kabul ediyor. Hazreti Muhammed de kabul ediyor ve o İbrahim'in oğlunu Müslümanların atası olarak alıyor. Hepsinin kabul ettiği bir adamın şahsiyeti üzerine bir yazı yazayım, dedim. Sonra Kuran'da, İbrahim'i kati olarak İslam, diye yazıyor. Halbuki İslam'ın Muhammed'le geldiği yine Kuran'da yazılı. Peki nasıl olur? Yani bu İslamsa, İslamın baştan beri var olması gerekir. Hakikaten öyle mi, değil mi? İşte ben böyle bir sü-

rü soru sordum üç kitabı okuduktan sonra ve o soruları yanıtlamak için çalışmaya başladım. Derken bu kitap çıktı ortaya.

— Okurken şunu gördüm: Her peygamber, İbrahim'in hikâyesinin işine gelen kısmını alıp işine geldiği gibi yorumlamış. Özellikle Kuran'da hikâyenin çok önemli bir kısmı yok.

— İbrahim'in hikâyesi Kuran'da çok yüzeysel yazılmış. Mesela Tufan da öyle. Tevrat'ta uzun uzun Tufandan bahsediyor. Mesela Adem Havva meselesi. Havva'dan hiç bahsetmiyor Kuran. Yaşar Nuri Öztürk de söylüyormuş ya, örneğin Havva'nın erkeğin kaburgasından yaratılması hikâyesi, Kuran'da yok. Kuran'da Muhammed, daha ziyade kendine göre tefsir etmiş onu. Özellikle İbrahim'in hikâyesi. Örneğin karısını Firavun'a verdiğini yazıyor, ondan evvel İbrahim'le karısı namaz kılıyorlar. Hikâyenin orijinalinde bunların hiçbirisi yok. Araştırdıkça bunların olmadığını gördüm. İbrahim'in Sumerlerden gelen inanışa göre kendine özel bir tanrısı var. O zaman Mezopotamya'da yaşayan herkesin kendine ait özel bir Tanrısı var zaten. Bu Tanrı o kişinin arzularını yüksek Tanrılara iletiyor. Bir tür elçi. Bunu Kuran'da da buldum: Her insanın bir koruyucusu vardır, diyor. Aynı şey. O zaman baktım, İbrahim'in bir Tanrısı var. Çocukları diyor ki; babamızın Tanrısı, babamızın Tanrısı! İbrahim öldükten sonra çocuklarına geçiyor bu Tanrı. Bu arada bakıyorum; bulundukları yerdeki Kenan Tanrılarına da tapıyorlar. Daha sonra bunlar kabile oluyor. İbrahim Filistin'e geldiği zaman üç yüz tane silahlı adamı var. Bunlar, her zaman her yerde olduğu gibi güçle çevrelerindeki yerleri ele geçiriyorlar. Ele geçirdikleri yerlere de kendi Tanrılarını dayatıyorlar. Ancak okursanız görürsünüz, Tevrat'ın sonuna kadar, özel bir Tanrı olarak kalır bu, ancak kitabın sonunda, ben artık yalnız İsrail'in değil bütün insanların Tanrısı olacağım, der. Ben bunların hepsini açıkladım. Gerek Tevrat'ta, gerek İncil'de, gerek Kuran'da...

— Peki hocam, şu mabet fahişeliği meselesine dönelim istiyorum. Sanırım oradan yola çıkarak başka bir çalışma da gerçekleştireceksiniz?
— Tabii, onu düşündüm ama, şu sıralar bir kenarda kaldı, bakalım onu nasıl yapacağım.

— Mabet fahişeliği nereden geliyor, niye var?
— Belki cinselliği doğal bir şey olarak kabul etmelerindendir. Çünkü insanlığın iki büyük işi var. Beslenmek ve üremek. Beslenmek orta yerde, üremenin de bu bakımdan tabu olmaması gerekir. Nedenini bilmiyorum.

— Sumer'de rahibelerin çocukları öldürülüyor dediniz?..
— Herhalde. Çünkü rahibelerin çocuklarının olmaması lazım, deniyor. Fakat elde Sumerliler zamanına ait tam bir belge yok. Daha sonra yazılmış metinler var. Heredot'un da yazıları var bu hususta. Ama daha sonraki bulgularda görülüyor ki, mabetlerde çok farklı şeyler var. Zaten bunları "İnanna"da yazdım ben. Kadın kılığında erkekler, erkek kılığında kadınlar, eşcinseller de var. Demek ki diyorum, onlar bütün bunları doğal görüyorlardı. Daha doğrusu iki seçenek var burada. Ya mabede gelir getirmek için tutuyorlar bunları, ya da doğal kabul ediyorlar.

— Gelir getirme nasıl oluyor? "Sumerli Ludingirra"da zengin ailelerin mabetlere bağışta bulunduğunu ve onların çocuklarının da rahibe fahişelerden yararlandıklarını söylüyordunuz.
— Yalnız o değil. Şöyle düşündüm ben: Tevrat'ta, "Söyle fahişelik yapıp da onun parasını mabede getirmesinler" diyor. Zaten Kenan diyarında da var aynı şey ve anlaşılıyor ki Tevrat kaleme alındığı zaman bu sürüyor. Mesela Tevrat'ta bir yer buldum, bu çok ilginç bir nokta, ancak dediğim gibi bunu bir hahama tefsir ettirmek istiyorum: Yahve, kırda kanlar içinde bir çocuk buluyor ve yıllar sonra şöyle diyor: Seni aldım büyüttüm, güzelleştirdim, kendime karı yaptım,

sen kalktın fahişelik yapıyorsun. Bu tamamen İnanna'nın hikâyesi. Yine orada, erkekler fahişelik yapıyor gibi şeyler var. Demek ki bunlar var, bunları kaldırmaya çalışıyorlar. Ben bunları ortaya çıkardım.

— Bu rahibe fahişelerin ortadan kalkması ne zaman? İsa'dan sonra mı?

— Bilmiyoruz. Ben Meryem'in onlardan birisi olduğuna kaniim. Meryem'in doğurması niçin yasak olsun? Yasak olması için sebep var. Niçin İsa'ya Allah'ın oğlu deniyor? Kramer, İsa'nın varlığını da kabul etmiyordu. Bu "Çoban Dumuzi" mitinin bir devamıdır, diyordu. Yani İnanna'nın kocası Dumuzi yeraltına gidiyor, orada birçok eziyet çekiyor. Aynı şeye İsa'da da rastlıyoruz, insanlık için birçok eziyet çekiyor. Dumuzi daha sonra yeraltından yeryüzüne çıkıyor. İsa'nın da yeryüzüne dönmesini bekliyorlar. Bunların hepsi aynı kültürün devamı. Mesela kiliselerdeki rahibelerin başlarını örtmeleri de oradan geliyor. Milattan Önce 16. yüzyılda bir Asur kralı çıkıyor; bundan sonra evli kadınlar ve dul kadınlar başlarını bir şalla örtecek, diyor. Niye? Onları fahişeler gibi kutsal sınıfa sokuyor.

— Benim de ilgimi çeken o. Cinsellik böylesine kutsanırken, ne zaman, nasıl tabu haline dönüşüyor?

— Bana öyle geliyor ki bu mevzu biraz da çocuklar dolayısıyla oluyor. Çocuk doğuruyorlar. Bu çocukların durumu ne olacak? Bakın ilginçtir, eşim anlatmıştı. O, Irak'a gitmişti, Kerbela'ya götürmüşler. Bir camiye gittik, caminin avlusunda 14-15 yaşlarında bir çocuk biraz yüksekçe bir yerde oturuyor, herkes ona karşı namaz kılıyor, diyordu. Yahu ne oluyor, diye sormuş mihmandara. Bu babasız doğan çocuk, burada takdis ediliyor, demiş mihmandar. Demek takdis ettiklerine göre Tanrının çocuğu olarak kabul ediyorlar. Demek bir yerlerde sürüyor gelenek. Yani bunu gidip tetkik etmek lazım. Eşim 1967'de gitti galiba oraya, işte böyle şeyler devam edip gidiyor. *Stern* dergisinde okumuştum. Al-

man bir hanım Suriye'ye ve Arabistan'a gidiyor, orada kabilelerin arasında yaşıyor bir süre. Mesela bir kabileye gidiyor, burada gençler evleniyor ama evlendikten sonra erkek de kız da analarının çadırında oturmaya devam ediyor, arada bir, biraraya gelip birleşiyorlar. Kadın muhabir, ya bu arada canları bir şey isterse, diye soruyor. E, komşuları var, diyorlar. Demek ki böyle bir şey var.

— *"İnanna'nın Aşkı" bütün mitolojilerin temeli gibi. Üstelik bu kez opera gibi yazmışsınız.*
— Evet. Ben onu Fazıl Say'a gönderdim. Bir mektup yazarak, ben bunun bir opera olabileceğini düşünüyorum, dedim. Tabii belki kısa, belki müzikal açıdan farklı yazılması gerekiyor, ama ben böyle bir şey hazırladım, dedim.

— *Kitap çıktıktan sonra mı?*
— Son ABD'ye gidişimde. E-mail göndermiş bana. Çok memnun oldum, bana yazarsanız sevineceğim, diyor. Ben de cevap verip, ilgisine teşekkür ettim, ama bilmiyorum bu konuda ne düşünüyor. İnanna'nın bir oyun haline getirilip, sahnelenmesini çok istiyorum.

— *Yunan mitolojisindeki Adonis'in temeli bu... Üstelik birçok kişi hâlâ başlangıçta Adonis vardı diye biliyor.*
— Yunanlılar kaç asırdan beri biliniyor, oysa Sumerliler henüz bu yüzyılda doğru dürüst tanınmaya başlandı. Sumerliler henüz halka inemedi. Amerika'da da yok. Halka dönük hiçbir şey yok. Uzman kitaplar var.

— *Şu anda insanlık tarihinin bildiğimiz en eski bereket kültü bu galiba?*
— Evet. Yazılı belge olarak.

— *Hititler ve Hattuşa kitabınıza gelmek istiyorum. Birden Sumer'i bir kenara bırakıp Hititliler'i anlatmaya başlıyorsunuz? Bu nasıl oldu?*

— Benim asıl branşım, Hititler ve Hititçeydi. Ben bu kitapları yazdıktan sonra, ara ara rastladığım, konuştuğum kişilere Hattuşa nerede biliyor musunuz, diye soruyordum. Çok az kimse cevap verebildi. İnanın okumuşlar bile düşüncelere daldılar. Kendi kendime dedim ki Sumerliler'i tanıttım, bir de şu Hititlileri tanıt. Şimdi Hititologlarımız çok Türkiye'de, ama onlar bilimsel çalışıyor, yaptıkları işleri kendi aralarında konuşup, anlıyor, halka dönük bir şey yapmıyorlar. Hattuşa'ya pek giden de yok bizden. Ben bu Hattuşa'yı tanıtmak için ne yapayım, diye düşündüm. İşte böylece bu kitap çıktı ortaya. Belki daha çok yazılabilirdi ama, uzun yazmayı sevmiyorum, çünkü okumaktan hoşlanmıyor insanlar. Yalnız ilginç bir şey oldu, *Cumhuriyet* gazetesinde çocuk kitaplarıyla ilgili eleştiriler yazan bir hanım telefon etti; ben tarihi hiç sevmem, çok da kitap geliyor elime, ancak Hitit ve Hattuşa'ya şöyle bir bakayım dedim, ilgimi çekti, onun için sizinle telefonda bir röportaj yapmak istiyorum, dedi. Bu kitap tutuldu. Tutulmasının sebebi de, memleketimizin ortasında yeşermiş bir kültür bu, ama kimse bilmiyor önemini; neler yapmışlar, neler olmuş, o kültürden bize neler gelmiş... Hiç olmazsa ben bunları şöyle bir kabataslak anlatayım, dedim.

— *Bu kitapta desenler de var. Bunlar nereden akla geldi?*
— Ben istedim. Gerçi ben daha başka türlü istiyordum, bir türlü o istediğim şeyi tutturamadım henüz. Daha hareketli çizgiler istiyorum, ama bu da güzel oldu. Nazan Hanım yaptı bu desenleri. Resimli olsun ki, insanlar olabildiğince rahat gözlerinde canlandırabilsinler istedim. Öyle anlatmak istiyorum. Benim bütün gayem o.

— *Kitabın altbaşlığında adı geçen İştar, kader birliği ettiğiniz arkadaşınız Hatice Kızılyay'ın kızı. Böyle bir kazıya da gitmiş. Kitabın arkasında Hattuşa'da çekilmiş resimleri var.*
— İki sene üst üste gitti. Ben bir senesini yazdım yalnız.

— *Kitabı yazarken İştar'la konuştunuz mu, o zaman yaşadıklarını anlattı mı size? Kitabın arkasında Osman'la çekilmiş fotoğrafları var...*
— Kitabı yazarken değil de çok daha önce anlatmıştı. O, Osman'ı ben uydurdum. Ama kitapta geçen bazı şeyleri, onun anlattıklarından aldım. Mesela köylülerin pazara gidip takasla alışveriş yapmaları, Almanlar'ın duş yapmaları vs. Bunları İştar anlatmıştı.

— *Kitabı görünce İştar'ın tepkisi ne oldu?*
— Çok beğendi. Kocasıyla herkese dağıtıyorlar kitabı. Bizi meşhur ettin, diyorlar.

— *"Gilgameş" son kitabınız. İnsanlık tarihinin en ilginç, en eski ve en bilinen hikâyelerinden biri bu...*
— Ama herkes adını biliyor da, hikâyeyi bilen çok az.

— *Melih Cevdet Anday'ın "Ölümsüzlük Ardında Gılgamış" diye bir şiiri vardır, onu okumuş muydunuz?*
— Hayır okumadım. Bilmiyordum da böyle bir şiiri olduğunu. Fakat genel olarak, sorduğum zaman, insanlar Gilgameş diye bir şey duymuşlar, ama tam ne olduğunu bilmiyorlar. Aslında Gilgameş'in hikâyesi epey eski. 1840'larda British Museum'da bulunan tabletlerle başlıyor. Irak'ta, Ninova'da yapılan kazılarda, Asurbanibal'ın kütüphanesi bulundu. Asurbanipal, Milattan Önce 7. yüzyılda yaşamış bir Asur kralı. Çok meraklı biri. Kendisi en eski Sumerce kitabeleri okuyabilmekle övünüyor. Merak ediyor, bütün şehirlerdeki kütüphanelerden eski tabletleri getirtiyor veya emir veriyor; orada kopyalarını yaptırtıp getirtiyor ve bir kütüphane kuruyor. Bu kütüphane kazıda ortaya çıktı ve British Museum'a götürüldü. Şimdi bu Gilgameş Destanı, MÖ 12. yüzyılda Akadca olarak kaleme alınmış. Ondan önce, bazı kısımları parça parça Eski Babil döneminde bulundu. Ama bu bütün olarak, 12 tablet halinde bulundu. Sumerler 11 tablette yazılı Gilgameş'in hikâyelerini ayrı ayrı bölümler

halinde düzenlemişler. Daha sonra Akadlar bu bölümleri birleştirip, bütün haline getirmişler. Bu destanı anlatan 11 tablet bulunduğunda bunlar paramparça tabii. Bulunan parçaların önemli bir kısmı da eksik, aşağı yukarı yüzde 60'ı henüz tamamlanmadı. Tamamlanan kısımları şiir halinde çevrildi. İlk olarak benim de hocam olan Landsberger, doğrudan doğruya metinden çevirdi. Sonra onu yenilediler. Fakat her şeye rağmen eksikler var. Son zamanlarda bazı eksik parçalar bulundu, onlar eklenerek geliştirildi. Benim tercümem asıl metinden değil, İngilizce ile Almanca çevirilerin karşılaştırmasından oluşturuldu. Bu eksikler dolayısıyla halkın bu metni anlaması zordu ve bu konudaki çalışmalar akademik seviyeden aşağıya inmemişti. Ben de önce şiir halinde yazmaya başladım, hatta üçüncü tablete kadar da geldim, ama hoşuma gitmedi. Böyle cazip olmayacak, en iyisi ben bunu hikâye haline getireyim, dedim. Bu arada Akadcada olmayıp da Sumerce'de olan kısımlar vardı. O kısımları da ilave ederek bir hikâye şekline getirdim. Okuyanlar çok beğendiklerini söylüyorlar, bilmiyorum artık.

— *Gilgameş Destanı insanlık tarihinin en önemli metinlerinden biri olarak duruyor. Bu denli önemli olmasını siz neye bağlıyorsunuz?*

— İnsan karakterinin o tarihten bu tarihe değişmediğini gösteriyor Gilgameş metinleri. Mesela Gilgameş, herkes ölüyor ben de öleceğim, bir ad bırakayım, bir şey yapayım, diyor. Bu bugün de çok önemli. Kendisini bir şey yapmak, şöhret olmak, önemli bir iş yapmak bugün için de geçerli. Sonra büyük bir arkadaş sevgisi görüyoruz. Bunlar hep insanın kendi içinde olan, egosunu tatmin etmek için yaptığı şeyler. Hem egosunu tatmin etmek, hem de bir ad bırakmak için... Arkadaşı ölürken onun çektiği ıstırabı görüyor. Ölümsüzlüğü arıyor. Bu çok önemli. Bütün insanların doğasında var, neden dünyaya geldik, niçin ölüyoruz, meselesi. Gilgameş'teki fikirler bugüne de uyduğu için bu destanın önemi devam ediyor.

— *Sırada hangi kitaplar var?*
— Başta Sumer edebiyatını yazayım, dedim. Sonra böyle sınırlandırmaktan vazgeçtim. Zaten elimde bütün edebi metinler de yok. Bunun yerine Sumer tarihini, ekonomisini, hukukunu daha genişleterek yazmayı düşündüm. Ona başladım. Destanları yazdım, mitolojileri yazdım, atasözlerini yazdım, okullarını yazdım. O kitaba devam ediyorum. Bir de bir Atatürk kitabına başladım, bilmiyorum o nasıl olacak? Ben çok severek yazıyorum. Bu da gençler için. Biliyorsunuz Atatürk'le ilgili bir oda dolusu kitap bulabilirsiniz. Ama Atatürk'ün temel görüşleri nelerdi? Bunları ortaya çıkaracak ve gençlere hap gibi verecek bir kitap yok. Ben bunu yapmak istiyorum. Başarabilirsem ne mutlu. Öyle uzun olmayacak. Yüz sayfayı geçmesin diye düşündüm. Çünkü çok olursa okunmuyor, ama yüz sayfada bütün Atatürk'ü anlatmanın da imkânı yok tabii. Hatta kardeşim bana, abla sen şu ana kadar bir isim yaptın, bunu yazmakla tartışmalara yol açacaksın. Yarın öbür gün şunu yazmamışsın, bunu yazmamışsın diye sana hücum edecekler, dedi. Ama ben yazacağım. Yayımlanır mı yayımlanmaz mı, olur mu olmaz mu, bugünden bir şey söyleyemiyorum.

— *Onun kurgusu nasıl olacak?*
— Atatürk, hasta yatağında düşünüyor. Bakalım. Bir 30 sayfa kadar yazdım. Bu arada Sumerliler'le ilgili kitabı da hazırlıyorum. Bir oraya, bir oraya. Bazıları, bir şeye başladılar mı yalnız onu yaparlar, ben öyle değilim. Bir sürü şeyle birden ilgilenebiliyorum. Hazırda bir yığın notum var, dinlerle ilgili. Kral Süleyman'la ilgili... Sumer'in Aşk Tanrısı İnanna'nın kültü İsa'nın zamanına kadar devam ediyor, ben böyle kabul ediyorum. Tevrat'ta, İnanna'dan gelen izler var. Belki hepsini bir araya toplayıp bir kitap haline getirebilirim. Kral Süleyman örneğin; onu kimi kral kimi peygamber olarak kabul ediyor. Kuran'da bir hikâyesi var, Tevrat'ta bir hikâyesi var. İnanna'dan ona gelen aşk şarkıları daha sonra Tevrat'ta Süleyman'ın şarkılarına dönüşmüş.

İsrail kaynaklarından Süleyman'a ait birçok hikâye topladım. Bunları derleyip, toplayıp bir araya getirebilir miyim, bilmiyorum. Ama notlar elimin altında duruyor.

— *Nuh Tufanı ile ilgili son bir teori var, Karadeniz'in taşmasıyla ilgili...*

— Ben onu kabul ediyorum. Tufanın Karadeniz'de olduğu teorisi bana da çok yakın geliyor. Jeologlar bunu söylüyor. Bu teoriyi ilk ortaya atan adam, İstanbul Üniversitesi Prehistorya bölümünde bir konferans vermişti. Ben ilk olarak orada duydum. Daha sonra *Cumhuriyet* gazetesinde yazdılar. Sonra geçen yıl Amerika'da Discovery kanalını seyrediyorum, baktım Prof. Celal Şengör, bir Rus, bir Amerikalı ve bir de İngiliz profesörle bir teknede konuşuyorlar. Onları izledim. Hatta Rus profesör ben bu fikri daha önce ortaya attığımda, bana sen deli misin dediler, diyordu.

Bu yıl *New York Times*'da okuduğum bir makalede Sinop civarındaki kıyılarda yapılan araştırmada denizin altındaki sahillerde yerleşim kalıntıları bulunduğu, bunların Tufanın Karadeniz'deki göstergesi olduğu yazılıyordu. Şimdi, jeologların anlattığına göre, Karadeniz kıyılarında ancak tatlı su kıyısında yetişebilecek bitki örnekleri bulmuşlar. Buradan hareketle Karadeniz'in bir zamanlar göl olduğunu ileri sürüyorlar. Tabii bu gölün etrafında yerleşim yerleri var. O zaman bizim Boğaz henüz kapalı ve arada 80 metrelik bir yükseklik var. Buzul çağında buzlar eriyip, sular 100 metre yükselince, sular şimdiki Boğaz'dan taşmaya başlıyor. 80 metre yüksekten taşan o suyu, onun etrafındaki insanların korkusunu ve telaşını bir düşünün. Muhakkak tekneler yapmışlardır. Canını kurtaran kurtarıyor, kurtaramayan orada ölüp gidiyor. Her şeyleri gidiyor. Daha sonra şöyle oldu, böyle oldu diyerek bu bir efsane haline dönüşüyor. Bence Sumerliler bu hikâyeyi ya Kafkasya'da, Hazar Denizinin oralarda bir yerde duydular ya da bizatihi kendileri yaşadılar. Bu Karadeniz önemli. Hikâyeyi esas taşıyanlar Sumerler. Tufan hikâyesi çeşitli yerlerde var, ama oralara Yahudilikle gitmiş.

Daha bulunmayan çok ilginç şeyler var. Mesela Mısır'daki sfenksin ne zaman yapıldığını bilemiyorlar. O sfenkste yağmurdan dolayı oluşmuş izler var. Halbuki o bölgeye hiç yağmur yağmıyor. Bu izler nasıl oldu? Bunun üzerine o sfenksin buzul çağından önce yapılmış olması gerektiğini söylüyorlar. Çünkü o bölgede bir tek buzul çağından sonra şiddetli bir yağmur devri olmuş. Hakikaten akıl erecek gibi değil. Yani daha dünyada çözülmeyen pek çok problem var. Yok diyoruz, ama var.

— *Kramer kitabında Sumerce konusunda çok yol alındığını, ama bilinmeyen pek çok şey olduğunu söylüyor.*
— Mutlaka, mutlaka, Çok! Yahu, bizim orada 60 bin tablet var daha okunmayan.

— *Dille ilgili de henüz çözülmemiş problemler var mı?*
— Çok! Gramerini birisi daha yeni yaptı, ama henüz sözlüğü yok. Philadelphia'da Üniversite Müzesinde sözlük hazırlamaya başladılar, fakat daha ikinci cildi çıktı. Tamamının ancak 2019 yılında bitebileceğini düşünüyorlar. Bizde hiç bakılmamış en az 40 bin tablet var. Bu kalan tabletlerin çoğu iktisadi tabletler, fakat onlardan çok şey elde edilebilir.

— *Gündelik hayat büyük ölçüde orada dönüyor.*
— Tabii. Sonra mabetlere neler gelmiş, neler gitmiş, neler yapılmış onlarda yazıyor. Yani daha çok ilginç şeyler var, ortaya çıkartılmayı bekleyen.

— *Bilgisayarın devreye girmesi birçok alandaki çalışmaları çok hızlandırdı. Sumeroloji alanına bir etkisi oldu mu?*
— Philadelphia'da bilgisayarla çalışmaya başladılar, ama ne aşamada bilemiyorum.

— *Bu alanla ilgili programlar oluşturuldu mu acaba? Çünkü onlar çok hızlandıracaktır.*
— Herhalde. Ama malzemeyi doğru vermelisin ki iyi sonuç

alabilesin. Daha malzemeye hâkim değiliz. Sonra yalnız bizde değil, dünyada da bu sahada yetişen insan az. Herkes paralı işler peşinde. Ben bizim arşive bir bilgisayar sağladım. İnanır mısınız, daha 1960'ta bu bilgisayar olayı çıktığında, bu tabletleri nasıl bilgisayara aktarabiliriz diye merak etmiştim. O zaman UNIVAC ve IBM firmaları vardı, ikisine de gittim. Koca koca makineler gördüm. Hiç anlamadım. Zaten maddi açıdan da imkânsızdı. Ama bu küçük bilgisayarlar çıktıktan sonra arşive muhakkak bir tane lazım, diye tutturdum. Garanti Bankası'na bir yazı yazdım, hemen gönderdiler.

— *Biraz da yazma sürecinizle ilgili konuşalım. Bir kitaba nasıl hazırlanırsınız?*
— Evvela kafamda konuyu oluşturuyorum, sonra malzemeyi topluyorum. Epeyce sürüyor tabii.

— *Nasıl çalışırsınız? Günün özel bir saati ya da belirli ritüelleriniz var mıdır?*
— Hiç fark etmez. Ne zaman vakit bulursam çalışırım. Oturduğum anda da çalışmaya başlamışım demektir. Zaten hayatımda belirli zamanlarda belirli işleri yapmak diye bir kaide yoktur. Yani sabah kahve ve sigara içeceğim, öğleden sonra çay içeceğim gibi bir şeyim yoktur. Canım neyi ne zaman istiyorsa, onu o zaman yaparım. Mesela tam yazı yazarken birisi kalk falan yere gidelim derse ve canım istiyorsa, hemen kalkar giderim. Galiba hayatımı sınırlandırmamam, hayatımı kolaylaştırıyor.

— *Oturunca uzun uzun çalışır mısınız?*
— O artık duruma bağlı. Genellikle üç dört saat, sırtım yorulana kadar aralıksız çalışırım. Bir de bir yere takılmışsam ve onu çözemezsem o zaman bırakıyorum. Başka şeyle meşgul oluyorum.

— *Bilgisayarla çalışıyorsunuz, internetle aranız nasıl?*
— Bilgisayar çok rahat ama internet için vakit bulamıyorum.

Kızım bir adres yazmış bana, ona girdim, oradan oraya dolaşmaya başlayınca, ben buna vakit ayıramam deyip kapattım. Hatta e-mail'ler gelmiş bana, ama açıp bakamadım. Çünkü vaktim çok daraldı. Vakti en iyi şekilde kullanmam lazım. Hem çalışmaya hem gezmeye... Telefonlar geliyor, onlara cevap veriyorum. Bir hanım kız Sumer kıyafetleriyle ilgili bir şeyler sordu, nereden bulabilirim, diye. Dinsel kıyafetleri örneğin. Tabii bunlarla ilgili ilginç tabletler var ama bunlar üzerinde çalışan yok pek fazla. Hazır giyim var Sumer'de, düşünebiliyor musunuz? California'da Berkeley Üniversitesi'nde Sumerolog bir hanım dostum var, o Sumer müziği üzerinde çok duruyor. Bana birçok makalesini gönderdi. Sonra Sumer metinlerinden çıkartılan bir melodinin plağını gönderdiler bana ama pikabım olmadığı için henüz dinleyemedim. Makaleler çok ilginç. Örneğin dans konusunda bir makale var, erkeklerin dönerek dans ettiklerini söylüyor, bizim Mevleviler gibi. Aynı şeyi ben Hitit ve Hattuşa kitabında da yazmıştım, dönerek ve ellerini kaldırarak dans ediyorlar, diye. Bir de İnanna'nın mabedinde, fahişe rahibeler böyle dans ediyormuş.

— *Müzik aletleri konusunda bir bilgi var mı?*
— Elbette. Kamıştan yapılma nefesli sazlar var, bronzdan ve çeşitli madenlerden yapılmış vurmalı çalgılar var. Örneğin kocaman, iki kişinin çaldığı davulları var. Lir ve harpın çeşitleri var. Hatta ud şeklinde bir çalgıları var.

— *Şimdi örneğin Fransa'da eski Bizans müziğini icra eden bir grup var. Sumer müziğini icra eden, bununla uğraşan müzisyenler var mı dünyada, biliyor musunuz?*
— Ugarit'te bir şeyler buldular. Gerçi onlar Sumer değil, Sami ama, bir tablet buldular orada; üzerinde hem şarkının sözleri yazıyor hem de o zamanki anlayışa göre yazılmış notaları vardı. Onu çözdüler ve icra ettiler. Daha önce de ABD'de bir profesör bana bantta üç dakikalık bir parça vermişti. Yeni gelen plakla onu karşılaştırıp bakmam lazım. Sumer'de müzik bahsini uzunca anlatmak istiyorum yeni kitabımda.

— *Bir söyleşinizde okudum, Avustralya'da bir radyodan aramışlar galiba röportaj için?*
— Sanırım üç yıl önceydi, bir sabah telefon çaldı, açtım. Avustralya'dan arıyoruz, kitaplarınızı aldık, okuduk, çok beğendik, sizinle bir konuşma yapmak istiyoruz, dediler. Çok şaşırdım. Geçen yıl ABD'ye gitmeden önce yine bir telefon geldi. Avustralya'daki Yerel radyosundan Bülent İbrişim adlı birisi aradı. Bu bir devlet radyosuymuş ve onlarca dilde yayın yapılıyormuş orada. Burada 60 bin Türk var, çoğu bu radyoyu dinliyor, sizinle bir röportaj yapmak istiyoruz, dedi arayan. Avustralya neresi, burası neresi, dedim. Güldük. Yarım saate yakın konuştuk. Çok mutlu oldum. Benim kitaplarımın Avustralya'da okunuyor olacağı hiç aklıma gelmezdi doğrusu. Daha çok proje var kafamda ama bakalım. Kardeşim, sekreter tut kendine, diyor, onu da yapabilir miyim bilemiyorum. Neyse, yapabildiğim kadar artık. Kalanını da tamamlasınlar.

— *Kitaplarınıza baktığımızda şunu görüyoruz, bilgiyi paylaşmayı amaçlıyorsunuz elbette, ama aynı zamanda bilgiyi basitleştirip, insanların anlayabileceği hale getirmeye de çalışıyorsunuz. Böyle net bir amaç görülüyor.*
— E, evet. Bu "Ludingirra"yı filan öyle yaptım.

BİLİM VE RUH

Gazeteciler bana kendinizi
kaç yaşında hissediyorsunuz,
diye sordu. 20 dedim.
Peki 20 yaşında olmak ister misiniz,
dediler. Yok, istemem, dedim.
Tekrar o yolu geçmek istemiyorum,
şimdi bu halimle kalayım,
başka bir şey istemiyorum.

— *Konuşurken anladığım kadarıyla rüyalara meraklısınız. Bu merak nereden geliyor?*

— Annem çok meraklıydı. Rüya görür, tabirlerini yapardı. Hatta Yunanlılar Pazarcık'a geldiklerinde annem komşulara, rüyamda lağımdan koca bir yılan geldi ve gitti, bunlar da hemen gidecek, demişti. Öğretmen okulunu bitireceğim sene, bitirme imtihanları sırasında bir rüya gördüm. Rüyamda pencereden göğe bakıyorum, ay kocaman, derken ortasından yarılıyor ve içinden ışıklı bir şeyler çıkmaya başladı. Aa, bunlar ne? diye sordum rüyamda kendi kendime. Herhalde yazı, dedim. Büyük bir heyecanla okumaya çalışıyordum ki, uyandım. Anneme söyledim bunu. İlginç bir rüya kızım, dedi. Fakülteye girip bu yazıları okumaya başladığımda, bak kızım senin rüyan çıktı, çok ilginç bir şey olacak sana, dedi. Çok ilginç rüyalar gördüm hep. Hatta bir keresinde bir el beni böyle yukarıya kaldırıyor. Dediler ki Muhammed'in eli. Anneme söyledim. Kızım ileride sana büyük bir şey olacak, dedi. Yine babamın öldüğü gece rüya gördüm. Eskişehir'deki evimizin siyah storları vardı, o storların hepsini indiriyorum rüyamda, sırtıma bir torba alıp evden çıkıyorum. Rüyamda eyvah babama bir şey oldu, dedim. Hakikaten sabahleyin babamın öldüğü haberi geldi. Ondan sonra bir daha da o eve gitme imkânım olmadı. İnanmayız böyle şeylere ama ilginç şeyler bunlar. Mesela babam öldüğünde kocam Zonguldak'taydı.

Telgraf çektim. Telgrafı almış cebine koymuş. Arkadaşları, niye açmıyorsun, diye sormuşlar. Biliyorum içinde ne yazdığını, demiş. Nasıl biliyorsun yahu, demişler. Sonra bana anlatırken gece rüyamda kendimi bir at üzerinde gördüm, üç ayağı var bir ayağı yok, bizim kayınpedere bir şey oldu dedim, demişti. Kendine göre yormuş o da. İyi şeyleri de görüyordum, kötüleri de. Öyle ki bir ara uyumaktan nefret ettim.

— *O kadar etkileniyordunuz yani?*
— Çok etkisinde kalıyordum. Sonra birdenbire rüyalarımı hatırlamaz oldum. Turan'a soruyorum nedir bu, diye. Abla her gün rüya görüyorsun, görmemene imkân yok, diyor. Her gece on dakikada bir rüya görülürmüş. Herhalde çok derin uyuyorsun, ondan hatırlamıyorsun, diyor kardeşim.

— *Belki de çok etkilendiğiniz için bir tepki oluştu rüyalara karşı?*
— Herhalde, ben de ona yoruyorum.

— *Ne zamandan beri böyle bu?*
— İşte çok üzüldüğüm zamanlar oluyordu. Mesela kocamın ağabeyleri ölecekmiş. İkisi birden. Kocam bir yerden bakıyor, iki gözü birden kör olmuş. Hakikaten de üst üste öldüler. O zaman deli oldum mesela. Çok sevdiğim bir ağabeyi vardı, o ölmeden önce bir rüya gördüm; evde bir yer varmış, ben bütün evi yaktım. O zaman ben öleceğim, bütün ev kalacak, diye yorumladım. Halbuki ağabeyi öldü. Çok ani öldü. Çok yandık. Böyle şeyler oldu hayatta, onun için rüyalara büyük ilgi duydum. Hatta tanıdığım birisi, sen rüyalara meraklısın diyerek bana Sumer rüyalarını gönderdi. St. Louise'deyken de birkaç kere kütüphaneye gidip rüyayla ilgili kitaplar buldum, onları okudum. Hatta kendime göre bir yorum da getirdim.

— *Nasıl bir yorum?*
— Bir türlü bilemiyorum. Mesela iki kızım da trafik kazası

geçirdi. Biri Almanya'da, diğeri Amerika'da. İkisini de rüyada gördüm. Şimdi detaylarını tam hatırlamıyorum ama müthiş bir üzüntü oldu.

— *Rüyanızda gördükten sonra, nasıl olsa olacak diye mi başlıyordu üzüntü?*
— Hayır tahmin etmiyordum, olaylar oluyor ve ben ona yoruyordum belki.

— *Belki de telapatik bir şey vardır? Kendi yorumunuzu anlatmadınız...*
— Bence var. Başka türlü bir şey. Benim bir izahım var ama bilimsel olması, bilimsel verilere dayanması lazım. Bilmediğimiz şeylere ilahi çözümler getirmekten yana değilim. Bunların henüz çözülmemiş bilimsel olaylar olduğunu düşünüyorum. Bir kere telepatinin var olduğu kesin. Beyinden beyine etki olduğu biliniyor. Elektroansefalografiyle bunu ortaya koydular. Mesela televizyonda bir Rus belgeselinde gördüm, biri sırf beyin güçüyle başındaki ampulü yaktı.

— *Ruslar bu konuda bir hayli yoğun çalışıyor.*
— Evet. ABD'de de yine Ruslar'ın yaptığı bir denemeyi görmüştüm. Adam vücuduna çatal yapıştırdı, bir başkası kocaman bir ütüyü yapıştırdı vücuduna. Bizim burada da televizyonda gösterdiler geçende, bir doktor çıkmış, öyle şey olmaz, diyor. Ne diyeyim? Bizden bir ışın çıkıyor. Buna radyasyon mu, diyeceğiz, başka bir şey mi?.. Vücudumuzda aura var, bunu buldular. Demek ki insan kendisini terbiye ettiği zaman bununla birçok şey yapabilir, yapabiliyor. Madem ki biz bugün insan beyninin yaptığı elektronik beyinle tutup Mars'taki uyduyu çevirebiliyoruz, bir gün insan beyni bunu niye yapmasın ki?

— *Mümkündür, üstelik insanın hâlâ beyninin çok küçük bir kısmını kullandığı biliniyor.*
— Yani... Biz beynimizi kullanmamışız. Belki gelecekte

beynin sırları çözüldükçe, rüyalar da çözülecek. Neden olduğu, niçin olduğu daha iyi anlaşılacak. Mesela manyetizma, hipnotizma... Bunların olduğuna inanıyorum, ama bunları henüz bilimsel olarak açıklayamıyorlar. Yani bilmediğimiz birçok şey var. Daha aklımızın tam ermediği şeyler... Ama olan vakalar da var. Ben insan vücudunun yerçekimine karşı koyabilecek bir güce sahip olduğuna inanıyorum. Mesela bir balet, balerini alıp kolaycacık havaya kaldırıyor. 50-60 kiloluk bir insanı kaldırmak kolay mı? O balerin yerçekimine karşı bir güç çıkartıyor ki, balet tutup onu öyle kaldırabiliyor. Mesela ölen insan çok ağır olur, derler. Doğru, çünkü artık bir karşı güç çıkartmıyor. Sonra o çivilerin üzerinde duran insanlar var, bu başka türlü nasıl mümkün olabilir? Bence insanda muazzam bir güç var. Sonra taşları üst üste koyup kıranlar var. Ben hep ona şaşırıyordum. Derken bir gün Münih'te televizyon seyrediyordum. Lazer aletleriyle ilgili bir sergi açmışlar, orada lazerin neler yaptığını gösteriyorlar. O anda, insan vücudundan lazer çıkıyor, dedim. Taşı öyle kırmak imkânsız, ama lazer çıkıyor adamdan, lazerle kırıyor. Ama nasıl çıkartıyor lazeri, kendisini terbiye etmesiyle ilgili herhalde. Bir kitapta okumuştum, Kızılderililer avuçlarına ateş alırlarmış. Nasıl yapıyorsunuz, diye soruyorlar. Önceden elim yanmayacak diye kendi kendimize telkin yaparız, diyorlar. Nasıl bir güç çıkartıyor ki vücut, derinin yanmamasını sağlıyor.

— *Rüya yorumlarıyla aranız nasıl?*
— Mesela Freud iki bin rüyayı yorumlamış. O bunları çeşitli sebeplere bağlıyor. Cinsel yaşama bağlıyor, psikolojik sebeplere bağlıyor. Bunlar var muhakkak ki, fakat bunlardan daha üstün, daha başka şeyler de var rüyaya etki eden.

— *Jung arketipler üzerinde duruyor bildiğim kadarıyla.*
— Öyle diyor. Acaba beynimizde kalanlar mı? Yoksa... Bazen hiç tasavvur etmediğin şeyler görüyorsun. Hiçbir karşılı-

ğı yok. Şimdi ben böyle bir rüya gördüm diyelim. Tefsir mi bu? Yoksa bir bildiri mi? Bilmiyorsun. Sonradan, bu böyle, bundan dolayı bu rüyayı gördüm, diyoruz. Bundan dolayı... Acaba öyle mi? Onu bilmiyoruz. Mesela Sumer'de de rüya görmüş ve hemen yorumunu yapmışlar. Sumerler'den sonra gelenler, Akadlar rüya kitapları yazmış. Bunları düşünürken kendi kafama göre, rüyalar yüzünden beynin son derece fazla çalışıyor olması lazım, dedim. Yani gündüz çalıştığından daha çok çalışıyor olması lazım. Onun üzerine kardeşime sordum. Gece daha çok çalışıyormuş.

— *Kaç yıldır rüyalarınızı hatırlamıyorsunuz?*
— Sanırım emekli olduktan sonra hatırlamaz oldum. Evet, öyle oldu.

— *Bundan rahatsızlık duydunuz mu?*
— Tersine, çok memnun oldum. Çok rahatsız oluyordum çünkü. Her gün o rüyayı yeniden yaşıyordum.

— *Birçok kişi için bu baş etmesi zor bir şeydir.*
— Bilmiyorum. Şimdi çok rahatım. Rahat uyuyorum. Sabahleyin kalkıyorum hiçbir problem yok. Eskiden rüyayı hatırlayınca acaba niçin, neden gibi bir düşünce alırdı beni. Dengeyi bozuyor, iyi olmuyordu. Şimdi çok rahatım.

— *Sadece gözlemlerime dayanan bir şey soracağım. Gördüğüm kadarıyla kadınlar bu konulara daha meraklı gibi. Erkekler çabucak kestirip atıyor da kadınlar daha bir üstünde kafa patlatıyorlar. Siz ne dersiniz?*
— Acaba öyle mi? Yoksa kadın beyninin bu hususta başka bir özelliği mi var? O da olabilir. Bilmiyorum. Büyücüler, müyücüler çoğunlukla kadınlardan çıkar biliyorsunuz. Kendi başıma da geldiği için ilgilendim. Bir de şimdi yazdığım kitapta Sumer rüyalarından şöyle 8-10 tane örnek vereceğim. Gilgameş'in çeşitli rüyaları var. Onların yorumları var.

— *Para karşılığı rüya yorumlayan insanlar vardı. Onlarla hiç temasınız oldu mu?*
— Hayır, hayır. Yalnız annem, kendisine göre yorumlardı. Hatta ABD'den gönderdiği mektuplarda, gördüğü rüyaların yorumlarını yazmış. Annemin rüyaları, diye saklamışım o mektupları. Ama yeniden açıp da çıkartmaya zamanım yetmiyor. Onun mektupları da kolay okunmaz. Çok da uzun yazar.

— *Carl Sagan ve uzaya olan ilginize dönmek istiyorum. O nasıl gelişti?*
— Ben zaten eskiden beri ilgilenirim uzayla. O zamanlar *Bütün Dünya* dergisi çıkıyordu. Şimdi yine çıkıyor, göndereceklerdi bana, unuttular bak. Çeviri olarak uzayla ilgili birçok yazı çıkıyordu. Daha 1940'ların içinde, uzay istasyonu yapılacak, diye yazılar çıkıyordu. Ben de eşime söylerdim. Hadi oradan sen de deli deli şeyleri okuyup durma, derdi. Ben o zaman da hep meraklıydım. Acaba ne olacak, nasıl olacak, diye.

— *Uzay istasyonlarının kurulduğunu gördü mü eşiniz?*
— Onları göremeden öldü. Ama aya çıktıklarını gördü ve inandı. Yapılacak artık, dedi. Sonra ABD'ye gidip gelirken, Carl Sagan'ın kitaplarına merak sardım. Onları aldım okudum. Carl Sagan'la ilgili bir de şöyle bir anım oldu. Bazıları Carl Sagan'a şarlatan diyormuş. Bir keresinde St. Louise'den uçağa bindim Türkiye'ye geliyorum, yanımda bir bey oturuyordu. Baktım önünde kâğıt kalem, hesap yapıyor, çizgiler çiziyor. Bu bir bilim adamı herhalde dedim. Konuşmak lazım. Sonunda bir fırsatını buldum. Dayanamam ki, konuşurum... Meğer adam fizikçiymiş, Hollanda'da bir kongreye gidiyormuş. California'da Carl Sagan'ın da çalıştığı büyük bir araştırma enstitüsü vardır, orada çalışıyormuş. Konuşurken, Carl Sagan'a şarlatan diyenler var siz ne diyorsunuz, diye sordum. Biz araştırmalarımız için halktan para alıyoruz, halkın parasıyla araştırma yapıyo-

ruz, bu yaptığımız araştırmaları halka indirmezsek olmaz. Onların neler yaptığımızı bilmesi lazım, o bakımdan Carl haklı, dedi. Ben Sagan'ın yazdıklarını hep takip ederim. Zaten ne yenilik var diye ilgilenen bir insan olmuşumdur her zaman.

— *Eric von Däniken de okudunuz mu?*
— İlk kez Türkçeye çevrilmiş ve henüz yayımlanmamış halini TRT'den bana getirmişler ve okuyup fikrimi söylememi istemişlerdi. Okuduktan sonra doğru mu, diye sordular. Ben de olabilir de olmayabilir de kanıt gerek, demiştim. Sagan, Däniken gibi değil. O tamamen bilimsel çalışıyor. Daniken'in janrı ayrı.

— *Bir de konuşmalarımız sırasında sürekli defterlerinizden söz ettiniz. Defter mi tutuyorsunuz?*
— Tuttum. Her zaman değil, ara ara. Böyle bir aklıma geliyor... Gittiğim yerlerde tutuyordum.

— *Ne zaman başladınız?*
— 1967 idi galiba. Tam olarak hatırlayamıyorum. Eski harflerle tutuyordum önce. Sonra yeni harflerle tutmaya başladım.

— *Eski harfleri kullanıyor musunuz hâlâ?*
— Tabii. Ben hep eski harfleri kullanırım. Atatürk de, İsmet İnönü de daha sonra hiç kullanmamışlar. Fakat şöyle bir şey oldu: Biz fakülteye girdiğimizde hiç kitabımız yoktu. Boyuna not alıyorduk. Ne olursa olsun el alışkanlığı o kadar çabuk gelişmiyor herhalde, eski harfler stenografi gibiydi, onun için eski harflerle not tutuyordum. Hiç unutmam, fakültedeki ilk senemdi, Hasan Âli Yücel de o zaman müfettişmiş, ben bir odada kürsüye oturmuş not yazıyordum, birdenbire odaya girip yanıma geldi, eski harflerle yazdığımı görünce hiddetle, nedir bu, senin yaşın ne, başın ne? Nasıl böyle yazarsın?, dedi. Dondum kaldım. Halbuki,

efendim burada her türlü yazı öğretiliyor, Arapça da öğretiliyor, diyebilirdim. Sonra müzede de not almayı sürdürdük, başka kimse de okuyamıyor. Eski harflerin en önemli tarafı okumasının çok zor olması. Çünkü sesli harfleri yok, ancak klişe şeklinde öğreneceksin, öyle okuyacaksın. Bizim dilimize hiç uymayan bir yazı. Ama biz öyle okuduk, devam ediyoruz. Yani bunun gericilikle bir ilgisi yok.

— *Bilinen bir şeyi kullanmayın demek tuhaf değil mi zaten?*
— İşte o yüzden kullanıyorum. O ilk defterimi eski harflerle yazmıştım. Sonra yeni harflerle yazmaya başladım.

— *Günlük mü bunlar?*
— Daha çok gezi notları. Hatta bir gece bir tanesini okuyayım şunların, dedim. Çok güldüm kendi kendime. Bunları mektup şeklinde yazıp yayımlasam mı, diye de düşündüm, *Madam Montegue'nün Mektupları* gibi... Hiç değilse ilginç olanlarını. Unutuyor çünkü insan zamanla.

— *Günlük, gezi yazısı bizde pek yaygın değildir.*
— Yaygın değil tabii. Ben severim aslında, ama yapamadım. 1967'ydi galiba. Bakayım, dur! Defterime bakayım. (Defteri bulup getiriyor ve rastgele bir sayfadan okumaya başlıyor.) "1964'ün beşinci ayı. Atina havaalanından kalkıyorum. Uçak henüz yerde. Atina pek kel görünüyor, her taraf kupkuru. Bizim İç Anadolu manzarası var. Havalanmaya başladık. Korinthos Boğazından geçiyoruz. Görünümü biraz bizim Boğaza benziyor ama, burası çok geniş, ağaç yok. Bilmem bizim Boğazın yukarıdan görünüşü nasıl? Bari bulut olmasa da şu Boğazı rahat rahat seyredebilsem. Gelirken Kemal'in arzusu oldu, bulutların üzerinden gittik, maalesef yer manzarası seyredemedim. Atina'da, havaalanında, bir şey içmek için bir kart verdiler elimize. Ben aval, garson getirecek diye beklerken, haydi şimdi uçağa demezler mi, ağzım açık kaldı. Zaten münasebetsiz bir millet, doğru dürüst yiyecek bir şey vermediler. (İngiliz uçağı getiriyordu, di-

ye açıklayıp, kaldığı yerden devam ediyor.) Bir kahve, bir küçük ekmek parçası, bir de küçük pasta. Acaba o öğle yemeği mi yoksa başka bir şey verecekler mi?"

(Aaaa, bu şey de, ben sergiye gittiğim zaman olacak, diyor ve okumayı sürdürüyor.) "Dünkü hadiseleri yazayım bari. Uçakta aklıma geldi. Roma'ya inmeden bir helaya gireyim de orada sıkışırım belki, dedim. Gittim kapıyı kapadım ama çıkmaya kalktığım zaman bir türlü açamadım. Boyuna uğraşıp durdum. Uçakta hostesin yüzünü bir kere binerken gördüm, arada hiç dolaşmadılar, neden acaba? Ben tam heladayken Roma'nın üzerinden geçmişiz. Aman ne kadar canım sıkıldı. Fakat Allahtan çok trafik olduğu için havada bir müddet dolaştık. O arada bütün civarı gördüm. Sanki her taraf işlenmiş gibi. Hepsi birbirine eşit şekilde. O kadar hoşuma gitti ki. Havaalanı tam deniz kenarındaymış. Roma'nın denize bu kadar yakın olduğunu bilmiyordum. Yağ gibi indik alana, halbuki Atina'da çarparak konmuştu."

Böyle böyle yazmışım işte.

— Albüme bakarken gördüm, dünyada dolaşmadığımız yer kalmamış neredeyse. Biraz da seyahatlerinizden konuşalım istiyorum...

— İki dünya seyahati yaptık. 1973'te eşimle Amerika'ya gidecektik. Oraya gidip döneceğimize, gidişi dünya seyahati şeklinde yapalım, dedik. Asya üzerinden gittik. Evvela İsrail'e uğradık. Orada üç gün Tel Aviv'de kaldık. Bu arada Kudüs'e de gittik. Kramer'le buluştuk, Kudüs'te beraber şehri gezdik. Hakikaten çok ilginç bir yerdi doğrusu, bir daha gitmek isterim oraya. Oradan Hindistan'a geçtik. Hindistan'da Yeni Delhi'de kaldık. Oraya kadar gelmişken Tac Mahal'e gidelim, dedik. Bir araba tutup gideceğiz. Biz gittiğimizde 17 Nisandı, hava sıcak tabii orada. Bari araba klimalı olsun, dedik. Tamam dediler. Sabah kalktık, bir de baktık ki külüstür bir araba. Artık mecbur olduk, binip gittik. 250 kilometreymiş mesafe. Yollar toz toprak içinde. Uçakla gidelim dedik, o tarihte uçak yokmuş. Dönüşü uçakla yapalım dedik, o da uy-

madı. Araba yolda su kaynattı. Allahtan çok tatlı bir şoför vardı, onunla konuşa konuşa gittik. O şoförün anlattığı bir olayı hiç unutmamışımdır. Muazzam bir yağmur başlamış bir gün. Bu da ormandan geçiyormuş arabayla. Böyle sular her tarafı sarmış. Bir de bakmış tam karşıda pırıl pırıl bir yol uzanıyor. Ne olduğunu anlamadım önce, üzerinden geçerken fark ettim ki bütün yol yılan kaplıymış, onların çıkardıkları o sesler hâlâ kulağımdadır, diye anlatmıştı. O yol boyunca bize birçok hikâye anlattı. Neyse git git Tac Mahal'e vardık ki o gün için kapalıymış. Belki de tamirat vardı, geçmiş gün tam olarak hatırlamıyorum şimdi. Sadece dışarıdan görebildik Tac Mahal'i ve fazla durmadan tekrar yola koyulup geri döndük. Bu bize büyük bir kazık oldu. Yeni Delhi'yi de göremedik doğru dürüst. Oradan Bangkok'a, oradan da Hong Kong'a gittik. Buralarda ikişer gece kaldıktan sonra Hawaii'ye geçtik. Orada da üç gece kaldık.

— *Doğuya gitmek nasıl deneyimdi?*

— İsrail'de çok sıkı bir gümrük kontrolünden geçtik, ama ne kadar sıkı. Yahudiler orayı aldıktan sonra, o Mescidi Aksa denilen kısmı temizleyip pırıl pırıl yapmışlar, daha önce pislik içindeymiş orası. Mescidi Aksa üç dinin birleştiği bir yer. Sonra çarşılar gayet pismiş, oraları düzenlemişler. Yani Amerikanvari bir şeyler yapmaya çalışmışlar. Sonra müzeleri çok güzeldi. O bakımdan İsrail çok hoşuma gitti. Gördüğüm kadarıyla Hindistan çok pisti. İnsanlar beyaz elbiseler giyiyor, fakat her taraf toz toprak. O ikisini nasıl birbiriyle bağdaştırıyorlar onu anlamadım, fazla bir şey de görmedim. Bangkok'da da işte gezdik. Oraları Amerika gibi olmuş. Muazzam çarşılar. Biz orada nehir üzerinde tekneyle gezmeye gittik. Nasıl pis bir nehir, böyle çamur akıyor. O suda bir yandan yıkanıyorlar, öbür taraftan meyve sebze yıkıyorlar, bulaşık yıkıyorlar. Bizi çarşıya götürdüler ama hiçbir şey alamadık tabii. Eşim titizdir. Yanağını gösterip, orada şurama bir damla su damladı, hâlâ onun pisliği geçmiyor, der dururdu. Sonra da sulu pislik kuru pislikten iyidir yine de, derdi.

Çünkü Yeni Delhi'de gördüğümüz pislik, o toz toprak daha beterdi. Bir tarafta muazzam binalar, öbür tarafta bizim gecekondular gibi sefalet. Görüyoruz, açık yerler, sular pis, ama insanlar herhalde o mikroplara alışıyorlar ki, ölüp gitmiyorlar. Sonra Hong Kong'a geçtik. Orası da öyle. Bir sürü insan teknelerde yaşıyor. O teknelerin içinde horoz, tavuk besliyorlar, ocak yakıyorlar. Onların gecekondusu da tekneler olmuş. Orada da bir tarafta büyük çarşılar, oteller, binalar öteki tarafta sefalet. Çeşitli diller, çeşitli insanlar. Ben zaten Doğu'yu görmeyi çok istiyordum. Özellikle Japonya'yı. Hatta Kore harbi olunca, erkek olsam sırf oraları göreyim diye bu harbe katılırdım, demiştim.

Neyse Hawaii'den de Japonya'ya geçtik. Japonya'da bizi karşıladılar. Beş gün Tokyo'da kaldık. Eşim 1960'ta sergi götürmüştü Japonya'ya. O sergi dolayısıyla orada tanıdıkları vardı. Onlarla mektuplaşıyordu, geleceğimizi yazmış, onlar gelip bizi karşıladılar. Gezdirdiler, yedirdiler, sonra oradan Amerika'ya geçtik.

— *Japonya'da yine Prens Mikasa giriyor galiba devreye?*
— O, 1976'da Japonya'ya ikinci gidişimizde oldu. O zaman 15 gün kaldık, Prens bizi evine çaya davet etti. Bu ikinci gidişimizde asıl eşim davetliydi, beni de beraberinde götürdü. O davet çok güzeldi. Bir mihmandar ve bir araba verdiler. Eşim bir program yaptı, daha önceden kendisinin görüp beğendiği yerlere beni de götürdü. Dönüşte yine Amerika'ya uğradık.

— *Japonya'yla ilgili izlenimleriniz nedir?*
— Ben gördüğüm zaman çok değişmişti Japonya. Eşim 1960'ta gittiğinde herkes kimonoluymuş, dışarıda da öyle geziyorlarmış. O zaman eşim, sizin insanlarınız çok yakında değişir. Batılılar gibi giyinmeye başlarsınız, demiş. Biz katiyen öyle olmayız, demişler. Ama biz gittiğimizde hâlâ kimono kullanan sadece yaşlılardı. Gençler normal pantolon, blue jean vs. giyiyorlardı. Tabii çok uygar buldum oraları. Ben kendimize bakıyorum, üzülüyorum. İnsan söyle-

mek bile istemiyor, ama niçin biz etraftan ders almadık. Bugün de hâlâ ders almış değiliz. Ankara'ya gittim, otelden yeni yapılmış sokaklara bakıyorum, hepsi daracık, kargacık burgacık. Yahu bu kadar cehalet olmaz ki. Proust'tu galiba, Atatürk o Alman mimarı buraya getirtti, bir plan yaptırdı. Ankara ve İstanbul için bir şehir nazım planı yapıldı. Birkaç yıl sonra Proust'un arkadaşlarından biri İstanbul'a gelip şehrin durumunu görmüş ve dönüşte kendisine, bu şehrin planını sen yapmadın mı, şehir nasıl bu hale geldi diye sormuş. Proust da yana yakıla, vallahi ben gidiyorum, ilgilileri çağırıyorum şu şöyle olacak, bu böyle olacak diye hepsini gösteriyorum; peki yaparız, diyorlar, ertesi sene gidiyorum ki, bambaşka şeyler yapmışlar; ne oldu diye soruyorum; ee, böyle oldu, diyorlar. Ertesi yıl yine aynı şey oluyor. 10 senedir gidip geliyorum, hiçbir işe yaramadı, demiş. Yani bu eğitimsizlikten bu cehaletten... Bulgaristan'a gittim de utandım. Romanya'ya gittim utandım. Yıllarca bizim idaremizde kalmış yerler. Geniş meydanlar, geniş caddeler, her şey muntazam. Ya, bunlar geçen yüzyıla kadar bizdeydi. Niçin biz bunlardan görmüyoruz. Görmedik. Niye? Bunlar beni üzüyor. Hâlâ cahiliz biz. Okumak bilgi için değil ki, okumak bir cila. Bakın bugün okudum, fena halde sinirlendim. Süleymaniye Kütüphanesi'ni dağıtmışlar, bir yere taşıyorlarmış. Yahu Süleymaniye Kütüphanesi gayet güzeldi. Niçin yapıyor, kim yapıyor bunu? Rutubetliyse eğer, rutubet aleti konur. Biz arşive rutubet aletleri koyduk tabletler nemlenip bozulmasın diye. Süleymaniye'yi kim dağıtmaya kalkar? Ben bunları duydukça deli oluyorum. Bir şey de yapamıyorum. Yazıyorum, çiziyorum, ne yapacağım, diye düşünüyorum. Bunları herkesin ele alması lazım. Biz hep hükümete, şuna buna bırakıyoruz. Hep perakende çalışıyoruz. Gençlere hep, grup kurun, ekiplerle çalışmaya alışın, diyorum. Planlı, programlı ekipler çalışacak. İşte sivil toplum bu. Ama biz olamıyoruz. Adamlar hâlâ o Meclis televizyonunda tantana ediyorlar. Açmak istemiyorum, duymak istemiyorum. Nasıl saçma sapan şeyler konuşuyorlar.

— Biz yine gezilerinize dönelim hocam. Bir Meksika seyahatiniz var galiba?

— Tam tarihini hatırlamıyorum. 1978 olsa gerek. O defterleri bulamadım. Fakat, şuraya kısa bir şey yazmışım, onu söyleyeyim size, bu çok önemli. Japonya'ya ikinci gidişimizde, bizi üniversiteye davet ettiler. (Bundan sonrasını defterden okuyor) "Üniversitenin bir enstitüsü ve bu enstitüde genç ve orta yaşlılardan oluşan 12 kişi bulunuyor. Bundan daha normal bir şey olamaz. Fakat Türkiye'den kilometrelerce uzak Japonya'da bulunan bu enstitüde, etrafınızda Türkçe konuşan Japonlar'dan müteşekkil bir kurul görürseniz, üstelik bu grubun fertlerinin tek tek Türk tarihinin çeşitli bölümleriyle meşgul olduklarını duyarsanız, herhalde oldukça büyük bir sürpriz olur. Bunlardan birisi Osmanlı tarihini, diğeri Selçuklu tarihini inceliyordu ve bu yüzden en çok görmek istediği yer Konya'ymış. Diğerleri Türkistan tarihini inceliyor. Bunu incelemek için Çince, Uygurca, Çağatayca, Moğolca biliyor. Bu kaynaklardan istifade ediyor. Diğerleri eski Türk dili ve grameri üzerinde çalışıyor. Orhun Kitabeleri vs. hakkında. Bir hanım kız İngilizcesini ilerletmek üzere gittiği İngiltere'den dönerken İstanbul'a uğramış, orada kısa zamanda bir Türk ile arkadaşlık kurmuş, ondan Türk edebiyatı hakkında bilgiler edinmiş, bilhassa Yahya Kemal'in şiirlerini tercüme etmişler ona, genç, Türkler'e büyük bir sempati duymuş, Türkçeyi ve Türk edebiyatını öğrenmeye azmetmiş. Şimdi burada isimlerini yazmışım: Bay Honda, Doğu Türkistan'da 18., 19. yüzyıllara ait tarihi inceliyor. Bay Oda, Uygurlar'da Budizmi inceliyor. Birisi eski Uygur kültürü üzerinde çalışıyor. Bir diğeri Özbek hanları üzerinde çalışıyor, diğeri Moğolistan tarihi üzerinde... Orta Asya Timur tarihi üzerinde çalışıyor bir başkası, Orta Asya Türk Kavimleri Tarihi, Türk minyatürleri üzerinde çalışan birisi var. Türk edebiyatı, Anadolu Selçukluları, eski Türk gramer ve dilleri üzerinde, Orhun Kitabeleri üzerinde..."

Bakın ben bunları öğrendiğim zaman çok heyecanlan-

dım ve çok üzüldüm. Acaba bizim Dil Tarih Fakültesi'nde böyle bir ekibi bir araya getirip, Japonya'dan gelen bir misafiri karşılayabilir miydik?

— *Biz kendi tarihimizi bile bu kadar detaylı incelemiyoruz henüz. Nerede kaldı ki Japon tarihi, sanatı ve dili üzerine bir ekibimiz olsun.*

— Evet. Bizim kendi tarihimiz. Atatürk bize bunu inceleyelim diye iki kurum verdi, bir de fakülte açtı, biz onları işletmesini bilmiyoruz, adamlar kalkıyor bizim tarihimizi orada inceliyorlar. Tam Atatürk'ün istediği bir ekipti bu. Mesela bu profesörlerden bir tanesi şunu bulmuş. Çin kaynaklarında, Orhun Kitabeleri'nde yazılan bir hakanın ismini Çinceye tercüme edilmiş olarak bulmuş. Yani diyelim benim ismim Muazzez, bunun anlamı sevgili, Çinliler sevgili olarak yazmış ismimi. Anlatabildim mi. Yani bu derece detaylar var. Bizim bunlardan hiç haberimiz yok herhalde.

— *Japonlar arkeoloji alanında da epey mesafe kaydettiler herhalde?*

— Evet, Sumer araştırmalarında da ilerliyorlar. Tokyo Üniversitesi'nde Sumerce ve Sumer tarihi üzerine çalışan on kadar insan var. Hatta ben ayrıldıktan sonra bir ya da iki tanesi buraya gelip bizim arşivde çalıştı. Sistemli bir şekilde insan yetiştiriyor, malzeme topluyorlar. Şimdi ben nereden nereye geliyorum, bunları nasıl toplayacaksın. Ben Amerika'dan gelirken yanımda bir bey vardı, Boğaziçi Üniversitesi'nde profesörmüş. Konuşmaya başladık. Hawaii'de kongreye gitmiş. Fenle ilgili bir kongre. Ben de nasıl gittiniz, devlet mi yoksa üniversite mi gönderdi sizi oraya kadar, diye sordum. Yok canım, Japonlar bütün masrafları karşıladılar, dedi. Oraya gitmiş, çalışmış, konferans vermiş. Sonra Japonlar adına Honolulu'daki bir kongreye katılmış. Ne kadar üzüldüm, ne kadar şaşırdım anlatamam.

— *Meksika nasıl bir yerdi?*

— Ben Meksika'ya hayran oldum. En az bir ay kalmak isterdim. Oysa topu topu bir hafta kaldık, onun da çoğu Acapulco'da geçti. Biraz da Mexico City'de kaldık. Orası benim çok hoşuma gitti. Burası vaktiyle bir gölmüş. Gölü doldurup üzerine şehir yapmışlar. İspanyollar gelince yerlilerin bütün evlerini yakıp yıkmışlar ve her şeyi sıfırdan kendileri yapmışlar. Hatta bu şehir için ancak Roma'yla ve Konstantinopol'le karşılaştırılabilir, derlermiş. Konstantinopol o zaman güzelmiş tabii şimdiki gibi değilmiş. Bir kilise vardı orada, oraya gittik. Dağın dibinde terk edilmiş bir kilise, yakınında da çok modern bir kilise vardı, o kilisenin hikâyesi enteresandı. Bizi evvela Mexico City'de çiçek pazarına götürdüler. Kendi kendime bizi niye çiçek pazarına götürüyorlar, dedim hatta. Ama gidince gördüm ki muazzam bir çiçek pazarı. Bu kadar çiçek nasıl satılır, kim kullanır bunları diye de düşündüm kendi kendime. Sonra o kiliseye gittik. Kilise modern olarak yapılmış. Güneş enerjisiyle ısınıyor vs. Fevkalade güzel. Bir de içeri girdik, her tarafta rengârenk, müthiş güzel desenleri olan halılar var. Biraz daha dikkatli bakınca anladık ki, o bizim halı sandığımız çiçeklermiş. Göz alabildiğine çiçek. Meryem'in, İsa'nın çiçekten tasvirleri. Aklınıza ne gelirse çiçekten. Bunların ömrü iki saatlik dediler. Bir sürü kabile varmış. Bu kabileler her sene bir defa orayı ziyaret ederler, geldikleri zaman her tarafı çiçeklerle donatıp, çiçekten halılar, tasvirler yaparlarmış. Fakat arkadan bir başkası geldiği için onların yaptığını bozup, kendi çiçekleriyle kiliseyi baştan süslermiş. Sonra kilisenin önünde büyük bir alan var, burada kabileler, kendi kıyafetleri ve oyunlarıyla gösteri yapıyorlardı. Onları seyrettik. Kilisenin içinde resimli büyük bir yer vardı, orayı gösterdiler. Bunun hikâyesini anlattılar. İspanyollar ilk geldikleri zaman bir Kızılderiliye Meryem Ana görünüyor. Meryem Ana'yla onların Guadolop'u birleştirmişler zaten, Guadolop da onların baştanrıçaları. Meryem Ana buraya benim için bir kilise yapılsın, diyor. Kızılderili gidiyor Bişop'a söylüyor, Bişop ka-

bul etmiyor. Ondan sonra ikinci defa yine aynı şey oluyor. Üçüncüsünde Kızılderili, Meryem'e, ne yapayım söylüyorum ama bana inanmıyorlar, diyor. Bunun üzerine Meryem Ana Kızılderiliye, tepeye çık oradan çiçek topla, önlüğüne doldur getir, diyor. Orası eskiden kıraç bir yermiş. Sabah kalkıp bir de bakıyor ki, tepenin her yanı çiçek dolu. Hepsini toplayıp geliyor, Bişop'a işte bu çiçekleri Meryem Ana gönderdi, diyor. O sırada önlüğünde Meryem Ana'nın sureti beliriyor. Bunun üzerine Bishop inanıyor, o kumaşı saklıyorlar. Kumaşın ömrü normalde yirmi seneymiş, ama o kumaş yıllardır hiç bozulmadan duruyormuş. İşte böyle bir efsane yapmışlar. Bunu yazayım demiştim, resimlerini filan da getirdim, ama bir türlü fırsat olmadı, yapamadım.

Orada bir enteresan şey daha oldu. Anayolda geniş bir tretuvar var, o tretuvarın üzerinde bir ağaç... Karşıdaki evden o ağaca ip germişler, çamaşır asmışlar. Ha Türkiye, dedim güldüm.

— *Mexico City'nin gecekondu ve aşırı büyüme açısından İstanbul'u aratmadığı, hatta solladığı söylenebilir.*
— Evet. Ama biz pek içerlere giremedik. Büyük bir otelde kaldık.

— *Sanırım böyle yarış edermiş gibi gezmek pek anlamlı bir şey değil. Gidip kalabilmek gerekiyor.*
— Tabii, özellikle böyle yerlerde... Müzesine gittik, Kızılderili eserlerinin toplandığı bir müze, harikaydı. Oradan Tasco diye bir yere gittik. Orada kızımın bir tanıdığı vardı o bizi misafir etti. Kısa süre kaldık ama iyi oldu. ABD'den gelip oraya yerleşmiş bir hanımdı ve mücevher yapıyordu. Orada gümüş dağları vardı, hatta yurtdışına gümüş ihraç ediyorlarmış. Evleri, sokakları filan bizim eski Bursa'ya benziyordu tıpkı. Ben Kyoto'yu da eski Bursa'ya çok benzettim. Bahçe içinde küçük evler, dar aralıklar... Sonra oradan Acapulco'ya gittik. Orada kızım güzel bir otelde yer ayırtmış. Her odanın kendi müstakil havuzu vardı. Böyle

bazı oteller, büyük havuzlarla bütün otelin etrafını çevirmişler, adeta otelin çevresinde bir nehir oluşturmuşlar. İnsan aklını kaçıracak gibi oluyor.

— *Orada da büyük bir uçurum var. Kıyıda muazzam lüks oteller ve onların hemen arkasında, gecekondularda inanılmaz bir sefalet yaşanıyor.*
— Evet. Hemen otellerin arkasında bu başlıyor. Daha önce bir korsan yatağıymış orası. Ondan sonra terk edilmiş, gecekonducular gelip yerleşmiş. Derken Amerikalılar geliyor oraya, muhteşem oteller yapıyorlar. Cip kiraladılar, açık cip, onunla gezdik. Biraz yükseldin mi gecekondular başlıyor. Sahil fevkalade, arkası rezalet.

— *O gecekondulardakiler de ya otellerde çalışıyor ya da gelen turistlerden geçinmeye çalışıyorlar herhalde?*
— Tabii, tabii. Ama o oteller!.. Otellerin havuzları!.. Kocam o zaman, Muazzez, dedi, eğer Allah varsa, bana bir milyon dolar versin, ben parayı almayayım, faiziyle şurada yaşayayım. Hakikaten çok güzeldi. İklim muazzam, ama denize girme imkânı yoktu bizim için, giremedik. Çok dalgalıydı. Lokantalarda, çalgı çalıyorlar, garsonlar ellerinde tabaklar bardaklarla oynayarak geliyor. Hepsi oynuyor. Boyunlarımıza çiçekler taktılar lokantaya girer girmez. Hesap ödeneceği zaman, bir de baktım garsonun biri gelmiş eşime masaj yapıyor. N'oluyor, diye sordu. Ee, biraz sakinleş de hesaba öyle bak, dediler. Böyle çok esprili, çok tatlı günler geçirdik orada. Bir hafta kaldık.

— *Dün fotoğraflara bakarken, Porto Riko'da çekilmiş resimlerinizi de görmüştüm.*
— Gittik evet. 1978-79'da Amerika'ya gittiğimizde sekiz ay kardeşimin yanında kalmıştık. Kışın kardeşim bizi aldı götürdü. Bir hafta kaldık. Eşimin ölümünden sonra, kardeşim orada bir ev kiralamış beraber gittik 15 gün daha kaldık. Tekrar bir ev kiraladı, bir ay kaldım.

— *Güzel mi Porto Riko?*
— Orada da iki şey var. Önceleri sazdan evler varmış, iş yokmuş. Sonra Amerika el atmış ve orada iş açanlara vergi indirimi konmuş. Porto Rikolular yarı bağımlı gibiydi. Serbestler fakat ABD'nin yardımıyla ayakta duruyorlar. Amerikalılar büyük oteller, apart oteller –ki bizimki de öyleydi– yapmışlar. Son derece büyük bir sahili var. Git git, bitmek bilmiyor. Sahilde kimse kimseye bir şey yapmasın diye devamlı atlı polisler geziyor. Lokantalar, alışveriş merkezleri... Hepsini Amerikalılar yapmış. Halk fakir. Üç milyondu nüfusu Porto Riko'nun o zaman. Fakat ABD'de de altı milyon kişi var diyorlardı. Yani ABD nereye elini atarsa, orayı canlandırıyor, hareket getiriyor.

— *Biraz da borçlandırıp, bağımlı hale getiriyor elbette.*
— Tabii, tabii, tabii. Babasının hayrına yapmaz oğlum. Neden yapsın? Kendine bir çıkar temin etmek için yapıyor. Orada şeker kamışı üretip şeker yapıyorlar, bir de rom üretiyorlar. Bütün yaptıkları bu. Bir rom fabrikasını gezdim. Bizimkiler öyle meraklı değil, ben iki sefer günlük turlara katılarak çevreyi gezdim. Kalesini gördüm. Kalesi önemli. İspanyollar denizden gelenlere mani olmak üzere bir kale yapmışlar. Oradan kitapçıya gidip bunun hakkında bir kitap bulayım, dedim. Epey bir karıştırdıktan sonra içlerinden birini seçtim. Kitabın başlığı şöyleydi: "Porto Riko'daki Yaşama Dair Hakiki Hikâyeler". Kitabı aldım, 12 hikâye vardı içinde. Bunlar İspanyolca yazılmış, sonra birisi onu İngilizceye tercüme etmiş. Kitabı okuyunca, Porto Riko'yu kurtaran Türk topunun hikâyesini gördüm. Ama kitapta öyle yazmıyordu, sonra ben öyle yazdım. Hikâyelerden birinde geçiyor bu Türk topu. Nedir, nasıl oraya gitmiş, diye araştırdım dönünce. İnebahtı Deniz Savaşı'nda, düşman donanmasının başındaki adam, İspanya Kralı Philip'in üvey kardeşiymiş. Savaş sırasında bizim toplardan birini ele geçirip Philip'e gönderiyor, Philip de bu topu Porto Riko'ya yolluyor. Derken İngiliz donanması Porto Riko'ya geliyor. Kale kumandanı topları sıra-

lamış, fakat İngilizler biraz açıkta durduğu için bu topların hiçbirinin menzili, İngiliz gemilerini vurmaya yetmiyor. En sonunda Türk topu geliyor akıllarına. Hikâye bu ya, o topu da sadece birisi kullanmayı biliyormuş. Kumandan onu getirtip bu topla atış yapmasını istiyor. Onunla atış yapmaya başlayınca, İngiliz korkup kaçıyor. Bunun üzerine kumandan o topu kullanan askere elmas bir yüzük hediye ediyor. O genç de evlenecekmiş, bu çok işine yarıyor. Hikâyenin adı da, Elmas Yüzük'tü. Sonra ben Porto Riko'yu Kurtaran Türk Topu diye bir yazı yazdım, *Aydınlık* gazetesinde çıktı. İşte böyle. Kardeşimin sayesinde Porto Riko'da epey kaldım, eksik olmasın. Yoksa benim paramla olacak şey değil bunlar.

— *Mısır'a ne zaman gittiniz?*

— Dört sene kadar oldu. Çok etkilendim. Kendi kendime dedim ki, herhalde Sumer memleketine gitsem bu kadar etkilenmeyecektim. Çünkü Sumerlerde taş olmadığı için, bütün yapılar kerpiç. Kerpiçten olduğu için yapılarının ihtişamından geriye pek bir şey kalmamış, ama Mısır her şeyi muhafaza ediyor. Hakikaten çok garibime gitti. O Mısır kaya mezarlarının içine giriyorsunuz, kayaları oymuşlar, odalar yapmışlar, karanlık... Oralarda renkli resimler var, panoların üzerinde. Peki bu panoları kim hazırladı? Değil mi? Evvela panoların o yere göre çizilmesi, hazırlanması lazım. O boyaları yapanların, hepsi sanatkâr mı? Sokağa çıkıyorsunuz o Araplar'ın haline bakıyorsunuz, bunların ecdadı bu muydu diye şaşırıyorsunuz. Bazı evlere yeni resimler yapmışlar ama o eski resimlerle kabili kıyas değil. Sonra bütün sütunların üzeri silme yazı dolu. O yazıyı oralara sığdırmak kolay mı? O yazıları yazanlar yazı biliyor muydu? Nasıl bunları yazdılar? Herkes mi yazı yazmayı biliyordu? Yahut sanatkârların hepsi mi yazı biliyordu? O kadar şeyi kaç senede yazdılar, nasıl oldu? İnsanın aklı almıyor. Hakikaten ben bunun üzerine çok düşündüm, beni çok etkiledi. Kocaman mabetlerin yüzeyini olduğu gibi yazıyla doldurmuşlar. O Mısır yazılarının tamamı okunacak olsa, ciltlerle

kitap olur. Bunların çoğu dinsel yazılar, dualar deniyor. Ama ne olursa olsun çok muazzam bir şey. Beni çok etkiledi. Evet onların resimleri cansız diyorlar, fakat oradaki günlük yaşantıyı gösteriyor. Meksika'ya da, Mısır'a da bir daha gitmek isterim doğrusu.

— Mezopotamya hayatınızda önemli bir yer tutuyor. Irak'a gittiniz mi?

— Maalesef. Davet de edildiğim halde, olmadı, gidemedim. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürü vardı, çok da tatlı bir insandı, o ille gel ben seni götüreceğim, bir hafta gezdireceğim, dedi. Gidemedim, olmadı. Her şeyin bir zamanı oluyor herhalde. Mesela kocam gitti Irak'a, onunla beraber de gidemedim. Ya aile durumu, ya izin durumu. Bir şeyler mâni oldu. Ama 1995 yılında ata topraklarım olan Kırım'a gittim. Kırım Derneği bir gezi düzenlemişti, benim de eczacı arkadaşlarım vardı, onlarla beraber 5-6 kişi gittik. Hatta o sırada Turan Güney Amerika'ya gidiyordu, beni de çağırdı, ama ben Kırım'ı tercih ettim. Çocukluğumda ve gençliğimde, babamdan sürekli oralarla ilgili hikâyeler duymuştum. Akmescit'e gitik. Grupta 1942 yılında yurtlarından sürülenler de vardı. Onlar kendi evlerini arayıp buldular. Tabii içlerinde Ruslar oturuyordu artık. Birbirlerine sarılıp ağlaşmışlar. Bahçesaray'a gittik. Vakti zamanında Kırım hanları Topkapı Sarayı'nın küçük bir modelini yaptırmışlar orada. Şimdi müze olarak kullanılıyor. Yalta'da büyük bir botanik bahçesi vardı, dünyanın dört bir yanından bitki ve ağaç getirmişler, muazzam bir yerdi. Orada en çok etkilendiğim insanların yoksulluğu ve 1942 sürgününden dönenler oldu. Aradan 50 yıl geçmiş, dönmüş kendi topraklarını arayan insanlar. Vatanın ne demek olduğunu orada daha iyi anladım.

— Amerika'ya sık sık gidip geldiniz anlaşıldığı kadarıyla. Herkesin kendince bir Amerika'sı var. İnsanlar gidip gidip Amerika'ya bakıyor, anlamaya çalışıyor, üzerine kitaplar yazıyor. Sizin Amerika'nız nasıl bir yer?

— Vallahi çok değişik bir memleket. Emekli olduktan sonra eşimle beraber gitmiştik. Biz oradayken kardeşimin karısı telefon edip, yanımızda kalan iki kişi var, onlar için senyor citizen kartı almak istiyoruz, dedi. 65 yaşını geçenlere verilen bir kart bu. Trenlerde, otobüslerde indirim sağlıyor. Sonra kocamla ikisi kartların alınacağı yere gittiler. Eşim, bir de gittik kartları elimize tutuşturuverdiler, o yaşta mıyız diye bakmadılar bile, insan kendisine bu kadar güvenilen bir yerde yalan da söyleyemez, diyordu. Kaldı ki karta da pek ihtiyaç kalmıyordu. Yüzümüze bakıp anlıyorlardı. Hatta Kemal, bizim 65'in üzerinde olduğumuz yüzümüzde mi yazılı, diye söyleniyordu.

1988'de kongreye gittiğimde Washington'dan Baltimor'a götürdüler bizi. Trenle geri döneceğiz. Oradaki arkadaşlar, dur senin biletini alalım, dediler. Yok ben alırım, dedim. Gişeye gittim, bir de baktım memur daha ben istemeden indirimli bilet verdi. O kadar hoşuma gitti ki. Arkadaşların yanına dönünce, bakın siz bilet alsaydınız ben bu indirimi akıl etmeyecektim, dedim. Her şey kurallara bağlanmış ve o kurallar üzerinde gidiyor. Herkes mutlu. Bizim burada çok şey söyleniyor, dedikodu ediliyor. Mesela kardeşimin yanında şoförlük yapan Hintli bir çocuk var. Üniversite okumuş Hindistan'da. Niye buraya geldin, diye sordum. Hindistan'da iş bulamıyorum, dedi. Ama burada şoförlük yapıyorsun, dedim. Burada aldığım para ve yaşadığım hayat daha yüksek standartta, dedi. Üç yıl içinde kendisine ve karısına özel otomobil, ev alabilmiş. Her şey organize. İmkânlar çok geniş. Paraları kıymetli. Bizim de paramız öyle olsa, biz de güzel yaşayacağız. Ama İtalya harpten sonra sıfırları indirdi, biz 50 sene sonra sıfırları doldurduk. Her sıfır devlet haysiyetimizi bir basamak daha aşağıya indiriyor. Beni siyaset konuşturmaya kalkarsan yandın. Çok üzülüyorum bu AB meselesine; oraya girmek için bu çabalara, saçma sapan tavizlere... Yani IMF buraya geldi, baktı, dedikleri zaman tepem atıyor. Biz hep kontrol altında mı yaşayacağız? Atatürk ne kendisini, ne ülkesini hiç kimseye kontrol ettirmemişti.

— Evet ama bu kendi kendini kontrol edememekten kaynaklanan bir şey değil mi?
— Tabii. Görmemişlikten bu. Görmemiş insanlar ne yapacaklarını bilmezler. Biraz para sahibi oldu mu hemen en iyisini, en lüksünü almak... Aynı öyle oldu bizim memleket. Borç aldılar, gelişigüzel sarf ettiler. Ödeyemeyeceğin şekilde borçlanmak... bizim paramızı bu hale getiren odur. Bütçemiz kadar borç aldık, hatta belki de daha fazlasını aldık. Neymiş, büyüyeceğiz. Bırak yavaş büyüyelim, ama kimseye köle olmayalım. 30 sene evvel AB'ye girmeye çalışmışlar. Madem öyle, otuz senedir oranın standartlarına uydurmaya çalış kendini. Biz bunu hiç yapmadık. Şimdi yumurta kapıya gelmiş... Alacaklar mı dersiniz? Katiyen! Katiyen almayacaklar. Hiç aklım ermiyor alacaklarına. Biz kendi kendimizi onların istediği seviyeye getirseydik ve onlar bizi isteselerdi o zaman olurdu. Zorla olmaz ki bu. Zorla olunca sana her şeyi dayatırlar. Bir ülke düşünün ki halef-selef iki cumhurbaşkanının konuşması 180 derece zıt. Sezer, yolsuzlukların önüne geçmek lazım, diyor. Eskisi de diyor ki, ticari hayatı böyle şeylerle kısıtlamak doğru olmaz. Nasıl söyler bunu? Ne yazık ki bu memleket çok kötü ellere kaldı.

— Fakat bu aynı zamanda Atatürk döneminde gereken kadroların yetişmemiş olduğunu göstermez mi?
— İnsan yoktu yavrum. Hakikaten. Yetişenler de Atatürk'ün aleyhinde çalışmaya başladılar. Fuat Köprülü de, Celal Bayar da başlangıçta hepsi Atatürk'ün yanındaydılar. Ondan sonra menfaatları için onun ilkelerine karşı çıktılar. Atatürk hiçbir menfaat düşünmedi.

— Madem siyasete girdik, şunu sormak istiyorum; Siz komünizmin çok etkin olduğu bir dönemde yaşadınız. Komünizmle ilgili düşünceleriniz neydi?
— 1936'da babam Kayseri'ye tayin olmuştu. Orada tam karşımızda bir komşu vardı. Genç bir hanım. Kocası, çocuğu filan da vardı. Meğer bunlar Rusya'dan gelmişler. Orada

Ruslar'ın yardımıyla Sümerbank fabrikası açılmıştı, bunlar da fabrikada çalışmak üzere gelmiş uzmanlardı. Orada o hanımla konuştum ve komünizmden çok ürktüm. O zamana kadar bir şey bilmiyordum, hatta Nâzım Hikmet'i filan da bilmiyordum. Yalnız ben Eskişehir'de öğretmenlik yaparken bir gazeteci vardı. Bir gün yanıma gelip fısıldayarak, sana Nâzım Hikmet'in şiirlerini getireyim mi, demişti. Getirdi de, ama ben onları okurken yine bir şey anlamadım. Komünizm nedir bilmiyorum, hiç ilgim yok. Neyse Kayseri'de o hanımla arkadaş olduk. Türkçe öğrenmiş. Bana komünistliğin başlangıcını anlattı. Komünizm ilan edilir edilmez, evler metrekare hesabıyla bölüştürülmeye başlanmış. Bir aileye kaç metrekare gerekiyorsa o kadar yer veriyorlar. Yan tarafa bir başkası geliyor, erkekli-kadınlı, karmakarışık yaşıyorlar. İnsanlar böyle iç içe yaşamak istemiyorlarmış, ama ne yapacaklar? Bu gençlerin işine yaradı bir bakıma, herkes serbest, istedikleri gibi yaşıyorlar, gençler fevkalade memnun, demişti. Fakat sonra başka bir şey anlattı, onu hiç unutmuyorum. Evlenmek, insanın doğasında var, diyordu o hanım. Bunlar kızlı erkekli birlikle yaşamaya başlayınca, bir süre sonra çocuklar doğmaya başlamış. Evlenecekler, ama nerede oturacaklar? Böylece binaların içinde yeni bölmeler yapılmaya başlanmış. Çocuklar yedi yaşına kadar ailelerinin yanında kalıyorlar ve masraflarını hükümet karşılıyormuş. Yedi yaşından sonra hükümet para vermiyormuş. Ailenin parası ancak kendine yetecek kadar olduğu için, çoğu aile çocuğuna bakamıyormuş. Bu durumda olanların çocukları devlete geçiyormuş. Devlet çocukları alıp götürüyor, bir yere veriyormuş. Sen bir daha çocuğunla bağ kuramıyorsun, diye anlatıyordu. Ben bunları duyunca tüylerim diken diken oldu. İçinde yaşamış kadın, bütün bunları görmüş. O yüzden komünizm denince tüylerim diken diken olur, sinirlenirim. Bu bakımdan Atatürk'ün yolunda gitmeyip de, komünizm peşinden giden gençlere hep çok kızmışımdır. Ama gençlerin de kabahati yok, onları oraya doğru sürüklediler. Ruslar'ın büyük propaganda teş-

kilatları olduğunu biliyoruz. Eğitimsiz insanlar bu propagandalara ABD'de de kapıldılar. Gençler mahvoldu o zaman, ben ona üzülürüm. Ruslar'ın önünde bir Atatürk yoktu. Onlar büyük bir saltanattan geliyorlardı. Bizde saltanat da öyle değildi. Zenginler yalnız İstanbul'daydı, bir de ağalar vardı, Doğu'da. Ama halk kendi halinde, kendi yiyeceğini-içeceğini yapıyordu. Rusya gibi değildi. Bizde fabrikalar yoktu ki, işçi sınıfı olsun. Sonra açılan fabrikalar devletin fabrikaları, işçi de devletin işçisi oldu. Kim kime ne yapabilir? Atatürk zamanında herkes mutluydu. Mesela bütün memurlar çok yüksek seviyedeydi o zaman. Memurlar en iyi para alanlardı, bakkaldan daha iyiydi.

— *Evet ama, ülkenin büyümesi lazım ve o aşamada sorunlar baş göstermeye başlıyor zaten. Atatürk devrinde sıkıntılar başlamış vaziyette.*

— Ama birden olur mu oğlum? Düşünün bir kere, 15 yıl içinde yapılan işleri. Koskoca bir imparatorluk yıkılmış. Halk cahil, tamamıyla cahil. Ticaret bütünüyle azınlıkların elinde. Türk'ün tüccarı, uzmanı yok. Böyle bir vaziyette, 15 yılda tren yolu yapıldı, şeker ve çimento fabrikaları yapıldı. Bir taraftan binalar yapılıyor, bir taraftan gericilerle uğraşıyor Atatürk. Bir demokrasiyi getirebilmek için laik olmak lazım. Laik olmayan memlekette demokrasi olmaz. Bunu oturtabilmek, yazıyı oturtabilmek, kıyafet devrimini gerçekleştirebilmek... Bütün bunlar akıl alacak gibi değil ve bu arada beş kuruş borçlanmadık. Borçlanmadan o seviyeye getirdik. Bunu idrak edemiyorlar. Hiç yol yoktu yahu. 1940'ta bile Bandırma'dan Gönen'e sekiz saatte gidiyorduk. Kamyondan bozma bir otobüsle. Elektrik yok, şu yok bu yok. Bunların hepsi yapıldı. En mühimi, her şey yapılıyor, beyinleri terbiye etmek çok zor. Bakın 80 seneden beri hâlâ terbiye edilmemiş beyinler... Üçüncü nesil oldu hâlâ 1.500 yıl öncesine gidiyor adam. Bugünün bütün nimetlerinden yararlanıyor ama kafa 1.500 yıl öncede. Olacak şey mi bu? Beni söyletme daha çok.

— Anlıyorum, ama ben şunu soruyordum. 1960'ların ortalarında Türkiye'de ilk öğrenci hareketleri başladığı zaman, gelir dağılımındaki uçurum, sınıfsal bölünme olduğunu söylüyorlardı. Amerika'nın güdümüne girdiğimizi öne sürüp, başlangıçta komünizmden çok Amerikan emperyalizmine karşı olmayı dile getiriyorlardı. Bütün bunları, salt Sovyet Rusya'nın propagandası olarak görmek doğru mu?

— Tabii, o da var. Amerika'yı asla müdafaa eden bir insan değilim, gidip geliyorum ama, benim her zaman söylediğim bir şey, insanlar başkasını suçlarken, kendilerine de dönüp bir baksınlar, bizim hiç mi suçumuz yok, diye. Yoksa salt Amerika'nın değil, Araplar'ın, Avrupalılar'ın da emperyalizmi altına giriyoruz. Neden giriyoruz, çünkü iktisadi durumumuz fena. Eğer bir memleketin iktisadi durumu iyi olursa, herkes önünde eğilir. Şimdi, Demokratların en büyüğü ahlaksızlığı, borç alıp –borç almasın demiyorum, bugün ABD'de de borçlu, borcu verebileceğin kadar alırsın, o alınan borcu yatırıma dönüştürürsün– o borcu nasıl ödeyeceklerini hiç düşünmemeleridir. Parayı alıp halkın içine dağıttılar, aynen şimdiki gibi. Para halkın eline gidince ver Allah sarf etmeye başladılar. O zaman vekiller bile senin işini yüzde yirmiyle yaparım, diyorlardı. Balık baştan kokar. Bu tepeden aşağıya doğru hızla yayıldı.

— Atatürk'ün partisi CHP'nin giderek halktan koptuğu ve 1950'ye böyle gelindiği tezine ne diyorsunuz?

— Bir harp geçirdik oğlum. O savaşa girmedik, fakat o savaşa girmemek ne büyük gayretti, biliyor musunuz siz? Savaşa girmemek için elimizden gelen her şeyi yaptık. Tabii birçok şeylerde sıkıntımız oldu. Halk sıkıntıya girdi. Bu sıkıntılardan istifade eden bazıları karaborsa yaptılar. Hatta o zamanlar "Sabun, zeytinyağ, Perihan Altındağ" diye sloganlar vardı. Sanki bütün bunları CHP yapmış gibi, bir değişiklik olsun diye kıyamet kopardılar. İyi, güzel kazandılar. Biz de oy verdik. Hatta kocamla münakaşa ettik o zaman. O diyordu ki bunlar memleketi düzeltecekler, demokrasiyi ortaya koya-

caklar, iyi olacak. Ben de bunların hepsi CHP'den ayrılmış adamlar, partinin başında görev almış insanlar, niçin bunu kendi partilerinde yapmadılar, diyordum. Ama ikinci seçimde başladı Halk Partisi yükselmeye. Çünkü halk baktı ki bunlardan alan yiyor, alan yiyor. Yani bunu görmemeye imkân yoktu. Bir gün annemle Karaköy'de yürüyoruz, liman hep yabancı gemilerle dolu. Cahil kadın olduğu halde annem kızım ben çok korktum, burası Abdülhamit'in zamanına dönmüş, dedi. Hepsi dışarıdan mal getiriyor. Ama karşılığı yok paranın. Birden açıverdiler... buzdolapları, çamaşır makineleri... Güzel, hepimiz de aldık, ama neye karşılık? Kendi emperyalizmimizi kendimiz yarattık. O paralarla fabrika kursaydık, bütün bunları bir süre sonra alacaktık. Ama biz üretecektik. O zaman alışmıştık elde çamaşır yıkamaya, buzdolapsız oturmaya. Ama yapmadılar. Birden büyük borçların altına girdik. Bunlar ödenemedi, faizler ödenemedi. 1958'de bütün devletlere müracaat ettik, artık kimse para vermiyor, çünkü faizi bile ödeyemiyoruz. Almanlar'a müracaat etmişiz. Ben 1953-54'te Almanya'yı gidip gördüğüm zaman insanlığın vahşetine ağladım. Düşünün biz 1958 yılında, gidiyoruz, bu durumdaki Almanya'dan borç istiyoruz. Alman maliye vekili geldi buraya. Döndü gitti. Benim yanımda bir Alman profesör vardı, "Muazzez Hanım çok üzüldüm size borç veremediğimiz için, ama siz de hak veriniz, bir borç istendiği zaman bunun gerek ülke gerek dünya iktisadi hayatına ne gibi katkılar sağlayacağı bir programla gösterilmezse, o borç bir nevi dilencilik değil midir?" dedi. Ben bunu duyduğum zaman kalbim sıkıştı. Ama ne oldu, millet alyanslarını verdi, bütçemiz tamamlandı ve 1965'te bütçe tam olarak bu Demirel denilen adama verildi. Veriş o veriş.

Sonra Köy Enstitüleri'ni kapattılar. Bu o kadar önemli bir şeydi ki, bizim kalkınmamızı 50 yıl geciktirdi. Orada çocuklar bir şeyler öğrenip öğrendiklerini uygulama imkânı bulacaklar, büyük şehirlere böyle hücum olmayacaktı. Ne oldu, komünist dediler, onları kapattılar. Köy ağalarının işine gelmedi. Ondan sonra Halkevleri'ni boşalttılar, ama yeri-

ne bir şey koymadılar. Gençler sokakta kaldı. Şunu da söyleyeyim sosyalizm güzel bir şey. Herkesin eşit olması fikri güzel. Ama herkes eşit değil ki. Sovyet Rusya yapamadı bunu. Ancak ekonomik durumunuz çok iyi olacak, fazla nüfusunuz olmayacak, örneğin İsveç gibi olacaksınız, o zaman mümkün bu. Herkese eğitim imkânı sağlayacaksınız. Herkes sağlık hizmetlerinden yararlanabilecek. Herkesin başını sokacak bir yuvası olacak. Herkesin suyu, elektriği olacak. Bence sosyalizm bu. Ama bu da ancak zenginlikle olur. Üreteceksin, kazanacaksın, biraz iktisat edeceksin.

— *Tabii en başta adil bölüşme meselesi var.*
— Adil bölüşmek için evvela ona göre hareket etmen lazım. Evvela Demokrat Parti ile başladı bu haksızlık. Neden zengin oldu milletin bir kısmı? Çünkü vergiler bunların cebine gitti. Kapanın elinde kaldı. Gayet tabii gelir dağılımında büyük adaletsizlik var. İşte, çocuk Sumerolojiden mezun oldu, geldi, 160 milyon lira alıyor. Bugün temizliğe giden kadınlar o parayı almıyor. Günde 15 milyon lira alıyor kadın, ayrıca yemeği de ev sahibine ait. Hesap edin kaça geliyor aylığı. Bu adaletsizlik tabii.

— *Son dönemde umut bağladığınız siyasetçi oldu mu hiç?*
— Şu Çiller'e başta bayağı ümit bağlamıştım. Başlangıçta Atatürk'ün ismini ağzından düşürmüyordu. Mamafih hepsine rey verdim. Birine değil, hepsine. Ama Çiller geldiğinde dedim ki, hem bir kadın, hem güzel ve eğitimli, hem de hakkını verelim bu terör meselesini adını koyarak ilk o Avrupa'ya tanıttı. Ondan sonra birdenbire sapıttı kadın. En mühim sapıtması da mal alması. Geberdin mi a kadın. Aç değilsin, açıkta değilsin. Yani hiçbirisi tatmin etmiyor şimdi, ne yapacağız diye düşünüyoruz. Bir seçim olsa ne yapacağız?

— *Hocam bu kadar siyaset yeter bu iş uzar gider yoksa, önünü alamayız.*
— Ben sana dedim, beni bu konuda konuşturma diye.

— Sizin bir de mektuplarınız meşhur. Ne zaman, kimlere mektup yazarsınız?

— Kızınca, sevinince muhakkak mektup yazarım ve diyebilirim ki yazmadığım kimse kalmadı. Gazetecilere, sanatçılara, televizyonculara, siyasetçilere, öğretmenlere herkese... Emekli olduğumdan bu yana mektup ve telgraflardan oluşan beş büyük dosyam var. Tabii bunların bir kısmı benim şahsi mektuplaşmalarım, ama bir kısmı da hırs mektupları, tebrik mektupları.

— Neye kızıp yazmışsınız, hatırladıklarınız var mı içlerinde?

— Mesela geçen gün Recai Kutan, biz de Cumhurbaşkanının söylediği gibi laikiz, demiş. Ben de sinirlenip ona bir mektup yazdım. Şimdi söylediklerinizi kabul ediyoruz, ama daha önceki partinizde farklı konuşuyordunuz. Hangisinin doğru olduğunu nasıl bileceğiz, diye bir mektup gönderdim. Melih Gökçek'e, Tayyip Erdoğan'a, İstanbul Valisine, Demirel'e, Ecevit'e, Erdal İnönü'ye mektuplar gönderdim.

— Peki cevap alıyor musunuz mektuplarınıza?

— Hayır, hiç cevap yok. Bir kere Barış Manço'ya bir mektup yazmıştım. Barış Manço ABD'ye gitmiş, orada uzay istasyonuna girmiş. Amerikalılar Venüs yıldızında her memlekete kontenjan ayırmışlar, tespit ettikleri yerlere her memleketten isim koyuyorlarmış. Bize de on yer vermişler. Barış Manço bunlardan birine Halide Edip Adıvar adını koymuş. Ben bunu gazetede okudum. Bu arada Halide Edip'in mezarı, Merkezefendi'de benim babamın mezarının yanında ve gidip geldikçe görüyorum, perişan bir halde. Barış Manço'ya mektup yazıp, Venüs'e Halide Edip'in ismini koymuşsunuz, iyi de yapmışsınız, bari dünyadaki mezarıyla da biraz ilgilenseniz, dedim. Anlaşılan, Barış Manço benim mektubumu Kültür Bakanlığı'na göndermiş. Bana Kültür Bakanlığı'ndan bir mektup geldi. Mektupta, yazınızı okuduk, ama

şu anda bunu yapacak paramız yok, deniyor. Ben de Kültür Bakanlığı'na mektup yazıp, o kadar büyük bir masrafa gerek yok, biraz demir parmaklıklar düzeltilecek ve boyanacak, bir de mezara kadar ufak bir yol açılacak. Bunu Mezarlıklar Müdürlüğü bile yapabilir, dedim.

— *Mezar denince akıllarına anıt mezar gelmiştir onların...*
— Galiba öyle. Halide Edip, Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği'nin başkanı Ayşe Sarıalp'in öğretmeniymiş. Ben ona bahsetmiştim. Konuyu Lyons'larla birlikte ele almışlar. Ayşe Hanım, üzerine mermer yapalım, demiş. Lyons'lar hayır bahçe yapalım, demişler. Nihayet birisi galip gelmiş, o güzelim parmaklıkları kesmişler, küçücük kalmış. Şaşırdım kaldım. Üzerine de çiçek koymuşlar. Kim bakacak o çiçeklere? Hiç olmazsa mermer ya da taş yapsalardı. İşte nereden nereye.

Bir seferinde de üç-dört yıl önce ramazanda, daha ilk gece davulcu gelip uyandırınca, hemen valiye, kaymakama ve belediye başkanına birer telgraf çektim. Bu çağda, artık davulla insanları uyandıramazsınız, dedim. Nitekim o sene burada davulcu dolaşmadı. Ama üç yıl sonra yine aynı şey oldu. Yine telgraflar çektim. Benim kaymakamlığıma çektiğim telgraf, davulcunun eline geçmiş, düşünün. Davulcu benim telefon numaramı bulmuş, telefon etmiş, sen ne hakla bizim ekmeğimize mani olursun, diyor. Sen ne hakla benim uykuma mani oluyorsun, ben oruç tutmuyorum, dedim. Benim bu kadar çocuğum var, diyor. Benim için mi yaptın çocuğu, dedim. Mafyaymış bunlar. Benim telgrafım davulcunun eline geçince fena halde sinirlendim, valiye bir telgraf çektim. Hangi hakla kaymakama gönderdiğim telgraf, bir davulcunun eline geçer, diye sordum. Tabii bir cevap çıkmadı. Kızlarımla inat ettik, 15 gün uğraştık, gazetelere verdik sonunda davul sesini kestik. Buraya gelemez davulcu. Ya sen oruç tutuyorsan, ben uyanmaya mecbur muyum? Telgrafta yazdım bunları. Sabahleyin erken kalkan var, hasta olan var, çocuğu olan var, uyuyamayan var. Bu insan haklarına aykırı.

— *Mektupları yayımlamayı düşünüyor musunuz?*
— Vallahi söyledim, yayımlayalım, dediler ama bilmiyorum. Bence herkesin böyle yazması lazım. Demokrasi bu demek. Kendinle ilgili değil, memleketinle ilgili yapılan işlerde bir yanlışlık görüyorsun, bunlarla savaşacaksın. Bunları hepimizin görmesi, tepki göstermesi lazım. Ama biz kulluğa alışmışız. 5 Nisan Kararları sırasında, memleket sıkıntı içinde, o sırada Cavit Çağlar'ın düğünü var, bir şaşaa, bir tantana ve devlet adamları utanmadan uçakla o düğüne gidiyorlar. Nasıl sinirlendim, hemen bu durumu protesto eden bir telgraf yazdım. Üniversitede arkadaşlar vardı, onlara gittim bunun altına imzanızı koyar mısınız, dedim. Amaan sen de, dediler. Nasıl kızdım, nasıl kızdım, çatır çatır yırttım telgrafı. Böyle bir düğün hazırlığında bütün milletin ayağa kalkması lazımdı, biz bu kadar sıkıntıdayken sen o düğünü nasıl yaparsın, demeliydiler. Yapmazsak, kabahat bizim.

— *Felsefeyle ilgilendiniz mi hiç?*
— Elime geçtikte felsefe kitaplarını okudum. Ama bizi kim yarattı, Tanrı var mı, varsa onu kim yarattı gibi sorunlarla uğraşmadım. Çünkü bunca yıldır bu meselelerle birçok insan uğraşmış ama bir sonuç alınamamış. Ben daha faydalı işlerle uğraşmak istedim. Bir de bunları düşünmeye başlarsanız, sonsuzluğun içinde kaybolma tehlikeniz var.

— *Ölüm korkunuz var mı?*
— Hayır yok. Hakikaten hiç öyle bir şey hissetmiyorum. Bir tek korkum hasta olup yatmak, ama onu da düşünmüyorum. Düşünüp de üzülmeme lüzum yok şimdiden, bir de beynimi o tarafa yönlendirmek istemiyorum. Ben ani ölmek istiyorum, beynim de kendini ona göre hazırlasın.

— *Peki hiç korktuğunuz bir şey var mıdır?*
— Fareden, yılandan korkarım. Bir de evde yalnız kalmaktan çok korkardım ben. İnanır mısınız, sarayda otururken yalnız kalmama imkân yoktu. Bir gece yalnız kaldım da,

bahçeye attım kendimi. Fakat Ataköy'e taşındıktan sonra o duygu tamamen kayboldu.

— *Belki sarayın atmosferindendir?*
— Yo, daha önceden de öyleydi, evde yalnız kalmaktan korkardım. Ama çocuklarıma bu korkumu hiç hissettirmedim. Çocukken korkakmışım ben. Annem bir sineği öldürüp merdivenin başına koyarmış, ben sinek var diye oraya gitmezmişim. Sanırım bu biraz da Çorum'da geçen yıllardan kalma bir şey. Orada bahçeli bir evimiz vardı. Kadınlar, çocuklar hep hayallerden, hortlaklardan, perilerden konuşurlardı. Galiba ben biraz da onları dinleye dinleye korkar oldum. Yani ruhumda korkaklık var da, onlar bunu iyice ortaya çıkarttılar. Başka bir korkum yoktur.

— *Birçok ödüller, plaketler aldığınızı biliyorum. Kuşadası'na büstünüz konmuş, onu sormak istiyorum?*
— Bir akşam bir telefon geldi. Telefondaki ses, yarın büstünüz açılacak, Kuşadası'na gelir misiniz, diyor. Yahu nereden çıktı bu, dedim. Haberim yok böyle bir şeyden. Aman n'olur hocam, ille gelin, diyor. Neyse çocuklar uçak bileti ayarladı, onlar da gelip havaalanından aldılar, böylece gittim. Oradaki Atatürkçü Düşünce Derneği'nin başkanı önayak olmuş. Belediye Başkanı CHP'liymiş. Onunla da konuşmuşlar. Burada bir aydınlar parkı yapalım, demişler. O arada beni de seçmişler. Ya, insan bir haber verir, bir şey söyler. Çok güzel bir teşebbüs ama, beni görmeden benim büstümü yapmışlar. Resimden yapmalarına şaşırdım, fakat çok beğendim. Yüz ifadesini çok güzel vermişler. İki tane genç hanım heykeltıraş yapmış bu büstleri. Benim büstümü yapan hanım kız, sizin resminizi görünce bakışlarınız çok değişik geldi bana, çok etkiledi, dedi. Benim gözümde ne varsa? Demek sanatkâr gözü başka oluyor. İşte orada toplandılar, konuşmalar yapıldı. Bütün büstlerin başına bayrak sarmışlar, o bayrakları açtılar. 22 kişinin büstü vardı. Bir de 10 Ekim 2000'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden fahri doktorluk ünvanı aldım.

— *Yemekle aranız nasıldır?*
— Yemekten çok, yapmasını severim ve yaptığım zaman da çok kişinin yemesini isterim. Eskiden çok misafirim olurdu ama son zamanlarda pek yemek yapıp kimseyi çağıramıyorum. 20-30 kişilik partiler yapardım. Bir de, bir yemeği iki kere aynı şekilde yapmayı sevmem, mutlaka yeni bir şeyler eklerim. Tabii sonra da telaşlanırım, acaba iyi olacak mı, acaba beğenecekler mi, diye. Kızım bana hep, anne n'olur bildiğin gibi yap şunu, niye yenisini yapıyorsun, derdi.

— *Yaşınıza göre oldukça iyi görünüyorsunuz hocam. Bunu neye borçlusunuz?*
— Kendime bakıyorum. Ben hiç ilaç almam. Ama yıllarca midem ağrıdı, hemoroitlerim var, ameliyat oldum. Mide ağrımın bir türlü sebebini bulamadılar örneğin. Bir keresinde ABD'ye gitmiştim. Kardeşim bir doktor arkadaşıyla konuşuyordu telefonda, gönüllülük temeline dayalı bir mide araştırması varmış. Beni oraya göndersene, dedim. Sonradan öğrendim. Librax diye bir mide ilacı var, onun hangi tür mide hastalıklarına iyi geldiğiyle ilgili araştırma yapıyorlarmış. Kör araştırma diyorlar bunlara. Neyse gittim. Manhattan'da bir yer. Doktor bana, bak bu araştırma sırasında gözünden yaş gelecek kabul ediyor musun, dedi. Ediyorum, dedim. Çok sıkı bir muayeneden geçirdiler. O zaman midemin altında şiddetli bir ağrı vardı. ABD'ye gitmeden önce karaciğer, böbrek ve mide tetkikleri yaptırmıştım, ama kimse bir şey söylememişti. Müthiş bir muayene boğazımdan çubuklar soktular, affedersiniz arkamdan çubuk soktular, hakikaten gözümden yaş geldi. Birçok tetkik yaptılar, psikolojik testler yaptılar. Tabii bu arada verdikleri ilacı kullanıyorum. Bir buçuk ay devam etti. Sonunda doktor bana sende ne kanser, ne ülser var. Sadece kalın bağırsak tahriş olmuş, seni o rahatsız ediyor, dedi. Tavsiyelerde bulundu. Mesela ben süt içmez, yoğurt yemezdim, mideme dokunuyor diye. O yüzden enzimler yokmuş bende. İşte

midemin ne olduğunu bedavadan öğrenip kendimi idare ettim. Bunu özel yaptırsam iki bin dolar tutarmış. İki-üç yıl önce yine şiddetli bir mide ağrısı oldu. Tarık Minkâri'ye gittim. O beni muayene etti ve midede fıtık buldu. Yani o kadar da sağlıklı değilim. Dizlerim kalkıp otururken çok zorlanıyor. Benim yerimde bir başkası olsa şimdi kalkamaz, ama ben uğraşıyorum, çeşitli ilaçlar sürüyorum dizlerime, ovuşturuyorum, aynı zamanda da beynime, beyin sen bunu iyi edeceksin, diye telkinde bulunuyorum. Çünkü vücudu idare eden beyin. Ben de dua eder gibi beynime dizlerimi iyi edeceksin, ellerimi iyi edeceksin, diyorum. *Time* dergisinde birçok kimselerin Meryem Ana'ya dua ederek iyi olduklarını okudum. Kardeşim, bir gün bütün hastalıklar beyin yoluyla teşhis ve tedavi edilebilecek, diyordu. Buna göre, edilen dualar beyinlerin o yolda işlev yapmasını sağlıyor bence. Tansiyonum çıkıyor, devamlı tansiyon ilacı alıyorum. Vücudum su topluyor, ona karşı bir ilaç alıyorum. Yaşamımı hastalığa bağlamıyorum. Yani böyle dengeliyorum hep kendimi, yoksa öyle sapasağlam değilim.

— Herhalde hocam... 86 yaşında olmak nasıl bir şey diye soracaktım; siz işin fiziksel kısmını anlattınız, bir de ruhsal kısmı var. Orada işler nasıl?

— Ruhsal kısmı 86 yaşında filan değil. O çok genç. Kardeşimle oturup konuşuyoruz, abla hiç böyle düşünmezdim ama meğer insanın ruhsal yönü hiç değişmiyormuş, diyor. Valla öyle, ben de aynı vaziyetteyim, dedim. O da, acaba herkes mi böyle yoksa bir ben mi böyleyim, diye telaşlanmış. Gazeteciler bana kendinizi kaç yaşında hissediyorsunuz, diye sordu. 20 dedim. Peki 20 yaşında olmak ister misiniz, dediler. Yok, istemem, dedim. Neden, dediler. Tekrar o yolu geçmek istemiyorum, şimdi bu halimle kalayım başka bir şey istemiyorum, dedim.

— Bu ilginç bir şey. İnsan bir daha o yolu geçmek istemiyor değil mi?

— Hayır, istemiyorum. Şimdi kardeşimin bir işi dolayısıyla dikiş makinesini açtım demin. Ben zamanında çok dikiş diktim, nakış işledim. Birden içimden gene dikiş dikip, nakış işlemek geldi. Kendi kendime, horoz ölse de gözü çöplükteymiş, dedim. Turan'a anlattım, hadi otur da yap, diyor ama yapamam şimdi. Ama böyle bir heves geliyor içimden. Ben yaşlandım, bir kenarda oturayım, dediğin anda kalırsın. Ben bunu yapmıyorum.

Okuyorum, yazıyorum, geziyorum.

AD DİZİNİ

Abdülhak Hamit *(Şair)* 114
Abdülhamit *(Osmanlı padişahı)* 166
Adonis *(Yunan Bereket Tanrısı)* 128
Afet İnan, Prof. *(Tarihçi)* 108
Ahmet Ateş *(İlahiyatçı)* 124
Ahmet Necdet Sezer *(Cumhurbaşkanı)* 162
Albert Einstein *(Fizikçi)* 38
Albert Malche, Prof. *(Pedagog, milletvekili)* 37
Ali Ulvi Öleve *(Edebiyatçı, mebus)* 25, 42
Alpay Pasinli *(İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü)* 100
Arif Müfit, Prof. *(Arkeolog)* 99
Arma Salonen, Prof. *(Sumerolog)* 81
Asurbanipal *(Asur kralı)* 130
Atatürk *(Asker, devlet adamı)* 36, 37, 39, 40, 49, 62, 88, 92, 107, 120, 123, 132, 152, 154, 161, 162, 163, 164, 165
Ayhan Songar *(Psikiyatr)* 54, 55
Aydın Sayılı, Prof. *(Bilim tarihçisi)* 91
Ayşe Sarıalp *(Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği başkanı)* 169
Aziz Ogan *(İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü)* 76, 99, 101
Bahadır Alkım *(Hititolog)* 83
Bedel İsmail *(Babasının babası)* 12
Barış Manço *(Müzisyen)* 168
Bayhan Çubukçu, Prof. *(Eczacı)* 19
Berger *(Nöro-psikiyatr)* 50
B. Landsberger, Prof. *(Sumerolog)* 38, 39, 131
Bülent Ecevit *(Siyasetçi, başbakan)* 168
Bülent İbrişim *(Radyo programcısı)* 137
Carl Gustav Jung *(Psikiyatr)* 144
Carl Sagan *(Fizikçi, yazar)* 146, 147

Cavit Çağlar *(İşadamı, bakan)* 170
Cemal Nadir *(Karikatürist)* 19
Charles Adelsen *(ABD'li gazeteci)* 92
Charles Hapgood, Prof. *(Bilim tarihçisi)* 108, 109, 111
Celal Bayar *(Cumhurbaşkanı)* 162
Celal Şengör, Prof. *(Jeolog)* 110, 111, 133
Cemal Gürsel *(Asker, cumhurbaşkanı)* 47
Çetin Anlagan *(Arkeolog, Sadberk Hanım Müzesi müdürü)* 98
Çoban Dumuzi *(Sumer Tanrısı)* 127
Edibe Uzunoğlu *(İstanbul Arkeoloji Müzesinde Arkeolog)* 80
Ekrem Akurgal, Prof. *(Arkeolog)* 37
Emin Bilgiç, Prof. *(Asurolog)* 86, 87
Erdal İnönü, Prof. *(Fizikçi, siyasetçi)* 168
Erich von Däniken *(Yazar)* 147
Esat Minkâri *(Doktor)* 58, 59
Esin Çığ *(Kızı)* 65, 66
Fakihe Öymen *(Tarih öğretmeni, mebus)* 23, 31
Falkenstein, Prof. *(Sumerolog)* 92, 94
Fazıl Say *(Müzisyen)* 128
Ferit Celal *(Halkevleri müdürü)* 33
Fritz Rudolph Kraus *(Sumerolog)* 73, 74, 75, 77, 78, 80
Fuat Köprülü *(Tarihçi)* 41, 162
Gilgameş *(Asur kralı)* 115, 130, 131, 145
Gürbüz Tüfekçi *(Araştırmacı)* 39
Hans Gustav Güterbock, Prof. *(Hititolog)* 39, 41, 74, 75, 90, 91
Halide Edip Adıvar *(Yazar)* 168, 169
Halil Edhem *(İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü)* 99
Hamide İtil *(Annesi)* 11, 43, 52
Hamit Zübeyir Koşay *(İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürü)* 60
Hasan Âli Yücel *(Milli Eğitim Bakanı)* 48, 102, 147
Hatice Kızılyay *(Sumerolog)* 25, 30, 31, 32, 34, 36, 42, 66, 67, 68, 69, 73, 75, 80, 81, 85, 89, 92, 98, 129
Haydar Bey *(İstanbul Arkeoloji Müzesi memuru)* 99
Hayrullah Örs *(Müzeler genel müdürü)* 60
Hz. Muhammed *(Peygamber)* 124, 125, 141
Heredot *(Tarihçi)* 126
Helmut Theodor Bassert, Prof. *(Hititolog)* 49, 82
Hikmet Gürçay *(Arkeolog, Müzeler genel müdürü)* 84
Hitler *(Siyasetçi)* 39
Honda *(Tarihçi)* 153
Hrozny *(Hititolog)* 86
Hulki Cevizoğlu *(Gazeteci)* 119
İbrahim *(Peygamber)* 121, 124, 125
İnanna *(Sumer Tanrıçası)* 127, 128, 132, 136
İlhan Selçuk *(Gazeteci)* 56
İsa *(Peygamber)* 127, 155

İskender *(Makedon kralı)* 110
İsmet İnönü *(Siyasetçi)* 15, 37
İstemihan Talay *(Kültür bakanı)* 87
İştar Bezmez *(Hatice Kızılyay'ın kızı)* 69, 129, 130
Kemal Balkan, Prof. *(Sumerolog)* 81, 84, 85, 87
Kemal Çığ *(Türkolog, eşi)* 58, 59, 60, 63, 65, 148, 161
Kenan Evren *(Asker, cumhurbaşkanı)* 54
Kral Sargon 122
Kral Süleyman 132
Kristof Colomb *(Seyyah)* 110
Mehmet Önder *(Müzeler genel müdürü)* 90
Melahat Hanım *(Melih Özen'in ablası)* 22
Melih Cevdet Anday *(Şair)* 130
Melih Gökçek *(Belediye Başkanı)* 168
Melih Özen, Prof. *(Ürolog)* 22
Meryem *(İsa'nın annesi)* 120, 121, 122, 127, 155, 156, 172
Metin Soysal *(Gazeteci)* 102
Mikasa *(Japon prensi)* 93, 94, 151
Muhibbe Darga, Prof. *(Hititolog)* 79
Musa *(Peygamber)* 122
Mustafa Cantekin *(Milletvekili)* 34
Mustafa Eren *(Hititolog)* 79
Mustafa Kalaç *(Hititolog)* 82
Muzaffer Temizer *(Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi başkanı)* 90
Münire Çorlu *(İstanbul Arkeoloji Müzesi sekreteri)* 99
Nazan Erkmen *(Sanat tarihçisi, illüstratör)* 129
Nâzım Hikmet *(Şair)* 163
Nezaket Hanım *(Bursa'da özel okul sahibesi)* 19
Nimet Özgüç, Prof. *(Tahsin Özgüç'ün eşi)* 97
Nuh *(Peygamber)* 133
Oda *(İlahiyatçı)* 153
Oktay Ekşi *(Gazeteci)* 54
Osman Hamdi Bey *(Ressam)* 74, 99, 102
Ömer Lütfi Barkan *(Tarihçi)* 36
Ömer Seyfettin *(Yazar)* 25
Perihan Altındağ *(Türkücü)* 165
Philip *(İspanya kralı)* 158
Piri Reis *(Denizci, haritacı)* 107, 108, 109, 110, 112
Necmettin Polvan, Prof. *(Nöropsikiyatrist)* 53, 54, 55
Proust *(Mimar)* 152
Rasim Adasal, Prof. *(Doktor)* 50
Recai Kutan *(Siyasetçi)* 168
Reşat Nuri Güntekin *(Yazar)* 25
Reşit Galip *(Milli Eğitim bakanı)* 38
Rıza Pehlevi *(İran şahı)* 29
Rüstem Duyuran *(Arkeolog)* 37
Sadi Irmak, Prof. *(Başbakan)* 102
Saffet Arıkan *(Milli Eğitim Bakanı)* 35
Samuel Noah Kramer, Prof. *(Sumerolog)* 78, 79, 80, 81, 92, 102, 107, 113, 114, 118, 127, 134, 149
Schuman *(Besteci)* 21

Sedat Alp, Prof. *(Hititolog)* 37, 38, 91
Seniha Moralı *(İstanbul Arkeoloji Müzesi personeli)* 99
Sigmund Freud *(Psikiyatr)* 144
Suut Kemal Yetkin *(Sanat tarihçisi)* 100
Süleyman Demirel *(Siyasetçi, başbakan, cumhurbaşkanı)* 166, 168
Şemsettin Günaltay *(Başbakan)* 61
Şevket Rado *(Gazeteci)* 88, 89
Şükran Hanım 34
Şükriye *(Öğretmen okulundan arkadaşı)* 25
Tahsin Özgüç, Prof. *(Arkeolog)* 86, 87, 97
Talat Halman *(Şair, çevirmen, kültür bakanı)* 63
Talat İtil *(Kardeşi, mühendis)* 20, 21, 27, 45, 46, 47, 48
Tansul Çiller Prof. *(Ekonomist, başbakan)* 167
Tarık Minkâri *(Doktor, yazar)* 49, 173
Tayyip Erdoğan *(Siyasetçi, İstanbul Büyükşehir Belediye başkanı)* 168
Tunalı Hilmi *(Milletvekili)* 16
Turan İtil, Prof. *(Kardeşi, doktor)* 20, 22, 27, 43, 45, 48, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 63, 65, 66, 92, 142, 174
Ulviye Hanım *(Yatakhane görevlisi)* 34
Eckhard Unger, Prof. *(Asurolog, çiviyazısı uzmanı)* 73
Veysel Donbaz *(Sumerolog)* 87
Vincent Van Gogh *(Ressam)* 101
Yahya Kemal *(Şair)* 153
Yaşar Nuri Öztürk, Prof. *(İlahiyatçı)* 125
Yülmen Çığ *(Kızı)* 65
Zafer Ergin *(Tiyatro sanatçısı)* 32
Zehra Hanım *(Bursa'da özel okul sahibesi)* 19
Zekeriya İtil *(Babası)* 11, 42, 52

YAŞAMÖYKÜSÜ

1914 20 (?) Haziran'da Bursa'da doğdu.
1921 Çorum'da, ikinci sınıftan ilkokula başladı.
1924 Bursa'ya geldi ve buradaki tek özel okula kaydoldu.
1926 Bursa'da öğretmen okuluna başladı.
1931 Öğretmen okulunu bitirdi ve babasının da öğretmenlik yaptığı Eskişehir'e tayin oldu.
1936 Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi, Sumeroloji bölümüne girdi.
Üniversiteyi 1940 yılında bitirdi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne tayin oldu.
Aynı yıl üniversiteden tanıştığı Kemal Çığ ile evlendi.
Bir yıl sonra ilk kızı Yülmen'i doğurdu.
1943 Babası vefat etti.
1947 İkinci kızı Esin dünyaya geldi.
1957 Hayatında ilk kez yurtdışına çıktı ve Münih'teki Oryantalistler Kongresi'ne katıldı.
1960 Bir araştırma için Heidelberg Üniversitesi'nden burs aldı ve altı ay orada çalışma imkânı buldu.
1965 Roma'da sergilenen Hitit Sergisi'ni bu şehirden alarak Londra'ya götürdü ve İngiltere'de iki ay kaldı.
1967 Ann Arbor'daki Oryantalistler Kongresi'ne katıldı.
1969 Brüksel'de düzenlenen Asuroloji Kongresi'ne katıldı.
1972 32 yıldır çalıştığı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden emekliye ayrıldı.
1978 Annesi vefat etti.
1983 Eşi Kemal Çığ vefat etti.
1988 Philadelphia'daki Asuroloji Kongresi'ne katıldı.

1990 S. N. Kramer'den çevirdiği "Tarih Sumer'de Başlar" Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıktı.

1993 İlk kitabı "Zaman Tüneliyle Sumer'e Yolculuk" Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından yayımlandı.

1995 İkinci kitabı "Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni" çıktı.
Bir yıl sonra Geçmişe Dönük Bilimkurgu alt başlığıyla "Sumerli Ludingirra"yı yayımladı.

1997 "İbrahim Peygamber" adlı incelemesini yayımladı.
Bunu 1998 yılında Sumer Tanrıçası İnanna'nın efsanesini anlattığı "İnanna'nın Aşkı" kitabı izledi.

1999 Turan Dursun İnceleme-Araştırma Ödülünü kazandı.

2000 "Hititler ve Hattuşa" yayımlandı.
Aynı yılın sonbaharında ise "Gilgameş" çalışması piyasaya çıktı.

2000 İstanbul Üniversitesi tarafından "Fahri Doktor" ünvanı verildi.

KİTAPLARI VE ÇEŞİTLİ YAYIN ORGANLARINDA YAYIMLANMIŞ YAZILARI

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler I, Hatice Bozkurt, Muazzez Çığ, H.G. Güterbock (İstanbul 1944).

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri II, Boğazköy - Tafeln im Archaeologischen Museum zu Istanbul II, M. Çığ, H. Kızılyay, H.G. Güterbock (İstanbul 1947).

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri III, Boğazköy - Tafeln im Archaeologischen Museum zu İstanbul, M. Çığ, H. Kızılyay (İstanbul 1954).

Eskibabil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikaları, Altbabylonische Rechtsurkunden aus Nippur, M. Çığ, H.Kızılyay, F.R. Kraus (İstanbul 1952).

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Puzuriş - Dagan Metinleri I, Die Puzriş - Dagan - Texte der Istanbuler Archaeologischen Museum I, M. Çığ, H. Kızılyay, A. Salonen (Helsinki 1954).

Eskibabil Zamanına Ait Nippur Menşeli İki Okul Kitabı, Zwei Altbabylonische Schulbücher aus Nippur, B. Landsberger tarafından eklenen bir yazı ile, Mit Einem Beitrage von B: Landsberger, M. Çığ, H. Kızılyay (Ankara 1959).

Yenisumer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri, Neusumerische Rechts - und Verwaltungsurkunden aus Nippur I, M. Çığ, H. Kızılyay (Ankara 1965).

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Sumer Edebi Tablet ve Parçaları, Sumerian Literary Tablets and Fragments in the Archaeological Museum of Istanbul I, M. Çığ, H. Kızılyay, Giriş ve Katalog - Introduction and Catalog Samuel Noah Kramer (Ankara 1969).

Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları (İstanbul 1995).
Sumerli Ludingirra, Geçmişe Dönük Bilim Kurgu, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları (İstanbul 1996).
İbrahim Peygamber, Çiviyazılarına ve Arkeolojiye göre, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları (İstanbul 1997).
İnanna'nın Aşkı, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları (İstanbul, 1998).
Hititler ve Hattuşa, İştar'ın Kaleminden, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları (Haziran 2000).
Gilgameş, Tarihte İlk Kral Kahraman, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları (Kasım 2000).

ÇOCUK KİTABI

Zaman Tüneli ile Sumer'e Yolculuk, Muazzez İlmiye Çığ, (Ankara 1993).
Zaman Tüneli ile Sumer'e Yolculuk, Muazzez İlmiye Çığ, (İstanbul 1997).
Tarih Sumer'de Başlar, Muazzez İlmiye Çığ (Ankara 1990), History Begins at Sumer, Samuel Noah Kramer (America 1981).

ARMAĞAN KİTAPLARI İÇİN YAZILAN MAKALELER

In Memoriam Helmuth Theodor Bossert, Jahrbuch Für Kleinasiatische Forschung Band II Heft 1-2 (İstanbul 1965).
Memorian Eckhard Unger: Die Arbeiten an der Keilschriftlichen Urkunden im Archaeologischen Museum zu İstanbul, M. Çığ, H. Kızılyay (Baden Baden 1972).
Festschrift Heinrich Otton: Neuere Studien über die Keilschriftlichen Dökumente an der Tontafelsammlung des Archaeologischen Museums zu Istanbul, Muazzez Çığ (Wisbaden 1973).
Studies in Honor of Benno Landsberger on His Seventy-fifth Birthday, April 21 1965.
Editions to Series B and C of Personel Names from Old Babylonian Nippur, Muazzez Çığ and Hatice Kızılyay (Chicago 1965).
Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer: New Date

Formulas from the Tablet Collection of Istanbul Archaeological Museums, M. Çığ (Philadelphia 1976).

Kemal Çığ'a Armağan: Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Hazinesinde "Hz. Muhammet'in Teyemmüm Taşı" İsmi Altında Saklanan Çiviyazılı Bir Tablet, M. Çığ (İstanbul 1984).

Sedat Alp'e Armağan, Festschrift für Sedat Alp: Eskibabil Çağına Ait İki Tüketim Listesi, Muazzez İlmiye Çığ (Ankara 1992).

Festschrift für Peter Neve, Istanbuler Mitteilungen Band 43, Mustafa Kemal Atatürk und die Archaeologie in Türkei, Muazzez İlmiye Çığ (İstanbul 1993).

Prof. Dr. Zafer Taşlıklıoğlu armağan kitabı Sumer'de Kutsal Evlenme, Muazzez İlmiye Çığ.

Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar, Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel, 1998. Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Kuruluş Anıları: Muazzel İlmiye Çığ.

Studi Sul Vicino Oriente Antico, dedicati alla memoria di Luigi Cagni, Father Abraham and The God and Goddess Dumuzi – İnanna. Muazzez İlmiye Çığ, Napoli 2000.

ÇEŞİTLİ DERGİLERDE YAYIMLANAN BİLİMSEL YAZILAR

1951-52 yılı içinde Çiviyazılı Tablet Arşivinde İlmi Faaliyet - Activity in the Department of Cuneiform Tablets in 1951-52. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 6, 1954, s. 3-13, M. Çığ, H. Kızılyay.

Eskibabil Devrine Ait Yeni Tarihler ve Eski Tarihlere Varyant Teşkil Eden Yeni Formüller - New Dates in the Early Babylonian Period and Variation of Knowen Formulae, İstanbul.

Tablet arşivinde bulunan Lagaş Koleksiyonu üzerinde çalışmalar - Etude de la Collection Lagaş dans les Archives de Tablettes İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, No. 9, 1960, s. 31-35, 82-85, M. Çığ, H. Kızılyay.

Asur Koleksiyonu üzerindeki çalışmalar - İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, No. 11-12, 1964, s. 81-83, Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay.

Tablet Arşivindeki Son Çalışmalar, Neuere Arbeiten an der Tontafelnsammlung des Archaeologischen Museums zu İstanbul. 14. VIII. 1967 de Ann Arbor kongresindeki

konuşma, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, No. 15-16, 1969, s. 213-220, M. Çığ.

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Yenisumer Çağına Ait Nippur Hukuki Vesikalarına Umumi Bir Bakış, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, No. 10, 1963, s. 60-63.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivindeki Son Çalışmalar, *Türk Arkeoloji Dergisi* Sayı VII-2, Ankara 1957, s. 3-7, Çığ Muazzez, Kızılyay Hatice.

Sumer Edebiyatına Ait Yeni Parçalar, New Sumerian Literary Fragment, *Türk Arkeoloji Dergisi* No. VIII-2, Ankara 1959, Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay and Samuel Noah Kramer.

İstanbul Çiviyazılı Tablet Koleksiyonu, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* Sayı V, Ankara 1949, Hatice Bozkurt, Muazzez Çığ, F.R. Kraus.

Beş Yeni Sumer Edebi Metni, Five New Sumerian Literary Texts, *Belleten* Cilt XVI, sayı 63, 1952.

Eski Babil Devrine Ait Yeni Tarihleri İhtiva Eden veya Eski Tarihlere Varyant Teşkil Eden Beş Tablet, *Belleten* Cilt XXVI Sayı 101, 1962 Ocak, Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay.

İdeal Bir Sumer Annesi, The Ideal Mother: A Sumerian Portrait, *Belleten* Cilt XI, sayı 159, 1976 Temmuz, Muazzez Çığ, S.N. Kramer.

Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar, *Belleten* Cilt 46, sayı 181, 1982, Muazzez Çığ.

Sumerolog Prof. S.N. Kramer'in Ardından, *Belleten* Cilt 54, Sayı 211, Aralık 1990, Muazzez İlmiye Çığ.

Asurolog Prof. F.R. Kraus'un Ardından, *Belleten* Cilt 57, Nisan 1993, Sayı 218, Muazzez İlmiye Çığ.

Piri Reis Haritası üzerinde Amerika'da Yapılan Geniş ve Derin Çalışmaları İçeren "The Maps of the Ancient Sea Kings, Eski Deniz Krallarının Haritaları" Kitabının Türkçe Özeti, *Belleten* Cilt 56, Ağustos 1992, Sayı 216, Muazzez İlmiye Çığ.

Sumerlilerden Yahudilik Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular, *Belleten* Cilt 58, Sayı 223, Aralık 1994, Muazzez İlmiye Çığ.

İstanbul Çiviyazılı Tablet Arşivinin 1950 Senesinden İtibaren İlme Sağladığı ve Sağlayacağı Faydalar, V. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, 1960, Muazzez İlmiye Çığ.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer

Edebiyatına Katkıları, X. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Türk Tarih Kurumu (Ankara 1990), Muazzez İlmiye Çığ.

Sumerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri, XI. Türk Tarih Kongresi, T.T. Kurumu (Ankara 1990).

Orta Asya Türk Efsanelerinde Sumer Efsanelerinden İzler, Türk Kültürü Kongresi, 25-29 Eylül 1993, Muazzez İlmiye Çığ.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ndeki Son Çalışmalar ve Elde Edilen Sonuçlar, VII. Türk Tarih Kongresi, Muazzez İlmiye Çığ.

Atatürk and the Beginnings of Cuneiform Studies in Turkey. Philadelphia'da 35. Asuroloji Kongresi'nde sunuldu, 11-15 1988.

Yayınlandığı Yerler:

a) Journal of Cuneiform Studies Vol 40/2 Baltimore 1988.

b) Ankara Sceene Vol XVI Nr. 41 Ankara 1989.

c) Vision, Federation of Turkish American Societes Inc., March 1991.

d) Erdem, Cilt 6 Sayı 16, 1990. Türkçe ve İngilizce.

e) *Bilim ve Ütopya*, Haziran 1996.

Neue Rechts und Gerichtsurkunden der Ur III - Zeit aus Lagaş aus den Sammlungen der Istanbuler Archaeologischen Museen, Zeitschrift für Assyriologie N.F. 19, (53) Band 1959, M. Çığ, H. Kızılyay, A. Falkenstein.

Selected Sumerian Literary Texts Finally Report of a Fullbrigth Researche Year in İstanbul Museum of Ancient Orient, Orientalia Vol. 22 N.S. Fas 2 Rom 1953, S.N. Kramer, H. Kızılyay, M. Çığ.

İstanbul'da Dünyanın En Eski Yazıtlarını Saklayan Arşiv ve Kütüphane, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 60-61, İstanbul 1993.

Two Sumerian Verbs Meaning "take Delivery" Anadolu Araştırmaları Cilt II, Sayı 1-2, İstanbul 1965, H. Kızılyay, M. Çığ.

Dünyada İlk Rüşvet Hadisesi ve Sumer Mektepleri I, *Yeni Tarih Dünyası*, Cilt I, Sayı 1, Muazzez İlmiye Çığ.

Tarihte İlk Rüşvet Hadisesi ve Sumer Mektepleri II, Yeni Tarih Dünyası, Cilt I, sayı 2, Muazzez İlmiye Çığ.

Irak Tarihine Ait İlk Araştırmalar, *Yeni Tarih Dünyası*, Irak Sayısı Cilt III, 1954.

İnsanlık Tarihinde Devletler Arası İlk Antlaşmanın Hikâyesi, *Tarih Coğrafya Dünyası*, Cilt I, Sayı I, 1959, Muazzez İlmiye Çığ.

Dünyanın En Eski Atasözleri, *Tarih Coğrafya Dünyası*, Cilt I, Sayı 2, 1959, Muazzez İlmiye Çığ.

İnsan ve Onun Tanrısı Adlı Bir Sumer Şiiri, Hz. Eyüp Hikâyesinin Sumerlilerde Bulunan En Eski Şekli, *Tarih Dünyası* Sayı 3, 1965, Muazzez İlmiye Çığ.

4000 sene evvel ziraat, Sumer Tabletlerinde Çiftçilik Hakkında Yazılmış En Eski Kitap, *Tarih Dünyası*, Sayı 4, 1965, Muazzez İlmiye Çığ.

Tarihte En Eski Gümrük Kaçakçılığı, *Hayat Mecmuası*, Cilt I, Sayı 6, 1965, Muazzez İlmiye Çığ.

En Eski Yazıtlar, Singerden Sesler, 1969, Muazzez İlmiye Çığ.

MÖ 8. Asırda İlk Cilt Örneği, *İstanbul Matbaacılar ve Ciltçiler Derneği Dergisi*, 6. Cilt Sanatı Haftası, 18-23 Ocak 1987, Muazzez İlmiye Çığ.

Tarihin En Eski Ninnisi, *Anne Dergisi*, Sayı 18, Muazzez İlmiye Çığ.

Örtünmenin Tarihçesi, *Kemalist Ülkü*, Mayıs 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

İnsanlık Tarihinin En Eski Öğretmenleri:
a) Cumhuriyete Işık Veren Öğretmenler, 24 Kasım 1992.
b) Kemalist Ülkü, Şubat 1995.

Kutsal Kitapların Sumer'deki Kökeni, *Bilim ve Ütopya*, Mart 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Sumer'de Kadın, XII. T. Tarih Kongresi Bildirisi (1994), *Bilim ve Ütopya*, Mart 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Mezopotamya'da Cinsel Yaşam, *Bilim ve Ütopya*, Nisan 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Sumer'de İşçi Sınıfının Durumu, *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1995.

Hitit Güneşi Nereden Geliyor, *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Porto Rico'yu Kurtaran Türk Topu, *Aydınlık Dergisi*, 25 Ağustos 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Hz. Muhammed'in Teyemmüm Taşı Dedikleri Bir Asur Tableti, *Bilim ve Ütopya*, Eylül 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji, *Bilim ve Ütopya*, Kasım 1995.

Çiviyazılı Belgeler Nasıl Bulundu ve Nasıl Çözüldü?, *Bilim ve Ütopya*, Kasım 1995.

Mezopotamya'da Astronomi, *Bilim ve Ütopya*, Aralık 1995, Muazzez İlmiye Çığ.

Önemli Bir Anadolu Uygarlığı, Hititler, *Bilim ve Ütopya*, Ocak 1996, Muazzez İlmiye Çığ.

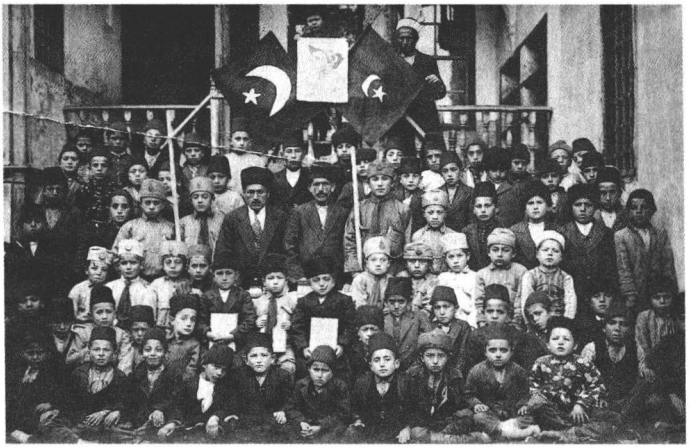
Mezopotamya'da Tıp, *Bilim ve Ütopya*, Şubat 1996, Muazzez İlmiye Çığ.
Anadolu'nun Ortasında Tarihin En Eski Ticaret Merkezi, *Bilim ve Ütopya*, Mart 1996, Muazzez İlmiye Çığ.
Sumer'de Kutsal Evlenme, Üç Perdelik Oyun Şeklinde, *Bilim ve Ütopya*, Mayıs 1996.
Sünnet Geleneğinin Kökeni, *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1996.
Canlanan Bir Müze, *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1996.
Kültürler Yatağı Anadolu, *MK Dergisi*, Ağustos 1996.
Örtünmenin Tarihçesi, *MK Dergisi*, Ağustos, 1998.
a) *Kadınların Sesi*, Nisan 1998.
b) *Bilim ve Ütopya*, Şubat 1997.
Sumer Tanrı Evleri ve İlahiler, *Bilim ve Ütopya*, Kasım 1997.
Sumer Atasözleri, *Bilim ve Ütopya*, Aralık 1997.
İlk Kadın Şair: Enheduanna, *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 1998.
Amerika Gezisinden Notlar, *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 1997.
Başarılı Bir Müze Müdürü Görevine İade Edilsin, *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 1997.
Türkiye Cumhuriyeti'nde Kıyafet Devrimi, SSK Bülteni, *Cumhuriyet* Özel.
İbrahim Peygamber Karısını Neden Fiavun'a Sundu?, *Bilim ve Ütopya*, Mart 1997.
Tarihte İlk Sanatçı Atölyeleri, *Bilim ve Ütopya*, Mayıs 1998.
Ulusal Biyolojik Psikiyatri Kongresi'nden, *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 199?.
"Bilimsel Yayımcılık ve Editörlük Etiği" Yazısı Hakkında, *Bilim ve Ütopya*, Ekim 1996.
10 Kasım'da Atatürk'ü Anarken..., *Bilim ve Ütopya*, Aralık 1996.
Dünya Halkları Mitolojisinde Yaratılış Efsaneleri, *Bilim ve Ütopya*, Aralık 1996.
Sumer Edebiyatı, *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 1996.
Sumer Edebiyatı, *Bilim ve Ütopya*, Kasım 1996.
Sünnet Geleneğinin Kökeni, *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1996.
Kur'an'daki Harut Marut Meleklerinin Sumer'deki kökeni, *Bilim ve Ütopya*, Ekim 1996.
Biliyorsun Neden Öğretmiyorsun?, *Bilim ve Ütopya*, Ekim 1997.
Kültepe Tabletlerinin Başına Gelenler, *Bilim ve Ütopya*, Haziran 1998.
Ütopya Köyünde Mutlu Bir Hafta, *Bilim ve Ütopya*, Eylül 1997.
Bilim ve Ütopya Kampından İzlenimler, *Bilim ve Ütopya*, Ekim 1998.

The World's Oldest Written Documents in Istanbul, Sumerian Tablets, Dünyanın En Eski Yazıları, İstanbul'da, Sumer Tabletleri, *Skylife* Eylül 1998.
Sumer'de Kadın, XII. Türk Tarih Kongresi, Ayrı Basım, Ankara 1999.
Ayın Öyküleri, *Sanat Dünyamız*, S. 68, 1998.
Sumerliler'de Ahlak ve Adalet Kavramı, *Bilim ve Ütopya*, Şubat 1999.
Sumer'de Arşiv ve Kitaplıklar, *Bilim ve Ütopya*, Mart 1999.
Hitit Kütüphaneleri, *Bilim ve Ütopya*, Nisan 1999.
"Bizim Mektepli" Anılar, *Bursa Defteri*, Üç Aylık Kent Kültürü ve Düşün Dergisi, Mart 1999.
İstanbul'da Bir Arşiv ve Kütüphane, *Papirüs*, Temmuz 1998.
Tarihte İlk Açılan Okullar ve Eğitim, *Bilim ve Ütopya*, 2000.

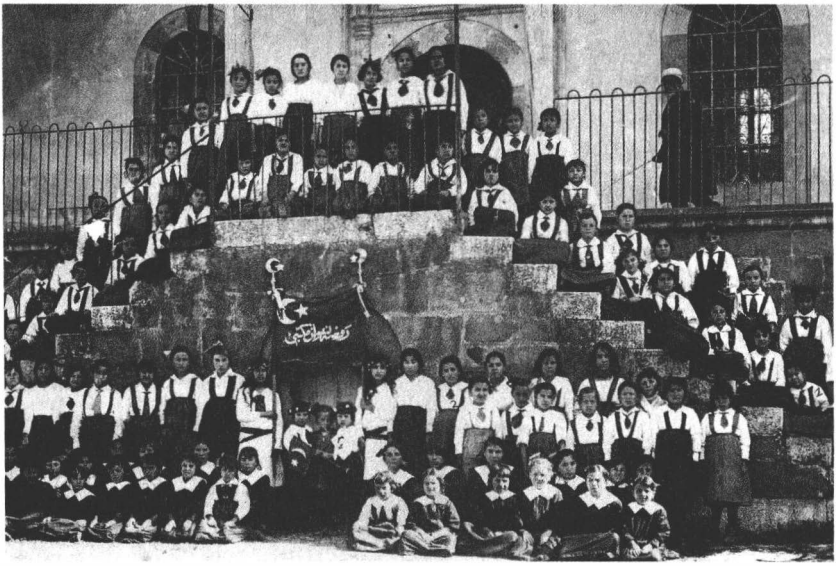
GAZETELERDE YAYIMLANAN YAZILAR

Anne Sevgisine Ait En Eski Şiir, *Hürriyet*, 9.5.1971.
Kadın ve Erkek Eşitliği, *Cumhuriyet*, 17.5.1972.
Prof. V. Hatipoğlu'nun Anımsattıkları, *Cumhuriyet*, 12.8.1984.
İlk Örtünme Nasıl Başladı?, *Cumhuriyet*, 5.3.1990.
Sumerolog Kramer'in Ardından, *Cumhuriyet*, 1990.
Piri Reis'in Haritası ve Bir Bilimkurgu Romanı, *Cumhuriyet*, *Bilim ve Teknik*, 13.4.1991.
İnsanlık Tarihinde İlk Şehir Planı, *Cumhuriyet*, *Bilim ve Teknik*, 22.6.1991.
4000 Yıl Önce Anneye Övgü, *Cumhuriyet*, *Bilim ve Teknik*, 25.5.1991.
Önemli Bir Ödül Töreni, *Cumhuriyet*, 29.7.1993.
Türk Kadınlar Birliği'nin Başarısı, *Cumhuriyet*, 16.4.1993.
Tarihin Eski Öğretmenleri, *Cumhuriyet*, *Bilim ve Teknik*, 10.12.1994.
Kadın Neden Adem'in Kaburgasından Yaratılmış?, *Cumhuriyet*, *Bilim ve Teknik*, 7.1.1995.
New York'ta Türk Kadınlarının Başarısı, *Cumhuriyet*, 4.6.1995.
Kralım Efendim, Cumhuriyet, *Bilim ve Teknik*, 10.6.1995.
Gökçek Hititlerden Kaçarken Sumerlere Yakalandı, *Aydınlık*, 15.7.1995.
Refah mı, Kadın Hakları mı?, *Aydınlık*, 9.12.1995.
Refah'ın Kadın Sömürüsü, *Cumhuriyet*, 5.1.1996.

ALBÜM

Çorum'da Ravza-i Nisvan okulu. 1921-22 öğretim yılı.
En üstte Muazzez İtil.

Çorum Ravza-i Nisvan okulu. 1923-24 öğretim yılı. Muazzez İtil,
alt sırada, sağ başta.

Dedesi Abdulhakim Yardımsever, Kızılay'a yardım için kurabiye dağıtıyor. Yanında Talat İtil.

Almanya'dan Türk meslektaşlarına mesleki eğitim vermek üzere getirilen öğretmenler. Zekeriya İtil (soldan sağa) baştan dördüncü (1925).

Zekeriya İtil öğrencileriyle el işi dersinde (1926).

1925, Bursa. Özel, Bizim Mektep öğrencileri. Muazzez İtil (ortada), Orhan Burian (sağ başta).

Bursa Öğretmen Okulu birinci sınıf talebeleri (1926).

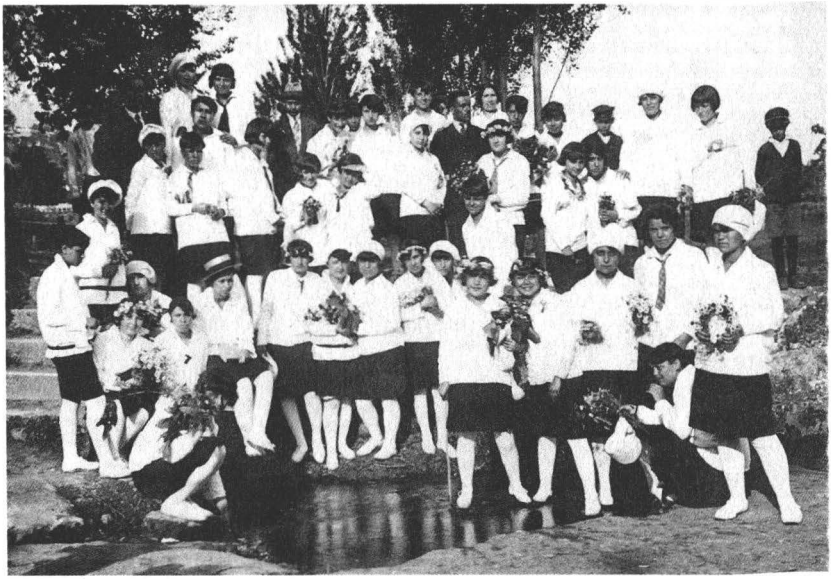
1927. Muazzez İtil (solda) Öğretmen Okulu'nda bir arkadaşıyla.

Öğretmen Okulu ikinci sınıftayken. (Ayaktakiler soldan sağa) Muazzez İlmiye, edebiyat öğretmeni Tahir Bey, Zekeriya İtil, Talat İtil. (Oturanlar) Tahir beyin eşi ve Hamide İtil. (Önde ayakta) Turan İtil.

1928. Öğretmen Okulu üçüncü sınıf. Muazzez İtil, ayakta ortada.

Öğrenciler ve hocalar bir arada (1928) Bursa.

Beden Eğitimi dersi öncesi toplu halde. Beden eğitimi öğretmeni Naciye Akören ile (1928) Bursa.

Bir yıl sonra (1929) yine bir beden eğitimi dersi.

1929. Öğretmen Okulu dördüncü sınıfta iken.

Üçüncü sınıfta bir arkadaşıyla (1929).

1930. Öğretmen Okulu dördüncü sınıf öğrencileri, okulun bahçesinde toplu halde.

Muazzez İtil, Öğretmen Okulu beşinci sınıfta (1930).

Muazzez İtil, Öğretmen Okulu beşinci sınıfta (1930).

Eskişehir'de öğretmenliğe başladığı yıl, kardeşleri Talat ve Turan ile (1931).

Eskişehir'de yerel kıyafetle bir anı.

Eskişehir'de kız arkadaşlarıyla. Muazzez İlmiye en üstte.

Fakültenin seminer odasında.

Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi bahçesinde. (Soldan sağa) Prof. Landsberger (üçüncü), Güterbock (dördüncü), Hatice Kızılyay (beşinci), Muazzez İlmiye (altıncı).

Ankara'da süvariler gazinosunda bir hatıra (1937).

Landsberger'in dersinde.

Dil Tarih Fakültesi'ndeyken (1937).

Eskişehir'de bisiklet sefası.

Landsberger, fakültenin bahçesinde öğrencileriyle körebe oynuyor.

Eskişehir'de ilk kez uçağa bindiğinde.

Fakültenin balkonunda müstakbel eşi Kemal Çığ ile.

Ankara 1938. (Soldan sağa) Kemal Çığ, Muazzez İlmiye, Zekeriya İtil, Hamide İtil, Turan İtil.

Babası ve Kemal Çığ ile, eski Meclis binasının önünde.

Müzede, Hatice Kızılyay ile.

Kemal Çığ ile fakültenin bulunduğu Evkaf Apartmanı önünde.

İstanbul hatırası. (Soldan sağa, ayaktakiler) Kemal, Talat, Turan. (Oturanlar) Muazzez, Zekeriya, Hamide.

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi önünde. (Soldan sağa ayaktakiler) Güterbock, Landsberger, Muazzez İlmiye (en sonda). (Oturanlar) Emin Bilgiç, Mustafa Kalaş, Kemal Balkan.

Müzede Hatice Kızılyay ile.

Prof. Kraus ve eşi Macaristan'da.

1940. Evlilik hatırası.

Zekeriya İtil.

(Soldan Sağa) Finli Sumerolog A. Salonen, Muazzez İlmiye, Hatice Kızılyay ve Kramer (1952).

(Soldan sağa) Kemal, Muazzez, Yülmen, Makbule (yeğeni), Hamide ve Esin (kucakta).

Müzede Hatice Kızılyay ile.

Müzenin bahçesinde.(Soldan sağa) Muazzez, İştar, Hatice.

Topkapı Sarayı'nda oturdukları yıllardan bir anı.

Müzenin bahçesinde. (Soldan sağa) Veysel Dombaz, Muazzez İlmiye, Fatma Yıldız, ABD'li Sumerolog Edmund Gordon. (Oturan) Hatice Kızılyay.

Arkeoloji Müzesi kütüphanesinde bir konferans sırasında.

Bir başka konferans. (Soldan sağa) Veysel Dombaz, Nezih Fıratlı ve eşi, Muazez İlmiye, Hatice Kızılyay (en sonda).

Arkeoloji müzesi personeli toplu halde (1966).

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın müzeyi ziyareti sırasında Muazzez İlmiye, ona tabletler hakkında bilgi verirken.

Tablet arşiv personeli bir arada. (Soldan sağa, üstte) Mustafa Eren ve Hüseyin Sever. (Altta) Fatma Yıldız, Hatice Kızılyay, Muazzez İlmiye Çığ.

Şikago Oryantalistler Kongresi'ne katılanlar toplu halde (1967).

Brüksel Asuroloji Kongresi'nde Prof. Kraus ve Prof. Güterbock eşleriyle birlikte. Muazzez İlmiye Çığ'ın yanında oturan Prof. Mebrure Tosun (1968).

60'ların sonu, Arkeoloji Müzesi personeli toplu halde.

Japon Prensi Mikasa Arkeoloji Müzesini gezerken.

Topkapı Sarayı'ndaki lojmanın bahçesinde. (Soldan sağa) Turan, Muazzez, Hamide ve Talat.

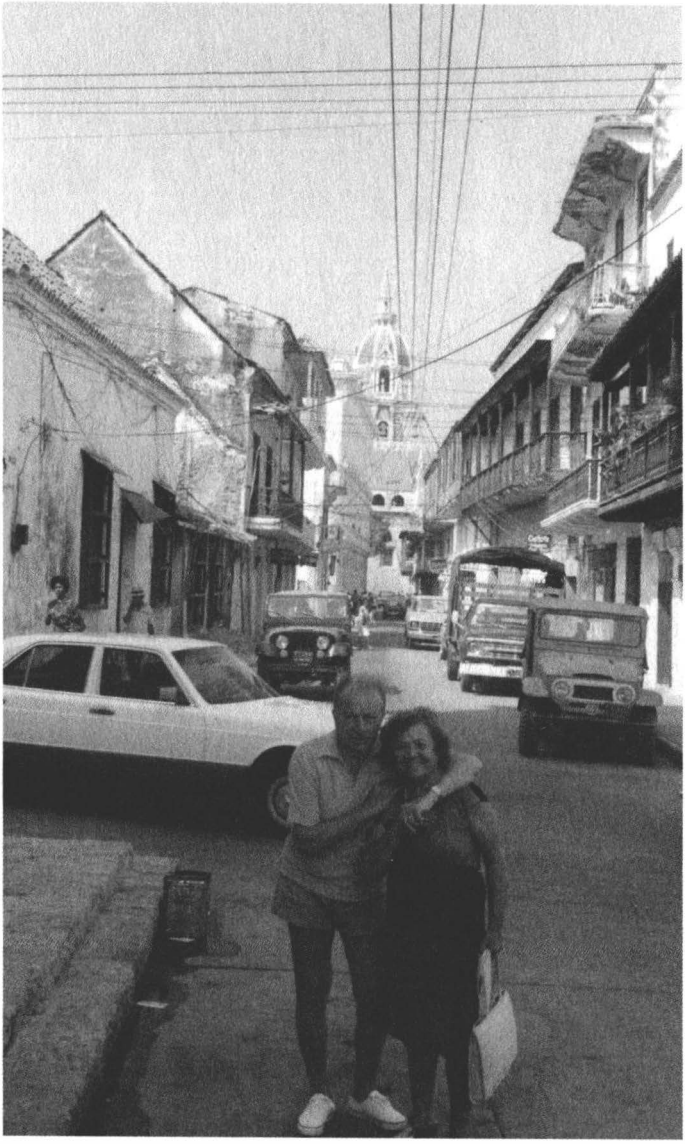
Hamide İtil.

1974.

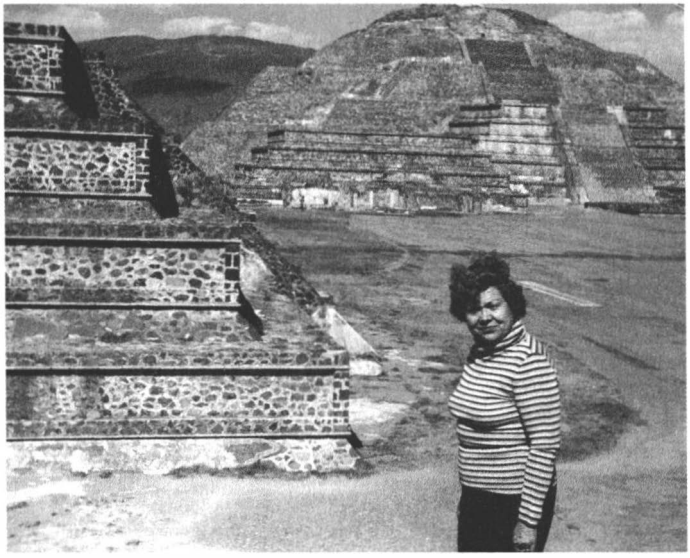
St. Louis'de yayımlanan Palm Beach Life dergisinde, Muazzez İlmiye Çığ üzerine çıkan yazı için Carter/Brown'un yaptığı illüstrasyon (1975).

Karayipler'de, St. Martin adasında.

Eşiyle Japonya'da.

Meksika'da, Aztekler'den kalma yapılar önünde.

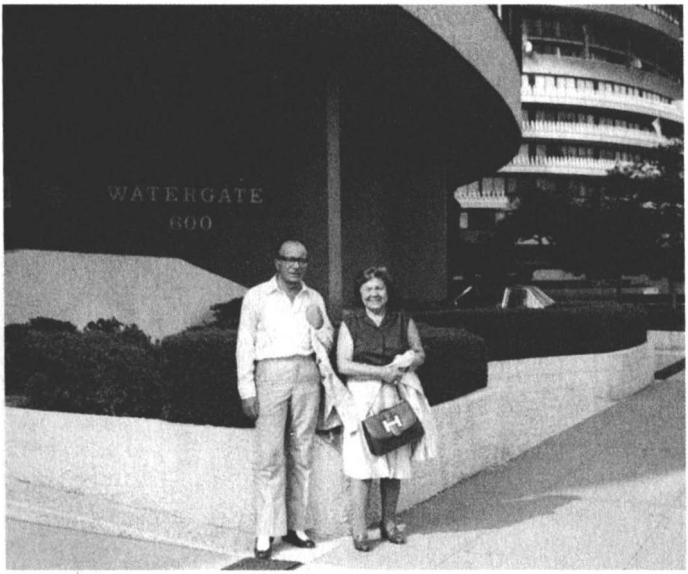
Çığ Ailesi bir arada (1979).

Tokyo Mainişi gazetesinde eşi ve Türkoloji Profesörü Muri ile.

Acapulco'da öğle yemeği.

Watergate'de.

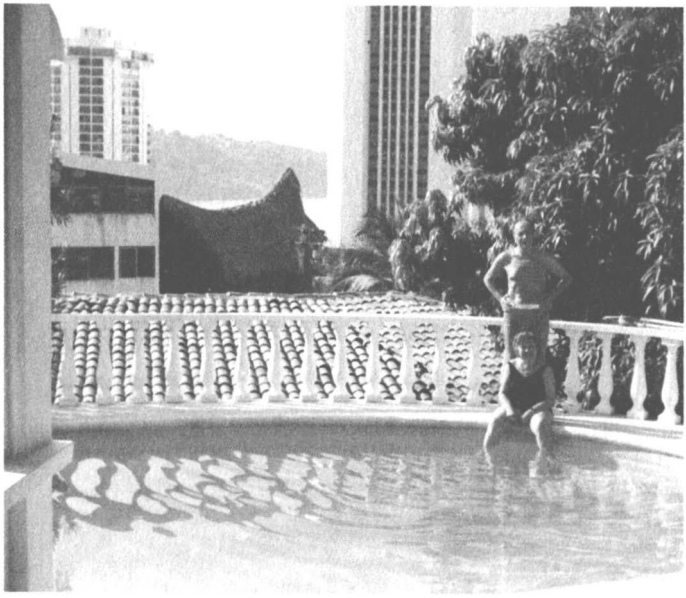
Honolulu'da.

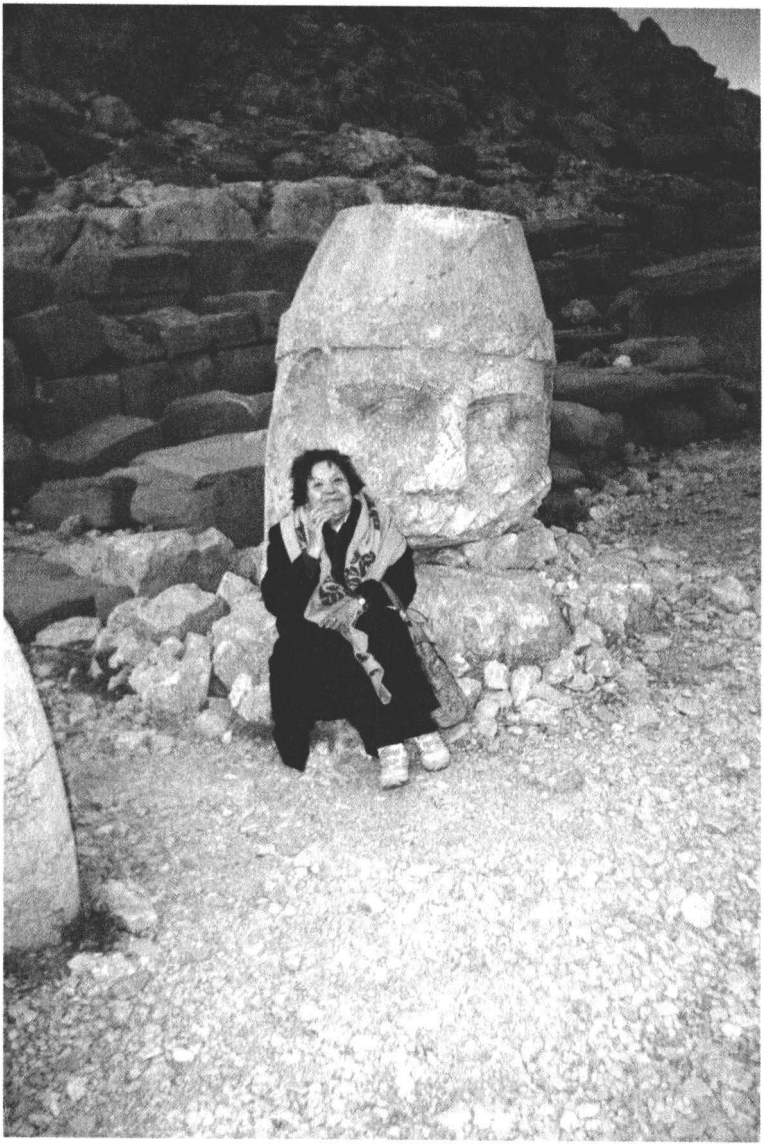
Eşiyle, Atlantic City'de.

Eşiyle.

Acapulco'da, özel yüzme havuzlu dairelerinde.

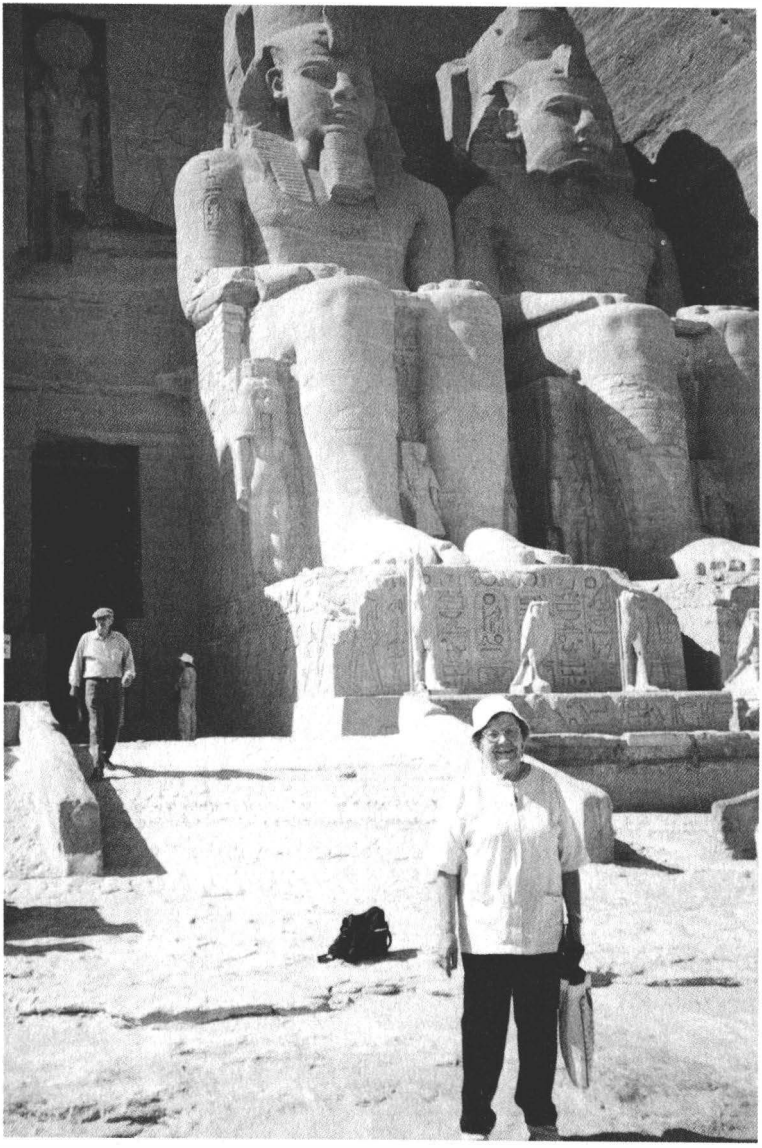
Nemrut Dağında (1989).

42. evlilik yıldönümlerinde eşiyle Ataköy'deki evlerinde (1982).

New York'ta Hudson Nehri önünde. (Soldan sağa) Yülmen, Muazzez, Ömer (torunu) ve Esin.

1996 yılında yaptığı Mısır gezisi sırasında.

Prof. Güterbock ile Chicago'da.

Doğum gününde, St. Louis'de kızı Yülmen ile.

Kızı Esin ile.

75. Doğum günü partisi. Muazzez İlmiye'nin solunda yazar Milly Wolf.

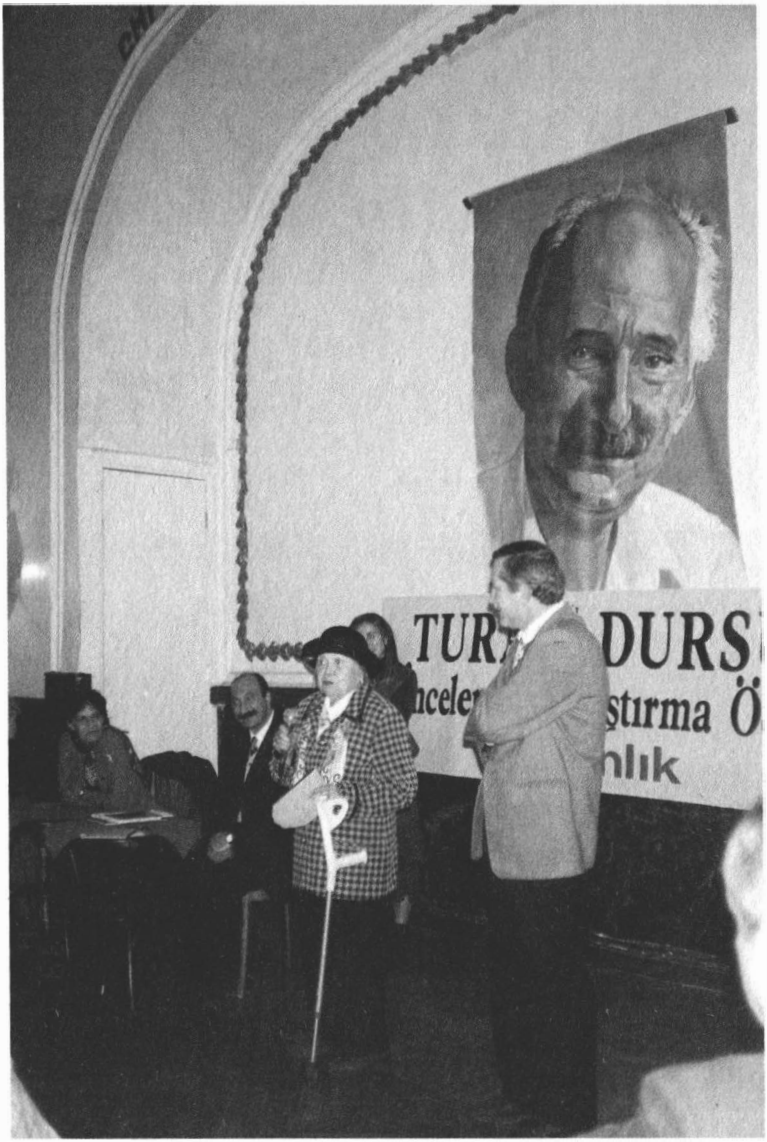
Kardeşi Turan ile.

Sumerolog Prof. Sjöberg ile Philadelphia'da.

ABD'de Prof. İlhan Arsel ve eşi ile birlikte (1995).

Turan Dursun adına verilen ödülü alırken (1999).

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni hazırlayan kurulun İstanbul üyeleri bir arada (1998).

Aydınlanma Devrimi'nin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş yedi kadın ödülleriyle (2001).

Kuşadası'nda Aydınlık Parkı'nın açılışı sırasında, parktaki 22 büstten biri olan kendi büstünün önünde.

Turan Dursun ödül töreninde.

Muazzez İlmiye Çığ Kuşadası'ndaki büstünün önünde (Eylül, 2001).

Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, Bülent Ecevit'ten plaket alırken (2001).

20 Ağustos 2001. Jersey City Üniversitesi profesörlerinden Martin Abend ile ABD'de.

Söyleşiyi yapan Serhat Öztürk ile.

Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp, Kurtuluş Savaşı içinde şekillenen ve Cumhuriyet tarihini katederek günümüze ulaşan 87 yıllık bir serüvenin tanıklığı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın "nehir söyleşi" kitaplarının bu seferki konuğu Sumerolog Muazzez İlmiye Çığ.

Atatürk devrimleri, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu, Naziler'den kaçan akademisyenlerin Türkiye'ye gelişi, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kuruluşu ve gelişimi üzerine birinci elden tanıklık. 75 yaşından sonra yazarlığa adım atan ve Kral Süleyman'dan mabet fahişeliğine, başörtüsünden İbrahim Peygamber'e, Meryem'e kadar Tevrat, İncil ve Kuran'daki birçok meselin Sumer kaynaklarındaki kökenlerini ortaya çıkartan bir araştırma azmi.

Yakın tarihimizin önemli figürlerinden, çivi gibi bir kadının yaşam öyküsü.

ISBN: 975-458-318-8
OTM: 11018102

